

Gemeente Zaanstad

INVENTARISATIE GRAVEN VAN HISTORISCHE BETEKENIS GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATSEN

Bureau Funeraire Adviezen
Amsterdam, oktober 2025

Opdrachtgever:

Gemeente Zaanstad
Stadhuisplein 100
1506 MZ Zaandam

Contactpersonen : dhr. 5.1.2.e adviseur erfgoed en ruimte a.i.

Uitvoering

Bureau Funeraire Adviezen
Jisperveldstraat 73
1024 AC Amsterdam

Telefoon: 5.1.2.e

E-mail: info@funerair.nl

Website: www.funerair.nl

Tekst en fotografie : Bureau Funeraire Adviezen, 5.1.2.e

Redactie : Bureau Funeralia, 5.1.2.e

Met dank aan : 5.1.2.e (Zaandam), 5.1.2.e (Historische Vereniging Wormerveer),
5.1.2.e (Westzaan), 5.1.2.e (beheerder gemeente Zaanstad)

Foto voorzijde : Graf N/171 op de begraafplaats van Zaandijk met daarin leden van de familie Dil en Honig, waar niet alleen een verwijzing naar de binnenvisserij uit op te maken is, maar ook van de Tweede Wereldoorlog.

Amsterdam, oktober 2025

Rapport nr. 2025-146

© Bureau Funeraire Adviezen. Alle rechten voorbehouden.

Conform de algemene voorwaarden, artikel 5, mag het opgeleverde product door de opdrachtgever aangewend worden voor presentatie en publicatie, binnen de strekking van de opdracht. Indien foto's en teksten door opdrachtgever worden aangewend voor andere publicaties of andere doeleinden, dan dient Bureau Funeraire Adviezen hiervoor uitdrukkelijk toestemming te geven. Aan gebruik, anders dan voor de doelstelling van de opdracht, kan Bureau Funeraire Adviezen kosten verbinden.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van dit rapport is besteed, kan Bureau Funeraire Adviezen niet aansprakelijk worden gesteld voor enige schade die ontstaat of ontstaan is, doordat Bureau Funeraire Adviezen bij de uitvoering van de overeenkomst is uitgegaan van door de opdrachtgever verstrekte onjuiste en/of onvolledige gegevens.

SAMENVATTING

In opdracht van de gemeente Zaanstad heeft Bureau Funeraire Adviezen (BFA) een inventarisatie begeleid op 8 gemeentelijke begraafplaatsen in de gemeente. De inventarisatie is uitgevoerd in samenwerking met de lokale historische verenigingen en vertegenwoordigers van de Molukse gemeenschap. De opdracht vloeit voort uit de *Verordening op het beheer en gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen Zaanstad 2023*, waarin is bepaald dat het college een lijst bijhoudt van graven die van historische betekenis zijn of waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft. In eerste instantie is de nadruk gelegd op graven die van historische betekenis zijn.

De daarvoor in aanmerking komende begraafplaatsen zijn de volgende (overigens is de begraafplaats bij de Kogerkerk in Koog aan de Zaan buiten beschouwing gebleven omdat deze als geheel is aangewezen als gemeentelijk monument):

Naam	Plaats
Gemeentelijke begraafplaats	Assendelft
Gemeentelijke Begraafplaats Blok	Krommenie
Kerkhof	Krommeniedijk
Gemeentelijke Begraafplaats	Westzaan
Gemeentelijke Begraafplaats West	Wormerveer
Gemeentelijke Begraafplaats Noord	Wormerveer
Gemeentelijke Begraafplaats	Zaandam
Gemeentelijke Begraafplaats	Zaandijk

De aanpak kenmerkte zich door lokale participatie met inhoudelijke begeleiding door BFA. Tijdens een startbijeenkomst zijn vrijwilligers geïnformeerd over doelstelling, werkwijze en beoordelingscriteria. De verzamelde gegevens zijn in de loop van het jaar aangevuld en gecontroleerd tijdens gezamenlijke evaluatiesessies en aanvullend veldonderzoek door BFA. Voorts heeft nog enig bureauonderzoek plaatsgevonden.

De selectie van graven is in dit geval gebaseerd op de volgende criteria:

- Biografische betekenis van de begravene
- Ouderdom van graf en begravene

Bij de inventarisatie zijn overledenen ingedeeld naar categorie en beoordeeld op hun maatschappelijke of lokale betekenis en kunnen daarbij een score krijgen van 0 tot 5. De landelijk gebruikelijke ondergrens van dertig jaar na overlijden geldt niet voor de eerste generatie Molukse KNIL-militairen en hun partners, gezien hun bijzondere historische context.

Resultaten

De inventarisatie heeft geleid tot een groslijst van graven op de gemeentelijke begraafplaatsen van personen die van betekenis zijn geweest binnen de gemeente Zaanstad. De resultaten zijn vastgelegd in een spreadsheet met gegevens per graf, waaronder naam, jaar van overlijden, categorie, score en bijzonderheden. Op grond van de gegevens is een selectie gemaakt met daarin 119 grafmonumenten die op 153 graven staan.

Vervolg

Op basis van de inventarisatie en selectie kan het college overgaan tot vaststelling van de lijst van in stand te houden graven conform artikel 26 van de verordening. Daarbij is op grond van de score een herbeoordeling mogelijk. Er dient vervolgens communicatie naar rechthebbenden en nabestaanden plaats te vinden over de juridisch gevolgen. Anderzijds kan de cultuurhistorische informatie vervolgens

gedeeld worden, bijvoorbeeld via bordjes of QR-codes bij de geselecteerde graven. Plaatsing van paaltjes met zo'n code kan pas plaatsvinden nadat rechthebbenden hier toestemming voor hebben gegeven.

Conclusie

De inventarisatie vormt een eerste stap naar een structurele en transparante omgang met een specifiek onderdeel van het funerair erfgoed in Zaanstad. De werkwijze, waarin professionele kennis en lokale betrokkenheid zijn gecombineerd, biedt een solide basis voor toekomstig beleid en draagt bij aan een inclusieve en representatieve erfgoedzorg.

INHOUD

SAMENVATTING.....	3
INHOUD	5
INLEIDING	7
1 AANPAK INVENTARISATIE	8
1.1 Startbijeenkomst	8
1.2 Vervolgafpraak.....	9
1.3 Naloop inventarisatie	9
1.4 Uitwerken groslijst	10
2 GEHANTEERDE CRITERIA	11
2.1 Inventariseren van grafmonumenten op grond van criteria.....	11
2.2 De criteria	12
2.3 Weging van de beoordeling	13
2.4 Ondergeschikte criteria	14
2.5 De uiteindelijke lijst.....	15
3 SAMENSTELLING GROSLIJSTEN PER BEGRAAFPLAATS.....	16
3.1 Totstandkoming.....	16
3.1.1 Leeswijzer	16
Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Assendelft	17
Toelichting Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Assendelft.....	18
Groslijst gemeentelijke begraafplaats Blok, Krommenie	20
Toelichting Groslijst gemeentelijke begraafplaats Blok, Krommenie	21
Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Westzaan	23
Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Westzaan.....	24
Groslijst gemeentelijke begraafplaats West, Wormerveer	26
Toelichting groslijst oude gemeentelijke begraafplaats West, Wormerveer	29
Groslijst gemeentelijke begraafplaats Noord, Wormerveer	32
Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats Noord, Wormerveer.....	36
Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandam	39
Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandam	44
Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandijk.....	51
Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandijk.....	53
3.2 Aantal geïnventariseerde grafmonumenten en kenmerken.....	57
4 SELECTIE OP GROND VAN CRITERIA	58
4.1 Toepassing van de criteria.....	58
4.2 Uiteindelijke lijst en gegevens.....	58
4.3 Betekenis van de selectie	59
4.4 Eindscore	63
5 ADVIES OMGANG MET GESELECTEERDE GRAFMONUMENTEN.....	65
5.1 Juridisch	65
5.1.1 Aanpak in (gemeentelijke) administratie	66
5.2 Scenario omgang met grafmonumenten	66
5.2.1 Regels en beleidsuitvoering.....	68
5.2.2 Restauratie en onderhoud	68
5.2.3 Groen en padenstructuur	69
6 ADVIES INZAKE OMGANG MET OVERIGE GRAVEN EN GRAFMONUMENTEN.....	70
6.1 Betekenis overige grafmonumenten.....	70
6.2 Wijze van onderhoud en omgang	70
7 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN.....	72
VERKLARENDE WOORDENLIJST.....	73

LITERATUUR EN BRONNEN	78
BIJLAGE 1. Schrijven aan de historische verenigingen en genootschappen	79

INLEIDING

De gemeente Zaanstad telt in totaal 15 begraafplaatsen. Dit betreft 10 gemeentelijke en 5 bijzondere begraafplaatsen, waarvan 1 geruimd is en 1 gesloten. Van de 10 gemeentelijke begraafplaatsen zijn er 7 nog in gebruik. Met ingang van 1 januari 2025 is de hervormde begraafplaats in Assendelft overgenomen door de gemeente.

Op grond van een in 2022 vastgestelde nota 'Begraafplaatsen in beeld' is in 2023 door Bureau Funeraire Adviezen (BFA) een verkenning gedaan naar funeraire waarden in de gemeente met een nadere uitwerking van de omgang met funerair erfgoed in de gemeente. Daarbij werd het vraagstuk rond de graven van KNIL-militairen ook meegenomen, maar is ook verkend welke andere groeperingen er in Zaanstad gebruik maken van de begraafplaatsen. Uiteindelijke doel is om een lijst van bijzondere en behoudenswaardige graven en grafmonumenten vast te stellen. In eerste instantie wordt de nadruk gelegd op graven die van historische betekenis zijn. Daarvoor zijn door BFA in samenspraak met de gemeente criteria uitgewerkt op grond waarvan deze graven geselecteerd zouden kunnen worden. Een van de adviezen was om vrijwilligers in te zetten, maar met een goede ondersteuning en een vast aanspreekpunt bij de gemeente.

In het voorjaar van 2025 is op grond van de criteria en de eerdergenoemde verkenning begonnen met de voorbereidingen voor de inventarisatie. De gemeente heeft daarbij de keuze gemaakt voor acht gemeentelijke begraafplaatsen waarvan zij de eigenaar is. Alle historische verenigingen of genootschappen in de gemeente zijn uitgenodigd voor een bijeenkomst waarin aan hen is uitgelegd wat het voornemen van de gemeente was. De maanden daarna hebben de vrijwilligers de begraafplaatsen bezocht en onderzoek gedaan en in september zijn de eerste lijsten opgeleverd, waaronder ook een lijst van graven van KNIL-militairen door de Molukse gemeenschap.

In oktober zijn de laatste lijsten opgeleverd met een score volgens de in hoofdstuk 2 beschreven methodiek en criteria. Aan de hand daarvan wordt uiteindelijk aan de gemeente Zaanstad een lijst voorgesteld van graven (met daarop vanzelfsprekend grafmonumenten), aangeduid per begraafplaats. Deze graven en grafmonumenten daarop zouden vervolgens behouden moeten blijven. In dit rapport is de aanpak uitgewerkt en wordt een voorstel gedaan voor dat behoud.

De gehanteerde aanpak van deze inventarisatie is in hoofdstuk **één** uitgelegd terwijl de criteria en score van de graven in hoofdstuk **twee** nader zijn toegelicht en wordt her en der gerefereerd aan wat er zoal geïnventariseerd is. In hoofdstuk **drie** zijn de groslijsten opgenomen met daarbij telkens een korte toelichting. In hoofdstuk **vier** wordt beschreven hoe de geformuleerde selectiecriteria toegepast zijn op de geïnventariseerde graven. Hieruit komt een definitieve selectie naar voren die als apart bestand (Excel) bij dit rapport is gevoegd. In dit hoofdstuk wordt op deze lijst een toelichting gegeven, zoveel mogelijk uitgesplitst naar begraafplaats.

Hoofdstuk **vijf** bevat een advies voor de omgang met de grafmonumenten die op de geselecteerde graven staan, passend binnen het beleid en beheer van de begraafplaatsen. In hoofdstuk **zes** wordt kort ingegaan op het vervolg en de wijze waarop omgegaan zou kunnen worden met alle overige graven en grafmonumenten op de begraafplaatsen. In hoofdstuk **zeven** worden algemene conclusies en aanbevelingen over de selectie op een rij gezet. Verder is een verklarende woordenlijst opgenomen waarin een aantal begrippen en termen die in dit rapport voorkomen, nader verklaard wordt.

Afgesloten wordt met overzicht van de gebruikte literatuur en bronnen, zowel analoog als via het internet.

1 AANPAK INVENTARISATIE

In april 2023 is door Bureau Funeraire Adviezen (BFA) een verkenning gedaan naar de wijze waarop de gemeente om zou kunnen gaan met funerair erfgoed in de gemeente. Daarbij is onder meer gekeken naar wat er zoal aan funerair erfgoed in de gemeente Zaanstad te vinden is en hoe daarbij de grafcultuur van verschillende gemeenschappen in de gemeente tot stand is gekomen. Doel was om op termijn een inventarisatie te doen van bijzondere en behoudswaardige graven en grafmonumenten in de gemeente. In de verkenning werd voor die inventarisatie een overzicht gegeven van de wijze van inventariseren, de te hanteren criteria en de wijze van selectie op grond van het toekennen van punten. Mede op grond van deze verkenning is in de *Verordening op het beheer en het gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen gemeente Zaanstad 2023* een artikel opgenomen om het college de bevoegdheid te geven een lijst bij te houden van graven die van historische betekenis zijn of waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft.

In het voorjaar van 2025 heeft de gemeente Zaanstad het voornemen bekend gemaakt om graven van Molukse KNIL-militairen en zo'n 50 overige monumenten te plaatsen op de lijst, met name op grond van de historische betekenis van het graf. De gemeente koos voor een aanpak waarbij de historische verenigingen in de gemeente én de Molukse gemeenschap betrokken zouden worden. Vervolgens is adviseur erfgoed en ruimte ^{5.1.2.e} van de gemeente aan de slag gegaan met de voorbereidingen voor een startbijeenkomst. Het doel was om de vrijwilligers in het tweede kwartaal van 2025 de inventarisatie uit te laten voeren op basis van in de eerdere verkenning omschreven criteria. Aan Bureau Funeraire Adviezen is verzocht de vrijwilligers te ondersteunen en in het najaar samen met die verenigingen de 'ruwe' inventarisatie te beoordelen om zodoende tot een advies te komen aan het college over de te in stand te houden graven.

Afb. 1. Rij met een aantal grafmonumenten van KNIL-militairen op de begraafplaats Wormerveer-Noord in 2023.

1.1 Startbijeenkomst

Op 2 april zijn alle historische verenigingen en genootschappen in de gemeente aangeschreven met het verzoek deel te nemen aan een startsessie (zie bijlage 1). Deze startsessie was gepland voor 23 april op het gemeentekantoor. Bij deze bijeenkomst was een ruime vertegenwoordiging van de historische

verenigingen aanwezig. Zij kregen eerst een inleiding die verzorgd werd door ^{5.1.2.e} Hij schetste het doel van de bijeenkomst en de inventarisatie. Ook werd uitgelegd dat de op de lijst te plaatsen grafmonumenten niet geruimd worden, ook niet als rechthebbenden hun graven opzeggen. De kosten van beheer en onderhoud worden gedragen door de gemeente. Alle graven worden getoetst aan criteria terwijl voor graven van KNIL-militairen aanvullende criteria worden opgesteld in samenwerking met de Molukse gemeenschap in de gemeente.

^{5.1.2.e} van Bureau Funeraire Adviezen (BFA) verzorgde vervolgens een uitleg van de criteria en hoe er geïnventariseerd kan worden. Aan de vrijwilligers is ook een voorbeeldlijst ter beschikking gesteld alsmede een lege invullijst waarop de gegevens ingevuld konden worden door de vrijwilligers. Gegevens over de graven konden vrijwilligers halen uit het register dat de gemeente online heeft gezet via de [Grafzoeker](#). Met de vrijwilligers zijn verder afspraken gemaakt over ondersteuning en inleverdatum van hun gegevens, liefst begin september.

Eind mei hebben de vrijwilligers een lijst ontvangen van de door de gemeente in 2025 te ruimen graven. Het blijkt dat de vrijwilligers de lijst niet in alle gevallen gehanteerd te hebben, want een enkel graf bleek in het najaar geruimd en ook op de lijst van een vrijwilliger voor te komen.

1.2 Vervolgafpraak

Op 23 september is een vervolgafpraak gepland over het resultaat van de inventarisatie. Deze afspraak werd al op 1 juli 2025 aangekondigd. Tevens werd toen bericht over de mogelijkheid bij de te selecteren graven een bordje met een QR-code te plaatsen waardoor bezoekers informatie over de begraven personen zou kunnen opvragen.

Op 15 september ontvingen de betrokken verenigingen en genootschappen een herinnering met daarin tevens het nieuws dat inmiddels de eerste inventarisaties waren ontvangen. In de mail werd tevens aangegeven dat het gehele proces aan het eind van 2025 afgerond zou moeten zijn.

Bij de bijeenkomst in september was helaas slechts een gering aantal vrijwilligers aanwezig, maar de inventarisaties van Krommenie Blok, Wormerveer (West en Noord) en Zaandam waren inmiddels ontvangen. Ook was de complete lijst van KNIL-graven ingeleverd. Ter plekke zijn afspraken gemaakt met de vrijwilligers om de geïnventariseerde graven na te lopen en te kijken in hoeverre deze compleet waren. Na afloop van de bijeenkomst is nogmaals een mailbericht uitgegaan naar alle betrokken vrijwilligers met het verzoek de ontbrekende lijsten vóór 7 oktober aan te leveren. Helaas zijn geen verdere lijsten meer ontvangen.

1.3 Naloop inventarisatie

Op 8 oktober zijn de lijsten van Wormerveer en Zaandam nagelopen met de betrokken vrijwilligers. Daarbij zijn in Zaandam in overleg nog enkele graven toegevoegd aan de lijst en in Wormerveer Noord werd geconstateerd dat de grafmonumenten op een tweetal geïnventariseerde graven helaas verdwenen waren. Op dezelfde dag werden de begraafplaatsen in Krommeniedijk, Krommenie en Westzaan bezocht met het oog op het doorlopen van de aangeleverde graven dan wel het opnemen van de door BFA onderzochte graven.

Op 11 oktober werd toch nog contact gelegd met de historische vereniging Westzaan en werd op grond van de eerder aangetroffen graven nog een aantal toegevoegd. Daarnaast werden nog een aantal namen onderzocht, maar of deze graven waren reeds geruimd of de personen zijn elders begraven.

Omdat van de vrijwilligers uit Assendelft en Zaandijk geen informatie is ontvangen, heeft BFA hier nog enig onderzoek gedaan. Vervolgens zijn op 15 oktober beide begraafplaatsen bezocht met de beheerder van de begraafplaatsen. Daarbij zijn voor de begraafplaatsen meerdere graven geselecteerd op grond van vooronderzoek of aanwijzingen op het grafmonument zelf. De samengestelde lijst van Assendelft is vervolgens toch nog met de vrijwilligers gedeeld, daar met hen uiteindelijk nog contact werd gelegd.

Over één specifiek graf in Wormerveer Noord is nog overleg gevoerd omdat die niet op de lijst van de Molukse gemeenschap stond. Dit blijkt een onderofficier die al in 1950 naar Nederland kwam en hier per direct eervol ontslagen werd. Na onderzoek bleek deze niet te voldoen aan de criteria.

1.4 Uitwerken groslijst

Na het gereedkomen van de inventarisatie is alle verzamelde informatie verwerkt in een groslijst per begraafplaats. Daarin is per persoon, voor zover van toepassing, de rol, betekenis of betrokkenheid bij een gebeurtenis uitgewerkt. Zie daarvoor hoofdstuk 3.

2 GEHANTEERDE CRITERIA

Op de verschillende begraafplaatsen in de gemeente Zaanstad vinden we duizenden graven. Niet op elk graf is een grafmonument geplaatst en in sommige gevallen zijn de grafmonumenten al geruime tijd verdwenen. Sommige begraafplaatsen bevatten meer grafmonumenten dan andere, maar afgezien van de kerkhoven van Assendelft en Krommeniedijk is de verschijningsvorm van veel begraafplaatsen dezelfde. Wel dient opgemerkt te worden dat de begraafplaats van Wormerveer West niet meer gebruikt wordt voor de uitgifte van nieuwe graven. Wel vinden nog incidenteel bijzettingen plaats in graven waarop nog grafrecht rust.

Van oorsprong zijn alle begraafplaatsen eenvoudig aangelegde terreinen met grafvakken waar een klassenindeling mogelijk was. De betekenis van de dorpen is vooral terug te zien in de grootte van de begraafplaatsen. Die van Zaandam is met ruim 5 hectare veruit de grootste, en die van Krommeniedijk met 350 m² de kleinste. Op geen van de begraafplaatsen is sprake van een opvallende aanleg, zij het dat het kerkhof van Assendelft bestaat uit een authentiek gedeelte rond de kerk, maar verder uit een tweetal uitbreidingen. Er is daarnaast een groot verschil in de intensiteit waarmee de begraafplaatsen gebruikt worden. Een enkele begraafplaats is niet meer in gebruik en op andere vinden slechts enkele begrafenissen per jaar plaats.

In de eerdergenoemde verkenning is ten aanzien van de historie en verwachtingen ten aanzien van funerair erfgoed op de begraafplaatsen al het nodige beschreven.

2.1 Inventariseren van grafmonumenten op grond van criteria

Het inventariseren van graven of grafmonumenten van betekenis is geen kwestie van ‘zomaar’ keuzes maken door een vrijwilliger zonder funeraire kennis. De uitkomst is immers nauwelijks verifieerbaar, noch biedt het een opdrachtgever een houvast om eventueel de uitkomst aan te passen. Er zijn specifieke criteria nodig, naast kennis van de grafcultuur, materialen, vormgeving en in dit geval specifiek van de overledenen die begraven zijn op de begraafplaatsen. Met betrekking tot het laatste punt vormen vrijwilligers in de ondersteuning altijd een toegevoegde waarde. Wanneer de criteria worden gekoppeld aan een puntensysteem en graven of grafmonumenten zo ‘gescoord’ worden, is dat voor iedereen verifieerbaar. Het vaststellen van de criteria en de toepassing daarvan wordt vooraf altijd overlegd met de opdrachtgever. Daarbij worden vaak keuzes gemaakt om bepaalde objecten, gebeurtenissen, gemeenschappen of groepen op een meer uitvoerige wijze te beoordelen dan anders gedaan zou worden. Vaak wordt zo’n keuze gemaakt voor graven die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog of andere bijzondere gebeurtenissen. Voor Zaanstad is de geschiedenis van de Molukse inwoners van historisch belang.

In 2025 hebben vrijwilligers de meeste begraafplaatsen bezocht en onderzoek gedaan naar personen van betekenis. De gevonden graven zijn vastgelegd in een zogenaamde groslijst per begraafplaats (zie ook hoofdstuk 3). Die groslijsten bestaan uit graven die mogelijk van belang kunnen zijn en ook voldoen aan de criteria. Aan de hand van de groslijst zijn vervolgens met de vrijwilligers alle graven nagelopen en aan de vrijwilligers is gevraagd aan de hand van de criteria deze langs het puntensysteem te houden. Niet alle graven hebben daarbij punten gekregen, omdat er in sommige gevallen niet vastgesteld kon worden of de betreffende personen daadwerkelijk van belang waren. Waar nodig is dit teruggekoppeld met de vrijwilligers.

Op basis van de zo vastgelegde selectie kan de gemeente vervolgens bepalen of de lijst zondermeer in aanmerking komt of dat bijvoorbeeld alle graven met een specifiek aantal punten afvallen. Het proces is zoals gezegd verifieerbaar en is de basis voor het (gedeeltelijk) samenstellen van een lijst zoals bedoeld in artikel 26 van de *Verordening op het beheer en gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen gemeente Zaanstad 2023*.

2.2 De criteria

De eerste criteria worden gevormd door onderscheid te maken tussen graven van historische betekenis vanwege de overledene of graven waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft. Voor beide kunnen nadere, meer specifieke criteria opgesteld worden. Met name ten aanzien van de eerste generatie van de Molukse gemeenschap heeft de gemeente Zaanstad aangegeven aangepaste criteria te willen hanteren. Deze zijn samen met leden van deze gemeenschap besproken.

Bij de criteria voor historische betekenis gelden vooral biografische overwegingen. Op basis van de persoonsgegevens en de (historische) betekenis van die persoon bij leven, wordt een overweging gemaakt. Alle andere criteria hebben betrekking op de kwaliteit van de grafmonumenten, maar die zijn van ondergeschikt belang. In sommige gevallen, vallen deze evenwel samen doordat bepaalde bekende personen ook gekozen hebben voor een meer uitbundig grafmonument.

De criteria kunnen in het kort als volgt benoemd worden:

- A. Biografische betekenis van de begravene;
- B. Ouderdom grafmonument;

En verder in dit geval van ondergeschikt belang:

- C. Materiaalgebruik en hantering;
- D. Vormgeving van het monument;
- E. Bijzondere symboliek;
- F. Passend in karakter van het grafveld
- G. Technische staat.

De criteria worden hieronder nader verklaard:

A) Biografische betekenis van de begravene

Om op grond van dit criterium op de lijst te kunnen worden geplaatst dienen, onder meer de volgende richtlijnen:

- ✓ de overledene moet minimaal 30 jaar geleden overleden zijn (voor 1995), of;
- ✓ de overledene moet publicaties van enig belang op zijn naam hebben of er is over hem/haar/hen gepubliceerd, of;
- ✓ de overledene is onderdeel van een bijzondere groep of betrokken geweest bij een bijzondere gebeurtenis, of;
- ✓ het moet gaan om een overledene die bij leven openbare functies bekleedde die van betekenis waren voor de gemeenschap van de gemeente of de regio. Maatgevend is bijvoorbeeld de duur van de functie, vernoeming van de persoon in straatnaam of naam van openbaar gebouw, of;
- ✓ de persoon moet over een zekere lokale status beschikken, bijvoorbeeld door het uitgeoefende beroep of de bekendheid die de persoon bij leven genoot en die nu nog als zodanig wordt herinnerd, of;
- ✓ De persoon maakte deel uit of was partner van de eerste generatie Molukkers die in Zaanstad begraven liggen en die op dwangbevel van de Nederlandse overheid in en na 1951 naar Nederland zijn gehaald of gevlucht en in het voormalig gekoloniseerd Nederlands-Indië hebben gediend voor het Koninklijk Nederlands-Indië Leger (KNIL) en/of de marine, met dien verstande dat:

Binnen de laatste groep wordt de termijn van 30 jaren na overlijden niet toegepast. De uitzondering op de relativerende termijn van 30 jaren geldt alleen voor de groep KNIL-militairen en hun partners om de volgende redenen:

- de reden van de immigratie is gelegen in een besluit van 1951, dus bijna 75 jaar geleden;
- de groep is beperkt in omvang en kan niet veel groter worden, omdat het alleen om deze reden gaat;
- alle betreffende militairen en de meeste van hun partners zijn al overleden;

- door deze uitzondering kunnen alle graven in één keer op de lijst worden opgenomen, en is er geen onderscheid binnen de betreffende groep.

De meer algemene termijn van 30 jaar is gekozen door de gemeente om een besluit ten aanzien van meer recent gestorven personen, louter op emotionele gronden uit te sluiten. Bovendien sluit een dergelijke termijn aan op de termijn die in andere inventarisaties elders ook wordt toegepast.

2.3 Weging van de beoordeling

Voor het maken van keuzes op basis van de bovengenoemde criteria, worden de personen in categorieën ingedeeld. De aanduiding van de categorie wordt, indien van toepassing, ook opgenomen in de lijst.

De categorieën kunnen als volgt toegekend worden:

- ✓ v1 Bijzondere gevallen (ongevallen, epidemieën en bijzondere gebeurtenissen die nog herinnerd worden);
- ✓ v2 Notabelen (openbare beroepen, bestuurders, overheidsambtenaren, notarissen e.d.)
- ✓ v3 Wetenschap, onderwijs, letteren en sport: onderwijzers, schrijvers, dichters, lokale figuren, architecten, schrijvers e.d.
- ✓ v4 Slachtoffers Tweede Wereldoorlog, erkend of niet erkend en andere strijdtoneelen in de wereld;
- ✓ v5 Industrie en arbeid, landbouw (fabrikanten, ondernemers, landbouwers, arbeiders, molenaars, ambachtslieden, scheepslieden, transporteur).
- ✓ V6 Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland.

Bij de categorieën v1, v4 en v6 wordt meer gelet op de verhalende omstandigheden, terwijl bij de andere categorieën vooral gekeken wordt naar het belang van de overledene zelf. De mate van belang die aan de verdiensten van een persoon gehecht kan worden, wordt met behulp van een cijfer tot uitdrukking gebracht. De cijfers lopen van 0 tot en met 5, waarbij het hoogste cijfer staat voor het meeste belang:

- 0 minst; onbekend
- 1 matig; wel bekend, maar weinig invloed op de historie
- 2 gemiddeld; bekend en heeft enige invloed gehad op de historie
- 3 belangrijk; heeft de nodige invloed gehad op de historie
- 4 zeer belangrijk; heeft veel invloed gehad op de historie
- 5 uitzonderlijk; belangrijke pijler in de historie

Voor deze criteria kan naar alle overledenen uit het grafregister gekeken worden, dus ook degenen die geen grafmonument meer hebben maar waarvan nog wel een graf aanwezig is. In de lijst kan voor deze personen gekozen worden voor een aanduiding met een andere kleur en dit kan ook vertaald worden op een kaart, door ook hier een aanduiding in een afwijkende kleur op te nemen.

B) Ouderdom grafmonument

Zoals al aangegeven komen niet alle grafmonumenten zondermeer in aanmerking om op de lijst te worden geplaatst. Nieuwe of vernieuwde monumenten worden niet opgenomen, tenzij deze op een graf van een persoon staan die historische betekenis heeft. Verder kan een ouderdomsgrens aangehouden worden om enige afstand te creëren tussen de hedendaagse grafcultuur en datgene wat van waarde is. Meestal wordt gekozen voor een periode die aansluit op die voor personen. Dat betekent dat gekozen wordt voor dertig jaar. Voor bijzondere grafmonumenten van personen die korter geleden begraven zijn, kan een vermelding opgenomen worden zodat daar in de administratie rekening mee gehouden kan worden. Aan een dergelijke aantekening kunnen verder geen rechten of verplichtingen toegekend worden ten opzichte van het grafmonument. De ouderdom is een vast criterium. Als daar niet aan voldaan wordt, valt het graf zondermeer af.

2.4 Ondergeschikte criteria

Normaliter spelen de hier verder opgesomde criteria ook een rol bij een inventarisatie, maar bij deze eerste exercitie is met name uitgegaan van de biografische betekenis, dus die van het graf en de daarin begraven overledene, dan wel overledenen. Bij een inventarisatie van grafmonumenten zullen deze zondermeer alle meegenomen worden. Wel is bij de grafmonumenten op de geselecteerde graven iets beschreven over hun samenstelling, materiaal, symboliek en ook de technische staat, maar alleen als vaststelling.

C) Materiaalgebruik en hantering

Bijzondere materialen zijn met name materialen die in het algemeen niet vaak gebruikt zijn voor grafmonumenten in de Zaanstreek, zoals zandsteen, marmer of (oudere toepassingen van) graniet. Ook metaal (hekwerken of gietijzeren monumenten) en houten grafmonumenten kunnen van belang zijn.

Hantering gaat over de wijze waarop bijvoorbeeld het grafmonument technisch bewerkt is. Dus het gebruik van een bijzonder materiaal met een slechte afwerking zal minder snel in aanmerking komen dan een goed verwerkt materiaal. In dit geval geldt dat extra gelet wordt op afwijkende materialen met de vraag of ze daadwerkelijk bijzonder zijn.

D) Vormgeving van het monument

De vormgeving van een individueel grafmonument kan van doorslaggevende betekenis zijn, bijvoorbeeld vanwege het feit dat het typologisch zeldzaam is. Bij het aspect vormgeving wordt ook gelet op de belettering van het grafmonument. Voor dit criterium wordt ook gekeken naar de plaats van het grafmonument binnen het algehele karakter van de begraafplaats. Een dergelijk monument kan namelijk beeldbepalend zijn.

E) Bijzondere symboliek en afbeeldingen

Symbolen op grafmonumenten zijn er in veel varianten. Op Nederlandse begraafplaatsen zijn de palmtak of het kruis de meest voorkomende symbolen, beide verwijzend naar het christelijke geloof. Alleen wanneer sprake is van een uitzonderlijke vormgeving zou zo'n symbool opgenomen kunnen worden in de lijst. Persoonlijke symboliek of een samenvoeging van verschillende betekenissen kan een dusdanig symbool opleveren dat er sprake is van een bijzonder symbool. Sommige symbolen hebben een zwaar beladen betekenis. Door deze juist te behouden kan het symbool in de juiste context worden geplaatst. Zo kunnen bijvoorbeeld op graven van Molukse KNIL-militairen specifieke symbolen en afbeeldingen gevonden worden die heel duidelijk verwijzen naar deze bevolkingsgroep. Voor dit criterium wordt gekeken naar de algemene deler, maar ook naar de uitzonderlijke symbolen.

F) Passend in karakter

Hier wordt feitelijk niet gekeken naar de intrinsieke waarde van het grafmonument, maar naar de rol ervan in het collectieve geheel. Dat betekent dat het grafmonument bijvoorbeeld goed aansluit bij het karakter van een bepaald grafveld op de begraafplaats. Groepen of rijen van hardstenen zerken of meerdere stèles op rij met een gave vormgeving, een omranding en grafvulling met bijvoorbeeld steen of grind kunnen in aanmerking komen. Een en ander hangt af van de totale context. Ook grafmonumenten die sterk opvallen in het beeld en ankerpunten vormen in de beleving komen in aanmerking. Zo kunnen bijvoorbeeld grote en hoge grafmonumenten om die reden op de lijst worden geplaatst.

G) Technische staat

Niet van doorslaggevende betekenis maar wel belangrijk is de technische staat van het grafmonument. Wanneer bijvoorbeeld het monument onherstelbaar beschadigd is, beïnvloedt dat hier de waardering niet. Wel speelt de technische staat een rol wanneer de selectie wordt vastgesteld omdat dit voor rechthebbende of gemeente kan betekenen dat een actie ondernomen moet worden om het grafmonument te behouden.

De aanduidingen die hier gebruikt worden:

- ✓ Goed: het grafmonument is constructief in orde en vertoont uiterlijk geen gebreken
- ✓ Redelijk: het grafmonument is constructief in orde maar vertoont gebreken als scheurvorming, sterke vervuiling of slijtage
- ✓ Matig: het grafmonument vertoont constructieve gebreken zoals afgebroken, verschoven of missende onderdelen.
- ✓ Slecht: het grafmonument is constructief afgeschreven. Alleen compleet herstel kan het oude voorkomen herstellen.

2.5 De uiteindelijke lijst

De verschillende gegevens van de inventarisatie zijn verwerkt in een spreadsheet, waarbij het grafnummer leidend is. Daarnaast worden de namen van de overleden opgenomen, het jaar van overlijden, rol of gebeurtenis waarbij ze betrokken waren en vervolgens de score op biografische betekenis. Het verhaal achter de persoon is nader uitgewerkt bij de groslijsten, dus ook voor de graven die mogelijk later zijn afgevallen.

Hoewel daar nu niet op gescoord is, is ook opgenomen om wat voor soort grafbedekking het gaat en wat de technische staat is. Ook wordt vermeld welke materialen voorkomen in het grafmonument, welke symboliek er op voorkomt en in een aparte kolom is aangetekend of er bijvoorbeeld sprake is van scheurvorming, steken of dat het grafmonument sterk vervuild is. In diezelfde kolom kunnen ook eventuele bijzonderheden over het grafmonument of de persoon of personen worden vermeld.

Deze definitieve lijst is los bijgevoegd bij dit rapport.

3 SAMENSTELLING GROSLIJSTEN PER BEGRAAFPLAATS

Aan de hand van de in hoofdstuk 2 uitgewerkte criteria zijn door vrijwilligers in de zomer van 2025 alle acht begraafplaatsen bezocht en geïnventariseerd. De aanpak daarbij is redelijk uiteenlopend geweest, maar de gegevens zijn alle opgenomen in een groslijst. In sommige gevallen was op basis van onderzoek veel extra informatie aangeleverd, die niet goed in die lijst past. Deze worden dan ook hier nader uitgewerkt, per begraafplaats voor zover toepasselijk.

3.1 Totstandkoming

Ter plekke zijn op elke begraafplaats alle graven opgezocht, het grafmonument gefotografeerd en is de locatie op de plattegrond bekeken en voor zover mogelijk aangetekend. Aan de hand van deze opname is ook de staat van het grafmonument vastgesteld.

Dit alles heeft geleid tot 7 groslijsten. Van Krommeniedijk kon geen graf worden gevonden dat voldeed aan de criteria.

In totaal staan op deze groslijsten 132 grafmonumenten verdeeld over 164 graven. Het merendeel betreft enkelvoudige graven (88%) maar er zijn ook verschillende grafmonumenten die over 2 graven staan of liggen (11%). Een enkel grafmonument ligt over 4 graven en er is er zelfs één grafmonument dat maar liefst 16 graven beslaat. In niet alle gevallen kon goed afgeleid worden om hoeveel graven het ging.

Bij het opstellen van de groslijsten is nog niet gekeken is naar de mogelijke puntenscore per graf. Hieronder is per begraafplaats de groslijst opgenomen om een indruk te geven om welke graven, grafmonumenten en aantallen het per begraafplaats gaat.

3.1.1 Leeswijzer

In de groslijsten zijn alle geïnventariseerde graven opgenomen. De graven hebben zo veel mogelijk de grafaanduiding gekregen zoals die voorkomt in het register en op de plattegronden van de begraafplaatsen. Voor oudere graven die niet (meer) opgenomen zijn in het register zijn op basis van de plattegrond gemarkeerd en in een enkel geval is gekozen voor een eigen aanduiding die onder de groslijsten uitgelegd wordt. Daarbij is in ieder geval de aanduiding van het grafvak gebruikt, voor zover dat mogelijk is. De bijbehorende foto's van de grafmonumenten hebben dezelfde aanduiding gekregen, maar worden ook opgenomen in de Excel lijst zelf. Een gele kleur bij het grafnummer wijst erop dat deze graven door BFA zijn toegevoegd omdat er geen informatie door vrijwilligers verstrekt is. De groene kleur bij sommige grafnummers maakt in een oogopslag duidelijk dat dit graven zijn van KNIL-militairen en hun partners of aanverwanten.

De eerste vier kolommen in het bestand betreffen achtereenvolgens: het grafnummer, de op het monument voorkomende overleden personen (voor zover leesbaar), het jaar van geboorte, jaar van overlijden en wanneer van belang het beroep of de rol, dan wel de gebeurtenis waarbij diegene was betrokken. De volgende kolommen betreffen de staat van het monument door middel van de aanduiding G, R, M, S, het soort grafbedekking, de toegepaste materialen met het hoofdmateriaal als eerste. Vervolgens een kolom voor de symboliek op het grafmonument en een kolom 'Aantekening', voor eventuele andere opmerkingen.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Assendelft

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
A/73/OUDE/Links	Bon, Simon Bakker, Aaltje Bon, Petrus	1837 1837 1865	1909 1926 1936	Huisarts Arts	G	Stèle	Hardsteen	Aesculaap, decoratieve elementen	Nieuwe steen voor VK/P367/-/- staat ernaast!
B/401/-/-	Kok, Jan	1914	1945	Melkslijter (omgekomen in Duitsland)	G	Stèle, rand met grind	Kalksteen	Leeuw	Oorlogsslachtoffer (1)
B/411/-/-	Veer, Gijsbertus van 't	1918	1942	Metaalbewerker (omgekomen in Duitsland)	G	Stèle, rand met grind	Kalksteen	Leeuw	Oorlogsslachtoffer (1)
VK/P367/-/-	Bon, Nan Albertus Pel, Anna Dora	1878 1878	1926 1940	Huisarts (opvolger van zijn vader)	G	Stèle	Hardsteen	Geometrische motieven	Straat vernoemd
VK/P387/-/-	Onderwater, Mattheus Simon Onderwater-Boreel de Mauregnault, E.	1898 1905	1946 1944	Huisarts (opvolger van N.A. Bon), voorzitter Witte Kruis	G	Stèle op basement, rand met grind	Graniet, baksteen	Bloemmotieven	
VK/P389/-/-	Koomen, Klaas Jbz. Broerse, Marijtje	1869 1868	1928 1945	Winkelier (Arbeiders Vereeniging Eendracht Maakt Macht)	G	Stèle	Hardsteen, marbriet	Acroteria, treurboom	

Toelichting Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Assendelft

In Assendelft zijn 6 graven met ieder een grafmonument geïnventariseerd. Die graven liggen op twee na op het zuidelijke deel van het kerkhof. Wat materiaal betreft is hardsteen bij de geïnventariseerde grafmonumenten het meest toegepaste materiaal. Alle grafmonumenten betreft een stèle.

Alle geïnventariseerde grafmonumenten verkeren in goede staat. Op alle geïnventariseerde grafmonumenten is sprake van symboliek, waarbij geen duidelijk symbool het meest voorkomt. Op de twee opgenomen oorlogsgraven komt een leeuw voor, standaard voor door de Oorlogsgravenstichting geplaatste monumenten.

Belangrijkste in dit geval is de betekenis van de opgenomen personen bij de graven. In twee gevallen gaat het om de doktersfamilie Bon (graf A/73/ODU/Links en VK/P367/-/-). Simon Bon (1837-1909) kwam in 1877 als huisarts te werken in Assendelft en vanaf 1904 werd de praktijk samen met zoon Nan Albertus Bon (1878-1926) gevoerd. Na het overlijden van zijn vader voerde hij de praktijk alleen. Nan liet in 1910 in de Kerkbuurt op de plaats van de oude woning het doktershuis bouwen. In april 1926 werd op het graf van Nan Bon door de inwoners van Assendelft een stèle geplaatst met de herinneringstekst “diep betreurd door - zijne patiënten – onze geliefde geneesheer”. Hij overleed op 48-jarige leeftijd aan bloedvergiftiging.

Het graf van de opvolger van Nan Bon is ook geselecteerd, namelijk dat van Mattheus Simon Onderwater (1898-1946). Ook op diens stèle een herinneringstekst “ingezetenen van Assendelft”. Evenals Nan Bon overleed ook Onderwater op jonge leeftijd, nog maar 47 jaar oud. Over de praktijk van Onderwater is minder bekend dan die van vader en zoon Bon.

Afb. 2. Fotoportret van Simon Bon in 1900 (Fotocollectie Zaanstad).

Op grond van de tekst “in leven chef Arb. Vereen. E.M.M.” is ook het graf voor Klaas Koomen Jbz. (1869-1928) geselecteerd. Koomen was winkelier voor de Arbeiders Vereeniging ‘Eendracht Maakt Macht’. Deze beweging werd in 1873 opgericht, mede gestimuleerd door huisarts Simon Bon. De vereniging was feitelijk een ziekenfonds voor de werkende stand, maar begon ook met de verkoop van verschillende artikelen, waaronder brandstof. De leden genoten lagere prijzen en de handel werd een succes, zodat men in 1882 een winkelpand kon bouwen. In 1932, nadat Koomen al was overleden, werd een manufacturenwinkel geopend. In de jaren vijftig ging de Arbeidersvereniging op in de Coöperatieve Verbruikers Vereniging Zaanstreek. Na nog enkele fusies ontstond de supermarktketen COOP die is gefuseerd met PLUS.

Op het gedeelte achter de kerk zijn twee graven geselecteerd, namelijk die van de in de Tweede Wereldoorlog omgekomen Gijsbertus van 't Veer (1918-1942) en Jan Kok (1914-1945). Bij beiden is een formele grafsteen van de Oorlogsgravenstichting (OGS) op het graf geplaatst. Van 't Veer was

metaalbewerker (arbeider blikfabriek) en werd gedwongen tewerkgesteld in Duitsland. Daar kwam hij in oktober 1942 in Leipzig om het leven. Op 11 maart 1949 werd hij herbegraven in Assendelft. In 1977 is de grafsteen die op het graf stond vervangen door een standaardmodel van de OGS.

Jan Kok was melkverkoper van beroep en ook hij werd gedwongen tewerkgesteld. Hij werd met Kerstmis 1944 opgepakt bij razzia in Krommenie. Hij werd tewerkgesteld in een oliefabriek in Bevensen in Duitsland, nabij Hamburg. Hij is overleden aan bij een bombardement opgelopen brandwonden. Kok werd in 1951 herbegraven in Assendelft

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats Blok, Krommenie

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
78	Knetemann, Gerard Friedrich	1951	2004	Wielrenner	G	Stèle, rand met grind en gras, tekstplaat	Graniet, metaal	Portret	Beroepswielrenner in de periode 1974-1989 Laan vernoemd in Amsterdam
276	Kaars Sijpesteijn-Verhagen, Cornelia Kaars Sijpesteijn, Hendrik Pieter Kaars Sijpesteijn, Albert	1805 1848 1862	1881 1881 1864	Zeildoekfabrikant Kind	G	Obelisk op sokkel op basement	Marmer	Bloemen, gesluisde obelisk	
278	Kaars Sijpesteijn, Willem Kaars Sijpesteijn, Willem Feen de Lille, Elisabeth C.M.F.	1800 1888 1892	1855 1970 1987	Fabrikant, raadslid, Statenlid Fabrikant	R	Zerk	Hardsteen	Bloemmotieven, palmtak, vaas	Afkomstig van oude begraafplaats Gescheurd
296	Wolde, Thijs ten Boerkoel, Duifje	1858 1857	1925 1943	Winkelier, raadslid	G	Opstand, rand met palen en kettingen, grind	Kalksteen	Aedicula, bloemmotieven	
297	Windhouwer, Elzedina Leguijt, Cornelis Jz.	1868 1871	1925 1944	Meubelfabrikant	G	Stèle	Hardsteen	Bloemen, decoratieve elementen, krans	
360	Hondema, Jan	1925	1945	Dpl. Soldaat (omgekomen bij ongeluk)	G	Stèle tussen blokken, rand met grind	Hardsteen	Palmtak	Oorlogsdode (1) Zat bij Stoottroepen, zou uitgezonden worden naar N.I.
RK/57 en 71	Bomans, Josephus Petrus Paulus Schmidt, Jacobus Wilhelmus Hendricus Vermunt, Hendrikus J. Dekleermaeker, Willem Johannes	1874 1892 1936 1908	1943 1962 2023 2003	Pastoor (1925-1942) Pastoor en deken (1942-1962) Pastoor (1981-1991) Pastoor (1962-1973)	G	Zerken (twee) op roef met kruis op basement	Hardsteen, graniet, baksteen	Kruis, priesterkelk	Straat vernoemd

Toelichting Groslijst gemeentelijke begraafplaats Blok, Krommenie

Op de begraafplaats Blok in Krommenie zijn 8 graven met in totaal 7 grafmonumenten geïnventariseerd.

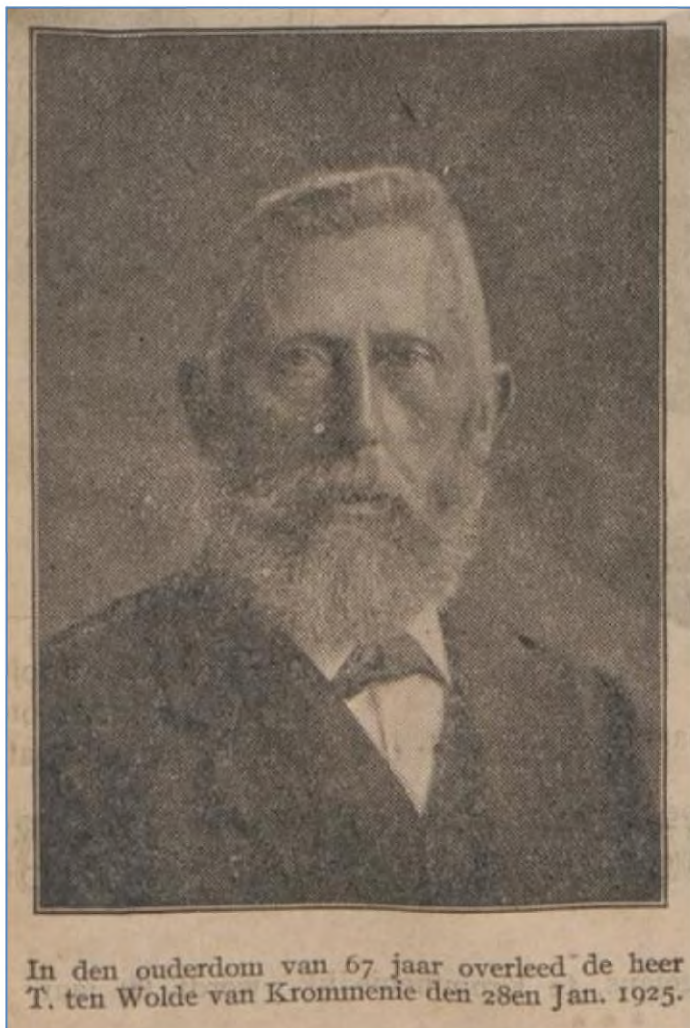
Hardsteen is bij de grafmonumenten op de geïnventariseerde graven het materiaal dat het meest voorkomt naast graniet en enkele andere materialen. Het merendeel van de grafmonumenten betreft een stèle met daarnaast enkele zerken, een kruis, obelisk en een opstand. De smalle obelisk is een van de meest opvallende grafmonumenten op de begraafplaats, maar er hoort een zerk bij. Deze graven zijn voor de familie Kaars Sijpesteijn, een ondernemersgeslacht. Op de zerk is onder meer Willem Kaars Sijpesteijn (1800-1855) genoemd, die naast ondernemer ook een politicus was. Zijn bijnaam luidde "Engelsche" Willem, wat hij dankte aan een verblijf in Engeland. Daar verbleef hij van zijn veertiende tot zijn zestiende voor studie. Willem, doopsgezind, kan gezien worden als de stamvader van het geslacht Kaars Sijpesteijn. Onder deze naam is de familie meer dan 175 jaar als fabrikant verbonden geweest met de industrie in de Zaanstreek. Van 1832 tot 1850 was Willem actief als gemeenteraadslid in Krommenie. In 1845 werd hij lid van de Provinciale Staten in Noord-Holland wat hij tot aan zijn dood bleef. Vanaf 1848 was hij buitengewoon lid van de Tweede Kamer (gematigd of moderaat liberaal) en daarbij werd hij in 1849 lid van Gedeputeerde Staten in Noord-Holland. Als parlementariër voerde Kaars Sijpesteijn, als lid van de Dubbele Kamer, het woord bij de algemene beschouwingen over de Grondwetsherziening van 1848. Hij stemde vóór alle voorstellen. Willem werd begraven op de oude, inmiddels geruimde, begraafplaats van Krommenie. Zijn nazaat Willem (1888-1970) werd wel hier op begraafplaats Blok begraven. Hij is het die wellicht de oude monumenten heeft laten overbrengen van de oude begraafplaats naar de nieuwe die in 1921 geopend werd. Willem studeerde chemische technologie in Delft en behaalde het ingenieursdiploma. Hij was verantwoordelijk voor de afdeling oliefabriek 'de Vrede' binnen de structuur van de firma P.H. Kaars Sijpesteijn, later de NV Verenigde Textiel en Oliefabrieken. Hij speelde een belangrijke rol bij de aankoop door de firmanten in 1936 van de oliefabrieken Crok en Laan te Wormerveer.

Op de obelisk zijn drie namen opgenomen, waaronder die van de jongste zoon van Willem, Hendrik Pieter Kaars Sijpesteijn (1848-1881). Deze Hendrik Pieter was directeur van de onderlinge verzekeringsmaatschappij van zeeschepen en daarnaast fabrikant van zeildoek. Hij zou zijn vermoord, maar daar is verder niets over te vinden. Een deel van de familie Kaars Sijpesteijn is later begraven op de gemeentelijke begraafplaats in Heemstede.

Een belangrijk graf is er ook voor Gerard (Gerrie) Friedrich Knetemann (graf 78 | 1951-2004), beter bekend als de 'Kneet', wielrenner. Opgeleid als stratenmaker fietste hij in zijn vrije tijd bij wielervereniging De Germaan in Amsterdam. Hij werd een goede renner en in 1974 werd hij professioneel wielrenner die in zijn carrière menig prijs won, waaronder de wereldtitel en 10 Touretappes. In 1989 stopte hij met professioneel rijden en legde zich onder meer toe op coachen. In 2004 overleed hij aan de gevolgen van een longembolie tijdens een rit door de duinen bij Bergen. In Amsterdam is een laan naar Knetemann vernoemd. Volgens de criteria zal dit graf echter afvallen, gezien het jaartal vooralsnog buiten de criteria valt.

Op het katholieke gedeelte van de begraafplaats is ook het priestergraf (RK/57 en 71) waar vier priesters bijgezet zijn. Als eerste werd hier Josephus Petrus Paulus Bomans (1874-1943) begraven. Bomans was pastoor te Krommenie van 1925 tot 1942. Vervolgens is hier Jacobus Wilhelmus Hendricus Schmidt (1892-1962) begraven. Hij was pastoor te Krommenie van 1942 tot 1962 en vanaf 1959 deken van de Zaanstreek. Nabij het Rosariumpark in Krommenie is een straat naar de deken vernoemd. In 2003 volgde Willem Johannes Dekleermaeker (1908-2003) die van 1962 tot 1973 pastoor was in Krommenie. De laatste die hier begraven werd is Hendrikus J. Vermunt (1936-2023). Hij was pastoor te Krommenie van 1981 tot 1991. In 1991 werd hij pastor in het AMC in Amsterdam en daarnaast vanaf 1993 het pastoraat in Amsterdam-Noord/Landsmeer. Vanaf 2001 was hij met emeritaat.

Naast de hiervoor genoemde graven zijn nog drie graven geselecteerd vanwege het feit dat het gaat om twee middenstanders en een oorlogsdode. De middenstanders betreft enerzijds winkelier Thijs ten

Afb. 3. Fotoportret van Ten Wolde in de Zaanlander van 30 december 1925.

Wolde (graf 296 | 1858-1925) en meubelfabrikant Cornelis Leguijt (graf 297 | 1871-1944). Ten Wolde was gedurende twintig jaar raadslid in Krommenie en was zeer gezien. Zijn overlijden kreeg destijds grote aandacht in de kranten (zie afbeelding 3). Over Cornelis Leguijt is bekend dat hij de door zijn vader Jacob in 1886 opgezette meubelfabriek samen met zijn broers overnam. Eerst werden houten vogelkooien gemaakt, maar al gauw stapte men over op (kleine) eiken meubelen. In 1928 werd de firma omgezet in de NV Leguit en Zonen's Meubelfabrieken. De naam Leguijt en Leguit werd door elkaar gebruikt. In de jaren tachtig werden de bedrijfsactiviteiten gestaakt.

Op de begraafplaats lagen twee graven van oorlogsdoden. Een daarvan is geruimd, dat van een door de OGS erkend oorlogsslachtoffer Gerke Gerrit Mastenbroek (1898-1945). Het graf van Jan Hondema (graf 360 | 1925-1945), niet erkend door de OGS, is nog wel aanwezig en is ook geselecteerd. Hondema was gedurende de oorlog actief in het verzet en melde zich na de bevrijding aan voor uitzending naar Nederlands Oost-Indië. Als soldaat diende hij in de 2^e compagnie van het 1^e regiment Stoottroepen. Bij een oefening nabij Weert werd hij getroffen door een kogel in het hart en overleed ter plekke. Hij werd met militaire eer begraven. Het grafmonument is later geplaatst, na het overlijden van zijn vader en moeder die in hetzelfde graf zijn begraven.

De grafmonumenten op de geselecteerde graven op de begraafplaats van Krommenie verkeren in goede tot redelijke staat.

Wat beroepen en rollen betreft komen die uit deze inventarisatie van de begraafplaats van Krommenie in gelijke gevallen voor in de categorie *Industrie en arbeid* en *Notabelen* met elk 44%. In één geval scoort ook de categorie *Wetenschap, onderwijs, letteren en sport* met Knetemann als sportman.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Westzaan

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
A/12 en 13	Swart-Oortwijn, Neeltje Swart, Klaas Gz. Swart-Groot, Catharina Hendrica Swart, Jacobus Jan Swart-van Duijn, Margaretha Tool-Bleker, Anneke	1885 1885 1896 1914 1917 1979	1938 1960 1979 1973 2007 2020	Boekhouder, fabrikant Directeur	G	Stèle, zerk op roef (grafkelder)	Graniet	Geen	Van Molenaar's Kindermeel
A/16 en 17	Veenis, Cornelis Veenis, Margreetje Veenis-Molenaar, Grietje Veenis, Wouter Veenis-Romeijn, Dina Huberta	1884 1942 1889 1913 1913	1940 1943 1967 1968 2007	Fabrikant Molenaar papier Kind (omgekomen bij beschieting trein) Fabrikant papierwarenfabriek Bakker	G	Stèle (breed) op basement, rand met grind, bollen met stangen	Graniet, metaal	Olielamp	Oorlogsdode (1)
B/16	Schoen-Lubbes, Jannetje Schoen, Pieter	1870 1869	1921 1955	Café- koffiehuisouder "De Overtoom"	G	Stèle tussen blokken, rand met grind	Graniet, hardsteen	Bloemen	
B/42	Folmer, Dirk Jan Bertus Folmer, Johan Cato Dirk Schoen, Guurtje Alida Jannetta Folmer-Zwikker, Jacoba Clasina	1902 1931 1901 1935	1957 1986 1991 2017	Lak- en vernisfabrikant	G	Dekplaat, rand	Graniet	Geen	
C/57	Klingers, Jan Klingers-Spoelder, Annigje	1928 1935	1977 1977	Omgekomen bij vliegramp Tenerife	G	Stèle op rand, beplanting	Kalksteen (travertin)	Geen	
D/95	Werff, Romke van der Werff-Blokker, Grietje van der Werff-Schaap, Wijffe van der Werff, Jan van der	1884 1889 1912 1916	1954 1980 1998 1998	Hotelhouder De Prins Caféhouder	G	Stèle op rand, grind	Graniet	Geen	
D/99	Kalf, Klaas Eijdenberg, Helena Leonarda Kalf, Jan Kzn.	1892 1892 1923	1954 1969 1994	Visser	G	Stèle op rand, beplanting	Marmer	Geen	

Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Westzaan

Op de gemeentelijke begraafplaats in Westzaan zijn 9 graven met in totaal 7 grafmonumenten geïnventariseerd. De 7 grafmonumenten zijn overwegend samengesteld uit graniet, maar ook een aantal andere materialen komt voor zoals hardsteen, kalksteen, marmer en metaal. Het merendeel van de grafmonumenten betreft een stèle, terwijl daarnaast ook nog een zerk voorkomt. Alle grafmonumenten op de geïnventariseerde graven verkeren in goede staat.

De meeste graven kunnen wat beroepen of rollen gevonden worden in de categorie *Industrie en arbeid*. Het betreft een aantal fabrikanten, horecaondernemers en een visser. De fabrikanten staan symbool voor de ondernemersgeest in de Zaanstreek en in Westzaan. Een van de grotere grafmonumenten, op een grafkelder, is voor de familie Swart (graf A/12 en 13). Klaas Swart (1885-1960) en Jacobus Jan Swart (1914-1973) waren actief als fabrikant en directie van Molenaar's kindermeel. Hun vader, bakker Gerbrand Swart was in 1888 een zogenaamde stille vennoot bij de oprichting van P. Molenaar. De pelmolen van Molenaar produceerde rijstmeel dat als babyvoeding aan de man werd gebracht. De benaming 'Kindermeel' werd door Molenaar bedacht. De familie Swart ging met de tweede en derde generatie een grotere rol spelen. In 1969 werd besloten het bedrijf te verkopen, maar tot 1974 bleef de productie in Westzaan.

Een tweede groot grafmonument (A/16 en 17) is er voor de familie Veenis. Zij hielden zich bezig met de fabricage van papier- en papierwaren. Cornelis Veenis (1884-1940) stapte als schoonzoon in bij Molenaar papier en zoon Wouter Veenis (1913-1968) zou later uittreden om de papierwarenfabriek Bakker over te nemen. In 2014 ging het bedrijf, nu bekend als Bakker en Molenaar, failliet en de bedrijfspanden zijn inmiddels afgebroken. In het graf is ook Margreetje Veenis (1942-1943) begraven, dochter van Wouter Veenis. Zij blijkt de enige oorlogsdode te zijn die begraven is op de begraafplaats. Ze kwam om het leven bij een beschieting van de trein toen ze reisde met familie. De trein werd op 4 oktober 1943 nabij de Moerdijkbrug aangevallen door een Engelse Typhoon.

Afb. 4. Het grafmonument van de familie Veenis (graf A/16 en 17) met centraal een fraai symbool.

Ook geselecteerd is het graf van de familie Folmer (B/42). Dirk Jan Bertus (1902-1957) was lak- en vernisfabrikant. De verfindustrie was ooit een belangrijke industrie in de Zaanstreek. Folmer had een lakfabriek aan het Zuideinde 140-142 in Westzaan. Deze had hij overgenomen van zijn schoonvader Pieter Schoen die de lakfabriek in 1905 was gestart. Een andere Schoen, ook Pieter genaamd (graf B/16 | 1869-1955) had aan het Zuideinde een café annex koffiehuis "De Overtoom".

Een belangrijke café- en hotelhouder was de familie Van der Werff (graf D/95) van hotel De Prins. Romke van der Werff (1884-1954) nam in 1916 de herberg over van de weduwe van de vorige eigenaar. Romke was timmerman, maar werkte als kelner in de herberg om een centje bij te verdienen. In De Prins vond een groot deel van het culturele leven in Westzaan plaats. Zoon Jan (1916-1998) nam de zaak over en samen met zijn vrouw werd de herberg verbouwd tot hotel-restaurant. Ook de volgende generatie Van der Werff werkte in het hotel. Op 1 september 2025 heeft het hotel de deuren gesloten. Met name het onderhoud en beheer van het gebouw drukte op de exploitatie.

Wellicht typerend voor de waterrijke streek is Klaas Kalf (D/99 | 1892-1954). Kalf was visser op het binnenwater rond Westzaan, maar er is over hem niet veel bekend.

Als *Bijzonder geval* is het graf van Jan Klingers (C/57 | 1928-1977) en diens vrouw Annigje Klingers-Spoelder (1925-1977) geïnventariseerd. Beiden kwamen in 1977 om bij de vliegtuigramp op Tenerife die 583 passagiers van twee vliegtuigen het leven koste. Over de familie is verder weinig bekend.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats West, Wormerveer

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
A/1E/17 tm 24 en 30 tm 37	Laan, Jan Avis, Cornelia Familie Laan	1803 1809	1868 1891	Fabrikanten, Provinciaal Statenlid, raadslid	G	Zerken, opstand met beeldhouwwerk, palen met hekwerk	Hardsteen, marmer, metaal	Kransen, putti, toortsen, vaas, zandloper, zeis	Eerstbegravene / onderdeel familiegraf Laan
A/1E/70	Dekker, Jan Alexander Dekker, Baltus Hendrik Dekker, Eduard Pieter Dekker, Cornelia Wilhelmina Dekker, Jan Alexander Kaars Sijpesteijn, Maria Cornelia	1867 1871 1872 1870 1842 1844	1867 1872 1874 1875 1901 1925	Kind Kind Kind Kind Industrieel, fabrikant, koopman	G	Obelisk op basement, rand met grind	Marmer	Gesluisde obelisk	https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=dekker_jan_handelsonderneming
A/3E/7	Lürsen, Matthijs Stam, Alida	1868 1870	1926 1942	Muzikleraar, organist	R	Paal en blok met bloembak	Diabas	Geen	
A/3E/48	Hartog, Benjamin Wit, Niesje de Hartog, Jacobus Wedden, Catharina Elisabeth van der Hartog, Catharina Blaauboer, Jacob	1795 1800 1831 1846 1889 1881	1866 1870 1890 1926 1952 1964	Genees- en heilkundige Schipper	S	Zerk	Hardsteen	Geen	Oorspronkelijke zerk ligt ernaast.
B/1E/23	Vis, Jan Albertsz. Prins, Sijda	1823 1823	1868 1894	Fabrikant, koopman	R	Zerk op roef, hekwerk op rand	Hardsteen, gietijzer, smeedijzer	Geen	
B/1E/50	Prins, Simon	1796	1871	Fabrikant, handelaar, oliemolenaar	R	Zerk op roef, hekwerk op rand	Hardsteen, gietijzer, smeedijzer	Bloemmotieven	
B/1E/28 en 29	Schoute, Dirk Hooft, Hendrika	1838 1844	1899 1913	Chocoladefabrikant, lid Erven H. de Jong, koopman	G	Zerk op roef	Hardsteen, graniet	Molen, cacaobonen	Nieuwe tekstplaat
E/3E/21	Koan, Simon	1910	1963	Sergeant KNIL	R	Stèle op rand, beplanting	Kalksteen	Geen	Moluks

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
E/3E/54	Nanlohy, Soleman Kasinem, Martha	1896 1903	1965 2001	Soldaat 1e kl. KNIL (eerste in algemeen graf)	G	Stele tussen blokken op rand, dekplaat	Kalksteen, graniet	Geen	Moluks
G/3E/12	Bakker, Dirk Bakker, Pieter Bakker-Bos, Hermina	1888 1914 1889	1934 1967 1978	Machinehersteller en -draaier Arbeider	G	Stèle tussen palen, rand met palen en kettingen	Hardsteen	Tandwiel	Kettingen missen
H/2E/25	Calsem, Huibert (Huib) van	1939	1942	Kind (omgekomen bij bombardement)	G	Stèle op basement, rand met schelpen	Marmer	Afgebroken zuil, bloemen, engel	Oorlogsdode (1) Recent hersteld
H/2E/36	Zwart, Pieter Jacob	1909	1945	Garagehouder, verzet (geliquideerd door het verzet)	G	Opstand met stèle, rand met grind	Hardsteen	Wolken, zon	Oorlogsdode (1)
H/2E/40	Koene, Jan Vroegh, Tine J.	1918 1921	1943 1943	Werkzaam bij Philips in Eindhoven (omgekomen bij bombardement op fabriek)	G	Stèle tussen paal en blok, rand met grind	Hardsteen, diabas	Philips-logo	Oorlogsdoden (2)
H/2E/41 en 42	Smit, Jan Smit, Rob Smit-Koel, Jannetje Smit, Jan	1922 1928 1895 1890	1945 1957 1967 1969	Soldaat Binnenlandse Strijdkrachten (omgekomen bij motorongeluk) Wijnhandelaar	G	Stèle tegen paal op basement, rand met blokken en stangen, grind	Graniet, hardsteen	Geen	Oorlogsdode (1) "Hij viel na de strijd"
H/2E/69	Kaper, Evert Hans (herdacht)	1925	1944	Elektricien (gefusilleerd in Velp als vergeldingsmaatregel)	G	Zuil op basement, tekstplaat	hardsteen en marmer	Afgebroken zuil	Tekst: Ik deed slechts mijn plicht.
K/3E/73	Landsman, Klaas	1903	1943	Spoorwegwerker NS (omgekomen bij bombardement gashouders)	G	Stele tussen palen, banden met grind	Hardsteen, diabas	Geen	Oorlogsdode (1)
RK/1E/12	Neuhaus, Catharina Margaretha Doderie, Petronella Wilhelmina Roy van Zuidewijn, Carolus Dionisius Eugenius de	1895 1864 1894	1949 1959 1972	Bestuurder, onderdirecteur	R	Kruis op basement, rand met palen, grind	Kunststeen	Corpus, kruis	Ereburger van Wormerveer

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
RK/3E/22	Moester-Van Putten, Maria Moester-Machielsen, Jacoba Adriana	1891 1987	1932 1964		G	Opstand met kruis, banden met palen	Hardsteen, marmer	IHS, Kruis	Steenhouwer: J.Bont & Co d.d. 21-3-1932 Rots en boomstructuur. Banderolle Kettingen ontbreken

Toelichting groslijst oude gemeentelijke begraafplaats West, Wormerveer

Op de begraafplaats West in Wormerveer zijn 39 graven met in totaal 18 grafmonumenten geïnventariseerd. Het hoge aantal graven wordt vooral veroorzaakt door de 16 graven die het grafmonument van de familie Laan inneemt op de begraafplaats. De begraafplaats is al lange tijd gesloten voor nieuwe graven en is begin van de eenentwintigste eeuw aangewezen als gemeentelijk monument. Dat heeft onder meer te maken met de diversiteit van de begravenen, hun herkomst en ondernemerschap.

Bij bijna 39% van de grafmonumenten is hardsteen het hoofdmateriaal. Daarnaast komt relatief veel marmer voor maar ook andere materialen zoals smeedijzer en gietijzer komen hier voor. Andere voorkomende materialen in de inventarisatie zijn diabas, kalksteen, kunststeen en metaal. Het grootste deel van de grafmonumenten op de geïnventariseerde graven betreft een stèle, maar er is sprake van een grote variatie, want ook zerken en opstanden zijn opgenomen, al dan niet met een hekwerk. De staat van de grafmonumenten is over het algemeen redelijk tot goed, maar over het algemeen zijn de monumenten sterk vervuild en is dringend onderhoud nodig.

De meest belangrijke graven zijn gevonden in de categorie *Industrie en arbeid*. Het gaat met name om fabrikanten, handelaars, kooplieden, een molenaar, schipper en nog enkele beroepen. Een van de belangrijkste graven is dat van de al genoemde familie Laan (A/1E/17 tm 24 en 30 tm 37). Jan Laan (1803-1868) was nota bene de eerste die begraven werd op deze begraafplaats. Hij was fabrikant en bezat samen met zijn broer Adriaan Laan verschillende ondernemingen in de Zaanstreek onder de naam Wessanen en Laan. Jan Laan was ook actief in de politiek en dat zou ook gelden voor andere familieleden. De familie bouwde een gigantisch vermogen op dat nazaten in staat stelde buitenplaatsen en kastelen te verwerven, zoals Singraven bij Denekamp. Daar werd ook een eigen begraafplaats aangelegd.

Een andere industrieel in Wormerveer was Jan Alexander Dekker (graf A/1E/70 | 1842-1901). De handelonderneming Dekker werd door Jan Alexander belangrijk uitgebreid, onder andere met een assortiment aan chemicaliën. Hij ging zich ook toeleggen op de zeepfabricage waaruit De Adelaar zou voortkomen, de bekende groene zeep. In de twintigste eeuw werd de productie overgenomen door de Chemische Fabriek Naarden en stopte die in Wormerveer.

Afb. 5. Zeepziederij de Adelaar in Wormerveer, dankzij het reusachtige beeld boven op de fabriek een opvallend gebouw (Glasnegatievencollectie gemeente Zaanstad).

Vervolgens vinden we op vak B Jan Albertsz. Vis (graf B/1E/23 | 1823-1868), fabrikant en koopman. De familie was als een van der eersten die zich bezighielden met rijstpellen. Toen Jan in de zaak kwam bezat de familie verschillende pellerijen, oliemolens en een stijfselabriek. Diens zonen splitsten het bedrijf op, maar rijstpellen bleef een aantrekkelijke onderneming voor de familie. Van een oudere generatie is Simon Prins (graf B/1E/50 | 1796-1871). De vader van Prins was een aanzienlijk burger die het schopte tot burgemeester van Wormerveer. Simon zelf werd koopman en olieslager. Hij was hierin succesvol en was de eerste die aan de Zaan molens sloopte en liet vervangen door een stoomoliefabriek, De Liefde. Zijn zonen bouwden de fabriek belangrijk uit, maar uiteindelijk waren er geen nazaten en werd de oliefabriek overgenomen door Jan Adriaan Laan. De oude fabriek staakte in 1941 de productie.

Een geheel andere tak van industrie die in de Zaan opkwam was de voedselproductie, waaronder chocolade. Dirk Schoute (graf B/1E/28 en 29 | 1838-1899) was fabrikant van de firma Erve H. de Jong. De firma hield zich onder een eerdere Schoute vanaf 1843 bezig met malen van cacaobonen. Onder Dirk ging de fabriek over op stoomkracht en werd in Wormerveer een nieuwe fabriek gebouwd.

Meer exemplarisch voor Wormerveer is het graf van Dirk Bakker (G/3E/12 | 1888-1934) en diens zoon Pieter Bakker (1914-1967), beide werkzaam in de industrie in Wormerveer. Dirk als machinehersteller en machinedraaier en Pieter als arbeider. Het tandwiel op het grafmonument spreekt boekdelen.

Op veel van de personen in deze categorie is ook een andere categorie van toepassing, met name omdat een aantal van deze personen ook bestuursfuncties bekleedden of omdat ze betrokken waren bij gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog.

In de categorie *Notabelen* treffen we geneesheer en heilkundige Benjamin Hartog (graf A/3E/48 | 1795-1866). Hartog werd begraven op het kerkhof bij de hervormde kerk aan het Noordeinde. Zijn vrouw werd echter op de nieuwe begraafplaats begraven, waarna de stoffelijke resten van Hartog op 3 maart 1886 overgebracht werden van het kerkhof (grafnr. 85 aldaar) naar de nieuwe begraafplaats. De oude zerk werd later naast het nieuwe graf geplaatst. Een zoon van Hartog, Jacobus Hartog (1831-1926) werd schipper en ligt hier ook begraven.

Afb. 6. Tandwiel op de grafsteen van vader en zoon Bakker.

In de categorie *Slachtoffers Tweede Wereldoorlog* zijn 5 graven geïnventariseerd, met in totaal 6 oorlogsdoden. In 1942 kwam de driejarige Huib van Calsem (graf H/2E/25 | 1939-1942) om tijdens een bombardement op de gashouders in het dorp. Rondvliegende scherven werden hem fataal. Het grafmonument voor het kind is recent hersteld. Eenzelfde soort bombardement werd in 1943 de spoorwegwerker Klaas Landsman (graf K/3E/73 | 1903-1943) fataal. Ook dit keer werden de gashouders gebombardeerd.

Twee inwoners van Wormerveer die in de oorlog werkzaam waren in Eindhoven, werden daar in 1943 gedood bij een bombardement op de Philipsfabrieken. Het gaat om het echtpaar Jan Koene (1918-1943) en Tine J. Vroegh (1921-1943), beiden begraven in graf H/2E/40. Ze waren net in december 1942 getrouwd. Op het grafmonument is het Philips logo uit die tijd opgenomen.

Een geheel ander verhaal vertelt het graf van Pieter Jacob Zwart (H/2E/36 | 1909-1945). Zwart was garagehouder in Wormerveer en lid van het verzet in de Tweede Wereldoorlog. Door zijn contacten met

de Duitsers, die vaak gebruik maakten van auto's uit de garage van Zwart, had hij de schijn tegen en dat werd hem fataal. Een miscommunicatie binnen het verzet leidde tot zijn liquidatie. De dader, Johan Bak, en de aanstichter van de roddels over Zwart zijn nooit veroordeeld. Twee andere betrokkenen van de Binnenlandse Strijdkrachten werden wel veroordeeld voor hun rol.

Als laatste is er het verhaal van Jan Smit (graf H/2E/41 en 42 | 1922-1945). Smit was soldaat bij de Binnenlandse Strijdkrachten en bij de uitvoering van zijn dienst kwam hij om bij een motorongeluk in Amsterdam. Er is verder weinig bekend over dit slachtoffer.

Het is duidelijk dat de laatste ook een *Bijzonder geval* betreft, net als het graf van Evert Hans Kaper (graf H/2E/69 | 1925-1944). Kaper werd in oktober 1944 gearresteerd in IJendoorn en op 13 december 1944 op bevel van Hanns Albin Rauter gefusilleerd bij de Emmapyramide in Velp als vergelding voor het schieten op posten van Fallschirmjäger. Hij werd nabij Velp begraven en in 1947 is hij hier herbegraven op de 2^e klasse, vak E, nr 1. Later is hij overgebracht naar 2e klasse Vak H Nr.69 waar ook zijn ouders begraven werden. De grafsteen met daarop een smalle afgebroken zuil met de tekst "Ik deed slechts mijn plicht". De steen werd geplaatst in 1947 door de steenhouwerij firma J. Bont & Zoon. Bij beschikking van 21 augustus 1957 is Kaper herbegraven op Erebegraafplaats te Loenen.

De categorie *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland* telt twee graven. Simon Koan (graf E/3E/21 | 1910-1963) werd hier als een van de eerste Molukkers begraven terwijl zijn vrouw Afia Maria Koan-Loupatty (1929-2013) begraven is in Noord. Het tweede graf is voor Nanlohy Soleman (graf E/3E/54 | 1896-1965), de eerste in een algemeen graf. Toen echter in 2001 zijn vrouw overleed, is zij wel hier bijgezet.

In de categorie *Wetenschap, onderwijs e.d.* is 1 graf opgenomen en wel dat van Matthijs Lürsen (graf A/3E/7 | 1868-1926). Lürsen kwam uit een middenstandsgeslacht: zijn vader Jan Barend Lürsen was koopman, zijn moeder Geertje Kaan stamde uit een oude Wormerveerse familie. Van jongs af aan bleek Matthijs begaafd in muziek. Na zijn opleiding vestigde hij zich als muziekleraar en gaf les aan jonge Zaanse musici in piano, viool en muziektheorie. Zijn rustige, degelijke stijl maakte hem tot een geliefde leermeester. Rond 1890 begon Lürsen zijn loopbaan als dirigent. Hij leidde verschillende zangverenigingen en orkesten, maar zijn naam is vooral verbonden met de Koninklijke Harmonie "Excelsior" in Wormerveer. Excelsior is de oudste harmonievereniging van Wormerveer, opgericht in 1885. Onder zijn bezielende leiding groeide het orkest uit tot een van de toonaangevende gezelschappen van de Zaanstreek. Op 11 juni 1899 behaalde Harmonie "Excelsior" uit Wormerveer onder zijn leiding op het Muziekconcours te Bussum een tweede prijs. In 1895 trouwde Matthijs met Alida Stam, eveneens uit Wormerveer. Het echtpaar woonde aan de Zaanweg en kreeg meerdere kinderen, waaronder Martinus Joannes Lürsen, die het muzikale talent van zijn vader erfde. Het gezin stond bekend om zijn warme betrokkenheid bij het kerkelijke en culturele leven van de gemeenschap.

De naam van Lürsen leeft voort in de geschiedenis van de Zaanse amateurmuziek – als symbool van vakmanschap - niet alleen via zijn familie, maar ook via de vele leerlingen en verenigingen die hij inspireerde, toewijding en liefde voor de toonkunst.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats Noord, Wormerveer

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
A/1/19	Kuway, Anton Sabono, Sarah	1917 1918	1966 1993	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Boek	Moluks
A/1/21	Tuhuteru, Zeth Metiary, Jemina	1919 1922	1966 2009	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Handen	Moluks
A/1/34	Tanahatoe, Jules Jaques Jerome Tanahatoe, Cornelis Albertus	1906 1938	1967 2008	Adj. Onderofficier KNIL	G	Stèle op basement	Hardsteen	Palmtak	Moluks Kwam al in sept. 1950 naar Nederland, kort daarop eervol ontslagen
A/2/25	Syahailatua, Augustinus Chr. Syahailatua-Singaredjo, Tinem	1942 1916	1968 1993	Partner KNIL'er (begraven in Bandoeng)	G	Stèle op basement, bloemvaas	Marmer	Geen	Moluks
A/2/26	Koene, Gé Vries, Bets de	1899 1899	1968 1988	Winkelier, actief in verzet	nvt	Geen	Geen	Geen	Een van de eerste grafstenen, die nu nog op de begraafplaats staat. Steenhouwer J.Bont & Zn Wormerveer. Steen is recent verwijderd
A/2/39	Loupatty, Albert Loupatty-Hiskia, Constansa Wilhelmina	1906 1913	1969 2010	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Bloemen, kruis	Moluks
A/3/6	Manuhuwa, Omri Sipahelut, Jospehina	1902 1907	1969 1998	Soldaat 1e kl. KNIL	nvt	Geen	Geen	Geen	Moluks Steen is verwijderd
A/3/11	Ruhulessin, Stepanus Ruhulessin-Taka, Zusanna	1924 1919	1970 1994	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Boek, fotoportretten	Moluks
A/4/13	Manuputty, Arnold Rudolf Toisuta, Josina Magdalena	1906 1915	1974 2001	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, bloemvazen	Graniet	Fotoportret, kruis	Moluks
A/5/1	Rhebok, Christiaan Petrus Wattimena, Leonora	1909 1918	1976 2000	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Kruis	Moluks
A/5/33	Laisina, Octovianus Tibrius Laisina-Noija, Fransina Johana	1906 1911	1979 2004	Korporaal KNIL	G	Stèle	Graniet	Boek	Moluks

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
A/6/6	Louhatapessy, Empenath Louhatapessy-Rutumaleissy, Doortje	1904 1909	1980 1984	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle	Graniet	Boek, kaars, palmtak	Moluks
A/6/15	Batuwael, Jacomina Salasiwa, Godlief Dominggus	1926 1922	1980 2010	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Kaars, kruis	Moluks
A/6/28	Noija, Jacob Walakutty, Octovina	1918 1928	1981 2018	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Kruis	Moluks
A/6/39	Siahaya, Marcus Siahaya-Noya, Abetsina	1926 1925	1983 2014	Soldaat 1e kl. KNIL, arbeider	G	Stèle op basement	Graniet	Kruis, muzieknoet	Moluks
A/6/40	Sasabone, Marcus	1920	1981	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Kruis	Moluks
B/1/10	Palyama, Julius Jacob Palyama-Tutuarima, Martha	1921 1924	2003 2006	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Chi Rho, vogel	Moluks
B/1/15	Sipahelut, Benjamin Johannes Nahafahik, Mientje	1921 1927	2006 2009	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Geen	Moluks
B/1/20	Laisina, Alex Petrus Godlief Laisina-Siahaya, Marietje	1918 1924	1996 2008	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Palmtak	Moluks
B/1/22	Suitela, Ezau Titarsole, Leonora	1904 1907	1984 1993	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Kruis	Moluks
B/1/23	Supusepa, Octovianus Louhenapessy, Melkia	1905 1909	1984 1990	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, bloemvaas	Graniet	Bloemen, kruis	Moluks
B/1/25	Licumahuwa, Petrus Hendrik Licumahuwa-Sahetapy, Augustina A.E.	1920 1925	1985 2018	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement	Graniet	Sterren	Moluks
B/1/26	Huwaë, Tertius Manuhuwa, Hendrika Saartje	1927 1935	1986 2017	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement	Kalksteen	Kruis	Moluks
B/1/33	Loupatty-Siahaya, Sophia Koan-Loupatty, Afia Maria	1902 1929	1989 2013	Partner Simon Koan	G	Stèle op basement, tekstplaat	Graniet	Boek, handen	Moluks
B/1/34	Luhulima, Hendrik Luhulima-Manuputty, Jacomina	1917 1920	1989 1990	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, tekstplaat	Graniet	Fotoportret, palmtakken	Moluks
B/1/35	Supusepa, Laurens Zeth Seilatu, Esther	1918 1918	1989 2000	Sergeant KNIL	G	Stèle op basement, bloemvazen	Graniet	Kruis	Moluks

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
B/3/37	Tellez Rico, Manuel	1940	1988	Gastarbeider	G	Stèle	Marmer	Geen	Tekst in het Spaans over Zaanstreek
E/1/07	Aten, Dirk	1932	1986	Makelaar	G	Zerk	Hardsteen	Geen	https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=aten
E/3/5	Hattu, Joyce P. Hattu, Simon	1969 1929	2005 2010	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Boek, kruis, vogel	Moluks
E/3/9	Leiwakabessy-Nanuru, Batseba Amalia	1933	2022	Partner KNIL'er	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Vogel?	Moluks
E/3/10	Leiwakabessy, Onesimus	1924	2002	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Vogel?	Moluks
E/3/11	Manuputty, Cornelia Adolfintje Saäména, Abraham	1934 1924	2016 2017	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Diamantkop, fotoportret	Moluks
E/4/10	Noija-Siahaija, Elisabeth Noija, Petrus	1924 1923	2001 2008	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Boek	Moluks
G/1/1	Petta, Sartji Tulaseket, Dominggus	1908 1910	1992 1996	Korporaal KNIL	G	Stèle tussen blokken, rand met dekplaat	Graniet	Bloem, boek, kruis	Moluks
G/1/3	Loupatty, Willem Loupatty-Saparue, Elisabeth Augustina	1907 1925	1992 2002	Sergeant KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Klokken, palmtak, stenvork	Moluks
G/1/15	Huliselan, Semuel Huliselan-Leatemala, Augustina	1907 1914	1992 2005	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Boek, handen, vogel	Moluks
G/1/21	Manuputty, Pilipus Daniel	1920	1993	Korporaal KNIL	G	Stèle tussen blokken, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Boek	Moluks
G/2/5	Leiwakabessy, Juliana Lewerissa, Joseph Leonardus	1909 1919	1994 2006	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Bloem, handen	Moluks
G/2/13 en 14	Sahetapy-Syauta, Carolina Sahetapy, Marthinus	1926 1916	1995 2003	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Palmtak, vogel	Moluks

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
G/3/13	Hallatu-Hutuelij, Adomina Octovina (Fien) Hallatu, Albert	1924 1927	1997 1999	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, rand met grind	Graniet	Geen	Moluks
G/3/16	Unawekla, Johannis H.	1927	1997	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Kruis, palmtak	Moluks
G/4/5	Sapulete, Frans A. Sapulete-Palyama, Josina	1926 1921	1998 2005	Soldaat 2e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat, bloemvazen	Graniet	Kruis, zon	Moluks
G/4/12	Pattinasarany, Frans Abraham Pattinasarany-Rhebok, Olga Isolde	1927 1926	1998 2008	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met grind, begroeiing	Graniet	Bloem, fotoportret	Moluks
H/1/02	Kaper, Hans Kaper-Hoekzema, Greta	1938 1937	1999 2017		G	Stèle op basement, rand met grind, begroeiing	Graniet	Tekening van dorp Firdgum	
H/1/09	Lawalata, Nedju Tahang Sainong, Nathalie Sitiria	1918 1928	2000 2023	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle, rand met dekplaat, tekstplaat	Graniet	Biljartkeu, fotoportretten, kruis, vogel	Moluks
H/1/18	Pical, Domingus Johan Hanoch	1922	1913	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, rand met grind	Graniet	Fotoportret, vlag	Moluks
H/1/19	Matulesy, Martha Pical, Willeke	1924 1963	2000 1964	Partner KNIL'er Kind	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Boek, kruis, zon	Moluks
H/1/21	Patty, Costantina Latumaerissa, Eklopias	1920 1919	2001 2008	Korporaal KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Boom, fotoportret, palmtak	Moluks
H/2/06	Hoogerwerf, Paulus Hoogerwerf-Van der Poll, Tilly Paulina	1933 1937	2004 2009	Politicus, raadslid, Statenlid, personeelschef	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Wapen	https://nl.wikipedia.org/wiki/Paul_Hoogerwerf
H/2/22	Luhukay, Jeremias Jaconias	1923	2007	Soldaat 1e kl. KNIL	G	Stèle op basement, rand met bloemvazen	Graniet	Helm	Moluks
H/3/3	Hallatu, Johannis	1922	2015	Sergeant tit. KNIL	G	Dekplaat, rand	Graniet	Bloemen	Moluks
T/-/17	Verhaar, Adrianus Hart, Hendrik van 't	1899 1921	1977 2003	Pastoor (1952-1968) Pastoor (1968-1986)	G	Stele, rand met grind, tekstplaat	Graniet	Kruis	Priestergraf R.K Wormerveer

Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats Noord, Wormerveer

Op de begraafplaats Noord in Wormerveer zijn 53 graven met in totaal 50 grafmonumenten geïnventariseerd. Voor twee graven is geen grafmonument aangetroffen, maar ze zijn wel opgenomen in de lijst vanwege het feit dat het graf er nog is.

Het materiaal dat het meest voorkomt op de geïnventariseerde grafmonumenten is graniet (87%), gevolgd door enig hardsteen, marmer of kalksteen. De reden voor het hoge percentage graniet is dat het hier gaat om veel jonge grafmonumenten. Die betreffen vooral het gedeelte voor de KNIL-militairen en hun partners of andere betrokkenen. Met de ingebruikname van de begraafplaats in 1966 werden hier al direct leden van de Molukse gemeenschap begraven. En dat is het geval tot op de dag van vandaag. Inmiddels zijn hier 45 grafmonumenten te vinden van de eerste generatie Molukkers, allen KNIL-militairen en hun partner. In vier gevallen is er sprake van alleen een partner, soms omdat de man elders begraven is. Zo is Afia Maria Koan-Loupatty (graf B/1/33 | 1929-2013) begraven in Noord, terwijl haar man nog begraven werd op West. In het geval van Tinem Syahailatua-Singaredjo (graf A/2/25 | 1916-1993) is haar man begraven in Bandoeng.

De Molukse gemeenschap vormde zich vanaf 1959, toen de gemeente Wormerveer positief reageerde op een vraag van de Rijksgebouwendienst om grond ter beschikking te stellen voor een wijkje van ongeveer 50 huizen. De kwaliteit van de huizen kwam overeen met de woningwetwoningen die toen overal gebouwd werden en er werd bij de buurt ook een kerkje gebouwd, alles bekostigd door het Rijk. In 1962 konden de eerste bewoners hun woning betrekken.

Afb. 7. De Molukse wijk in 1971. Vervaardiger Frits Rijkes - Noord-Hollands Dagblad Krantencollectie.

De Molukkers die hier kwamen wonen, waren afkomstig van verschillende woonoorden. De mannen vonden vooral werk in de Zaanse industrie, maar ook in Amsterdam. Sommige bewoners van de nieuwe wijk hebben er niet lang gewoond, omdat ze al in de jaren zestig overleden. Hun grafmonumenten wijken weinig af van de toen op de begraafplaats gangbare grafcultuur. In sommige gevallen is pas een grafmonument op het graf geplaatst nadat de partner was overleden. Alleen voor wie de tekst op de stenen leest, ziet dat het hier gaat om Molukkers. Soms alleen vanwege de achternaam, maar ook

vanwege de toegevoegde teksten in de eigen taal. Christelijke symboliek maakt vaak deel uit van de uitbeelding op de steen. Pas op wat jongere grafmonumenten komt een meer eigen identiteit naar voren, maar in vergelijking met sommige andere begraafplaatsen waar leden van de Molukse gemeenschap zijn begraven, is de grafcultuur terughoudend. Juist bij grafmonumenten van de tweede of derde generatie wordt soms teruggerepen naar verwijzingen naar de Molukken. De categorie die het hoogst scoort op deze begraafplaats is die van *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland*.

De categorie *Bijzondere gevallen* betreft 3 grafmonumenten. Als eerste gaat het om winkelier Gerard (Gé) Koene (A/2/26 | 1899-1968) en zijn vrouw Bets de Vries (1899-1988). Beiden waren in de Tweede Wereldoorlog actief in de illegaliteit en Gerard moest daarom onderduiken. Zijn echtgenote Bets, moeder van twee tienerzonen, nam Joost op in haar woning aan de Wandelweg 36. De plaatselijke huisarts Klopper regelde dat Joost als 'Eddy' als een nakomertje in het trouwboekje werd bijgeschreven. Eigenlijk had Bets aan het verzet gevraagd om een meisje. Maar het werd een jongetje – een besneden jongetje wat in die tijd extra riskant was. Over de nieuwe baby werd niet erg geheimzinnig gedaan wat met een winkel aan huis moeilijk te verbergen was. Klanten in de kledingzaak zeiden wel eens: 'We hadden niet gezien dat je weer een kind had gekregen.'

Een tweede in deze categorie is Manuel Tellez Rico (graf B/3/37 | 1940-1988), duidelijk van Spaanse afkomst en hoogst vermoedelijk hier in Wormerveer werkzaam als gastarbeider. In de jaren zestig kwamen veel Portugezen, Spanjaarden en Italianen in de Zaanstreek werken, maar over Tellez Rico is verder niets gevonden.

Dan is nog het graf van Hans Kaper (H/1/2 | 1938-1999) en zijn vrouw Greta Hoekzema (1937-2017) geïnventariseerd. Over beiden kon echter geen nadere informatie gevonden worden. Feitelijk is het graf gekozen op basis van de afbeelding van de kerk, maar dat blijkt niet de kerk van Wormerveer maar van het Friese dorp Firdgum, waar Hans is geboren.

In de categorie *Notabelen* komen op de begraafplaats 2 graven naar voren, waaronder Paulus Hoogerwerf (graf H/2/6 | 1933-2004). Hoogerwerf was politicus naast zijn baan als personeelschef bij verzekeringsbedrijf Delta Lloyd. In 1962 werd hij lid van Provinciale Staten van Noord-Holland en raadslid in de gemeente Wormerveer voor de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Van 1973 tot 1975 legde hij zijn raadslidmaatschap neer en werd algemeen voorzitter van de PSP. Hoogerwerf was ook actief als voorzitter van de Zwemvereniging De Ham ZC. Onder zijn leiding groeide deze vereniging uit tot een succesvolle zwem- en waterpolovereniging. Op zich zal het graf vooralsnog niet opgenomen worden, maar afvallen op grond van de criteria.

Ook in deze categorie valt het priestergraf (graf T/-/17) op het katholieke gedeelte van de begraafplaats. Hier liggen twee priesters, te weten pastoor Adrianus Verhaar (1899-1977) en Hendrik van 't Hart (1921-2003). Onder Verhaar werd de katholieke kerk versoberd conform het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Van 't Hart was de laatste pastoor die in de pastorie heeft gewoond. Toen hij in 1986 vertrok, stond de pastorie leeg.

Afb. 8. Pastoor Verhaar op in juni 1965 op weg naar de eerste steenlegging van de LTS st. Josef in Wormerveer (foto Zaan Archief).

Waarbij sommige personen scoren in meerdere categorieën geldt voor Dirk Aten (graf E/1/07 | 1932-1986) dat hij alleen in de categorie *Industrie en arbeid* scoort. Over deze telg van de familie Aten is verder weinig te vinden, behalve dat hij makelaar was. Hij overleed relatief jong. Zijn familie, een oud doopsgezind geslacht, had molens en zagerijen in Wormerveer.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandam

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
1/-/B/3 en 4	Schipper-Sabel, Neeltje Schipper-Kist, Sara Schipper, Pieter Schipper, Willem Monshouwer, Matje	1876 1841 1840 1874 1870	1904 1912 1919 1945 1957	Houthandelaar (oprichter Houthandel) Houthandelaar	G	Opstand met obelisk, zerk op roef, rand met palen en kettingen, grind	Hardsteen, gietijzer	Bloemmotieven, palmtak, vaas	Kettingen deels los
1/-/D/1	Wit, Simon de Wit-Kelder, Geertje de Wit, Simon de Wit-Krom, Grietje de	1852 1849 1881 1827	1934 1918 1965 1904	Oprichter firma Simon de Wit (1916-1982), supermarkten	R	Obelisk op basement, rand met palen, grind	Hardsteen	Klimop, papaver	
1/-/E/1	Leenhardt Avis, Jan Leenhardt Avis-Middelhoven, Alida Leenhardt Avis, Paulus	1887 1864 1859	1905 1932 1936	Koopman	G	Opstand, rand met grind	Hardsteen	Geometrische motieven	
1/-/E/5 en 6	Middelhoven, Jacob Middelhoven-Schouwenburg, Anna van Middelhoven, Maria Christina Middelhoven-Laan, Cornelia E. Middelhoven, Willem Middelhoven, Jacob Middelhoven-Meihuizen, J.J.E. Middelhoven, Willem Middelhoven, Hendrik	1833 1836 1870 1868 1863 1901 1906 1935 1867	1893 1922 1907 1939 1943 1956 1986 2010 1870	Ondernemersgeslacht van rolreders, houthandel en zagerij	G	Stèle op basement, rand met palen en stangen, grind	Hardsteen, marmer	Vaas, gevleugelde zandloper	Onderdeel van rij van graven familie Middelhoven
1/-/P/3	Avis, August Frederik Gerbrand Avis-Honig, Neeltje	1846 1848	1911 1933	Eigenaar oliefabriek Zaandam, ook filialen in Amsterdam en Rotterdam	G	Zerk op roef, rand met grind	Graniet, hardsteen	Geen	
1/-/P/10	Zijp, Frederik van Zijp-Klamer, Margaretha van Zijp, Klaas Dietmond van	1906 1905 1939	1940 1989 2024	Ingenieur, architect, leraar wis-, natuur- en bouwkunde, veel panden in Zaandam ontworpen, voorzitter zwemclub Neptunus.	G	Stèle, rand met grind	Diabas, baksteen	Geen	Hield veel lezingen.

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
2/-/E/1	Wessem, Jan Carel van Wessem-Corver, Maartje van Wessem, Maria van Wessem, Maria van Wessem, Adrianus van Wessem-Dekker, Lijsbeth van Wessem, Maria Anna van	1799 1801 1831 1836 1822 1823 1842	1864 1884 1836 1841 1858 1903 1916	Houthandelaar, oliefabrikant, voorzitter KvK, dijkgraaf polder Westzaan, Statenlid, raadslid en wethouder Zaandam, lid Eerste Kamer	G	Zerk op roef, 2 pilaren onder zerk, rand	Hardsteen	Geen	Tekst versleten
2/-/E/2	Latenstein, Pieter Latenstein-Van de Stadt, Maartje Latenstein, Johan Marie	1846 1848 1890	1925 1921 1946	Houtzager, wethouder en locoburgemeester Zaandam	G	Stèle op basement, rand met grind	Graniet	Drievoudig snoer, papaver	Bijzonder, ook ivm belettering
2/-/M/8	L'Amblee, Femmetje Lensselink, W. Bakker, Hendrica Johanna	1835 - 1872	1912 1920 1946		R	Opstand op basement, rand met grind	Hardsteen	Krans in band	
3/-/A/1	Heijn, Albert Heijn-De Ridder, Neeltje Heijn, Immy	1865 1869 1890	1945 1946 1932	Grondlegger AH winkels	G	Zerk op roef, rand	Graniet	Geen	Drie grafmonumente n passend bij elkaar
3/-/A/4	Kat, Nicolaas Hz. Kat-Kaaijk, Fijtje Kat, Hendrik	1899 1869 1865	1907 1948 1949	Kind (omgekomen bij ongeluk met brug) Pakhuisknecht	R	Sokkel op basement, rand met grind, palen met kettingen	Marmer, keramiek	Vogel	
4/-/A/4	Aten, Catharina Aten, Willem Aten-Hoekstra, Margaretha Aten, Remmert	1864 1858 1899 1895	1909 1910 1979 1984	Houthandelaar, verzetsman (springstof onder Hembrug), medeoprichter hockeyclub de Kraaien	G	Zerk op roef, rand	Hardsteen	Geen	Achter dit graf ligt nog een groot graf van familie Aten (nr.4/-/R/1)
4/-/J/20	Lopes Cardozo, Sarah Lopes Cardozo, Marinus Ee, Nicolaas van Ee, Catharina G. van Nel, Martine	1874 1903 1880 1903 1947	1963 1946 1968 1982 2021	Ongehuwde joodse moeder, in Theresiënstadt gezeten, zie verder info Joods Monument Zaanstreek	G	Stèle op rand met grind, tekststeen	Hardsteen	Hart	https://www.joodsmonumentzaanstreek.nl/lopes-cardozo-marinus/

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
5/A/B/3	Bruynzeel, Willem Bruynzeel-Talma, Aleida Duijfe	1901 1903	1978 1997	Directeur fabrieken Bruynzeel, commissaris Verkade	G	Stèle, rand met beplanting	Kalksteen (travertin)	Geen	
5/A/O/1	Feeke, Resina Jong, Nicolaas de	1883 1879	1909 1915	Directeur harmonie Soli deo Glora, ouwelbakker	G	Obelisk op basement	Hardsteen, graniet	Obelisk, palmtak	
5/-/C/8	Boer, Jacob Kz. De Boer, Klaas Dz de Boer-Van Berge, Neeltje de Boer- Schortinghuis, Sebelina de Boer, Dirk de Boer, Klaas de	1898 1851 1855 1888 1888 1923	1916 1919 1930 1968 1969 2010	Eigenaar Tuin der Nederlanden (nog steeds in bezit van de familie), veehouder	G	Stèle, rand met palen en kettingen, grind	Hardsteen, marbriet	Papaver	Zie tijdschrift Zaans Erfgoed nr. 80, blz. 34
6/- /C1/12	Pasveer, Jan Pasveer-Menkveld, Klasina	1933 1931	2005 2016	Dirigent, kerkmusicus, muziekpedagoog	R	Smalle rechtopstaande afgebroken zuil met keien	Basalt	Hart, muziekrol, afbeelding persoon in metaal	Graf van 2005
6/- /D/11	Jong, Lodewijk de Jong-Pieter, Adriana Hendrika de Jong, Anthoni Willem de	1950 1923 1947	1972 2003 2004	Partner en kinderen van Herman Eduard de Jong (begraven op Ambon)	G	Stèle op basement, rand met grind, tekstplaat	Graniet	Kruis	Moluks
6/- /E/11 en 12	Kakes, Cornelis Kakes, Jan Kakes-Bakker, Catharina Kakes, Cornelis Kakes-Dekker, Lijsje Kakes, Izak Kakes-Grashuis, Emmy Kakes, Willem Kakes-De Witte, Neeltje	1834 1862 1860 1891 1889 1902 1903 1927 1924	1925 1909 1928 1965 1971 1953 1996 2016 2012	Eigenaar Bouwbedrijf Kakes (dempte met bedrijf de Gedempte Gracht, bouwde het Havenkantoor Cornelis Kakes (geb.1891) commandant vrijw.brandweer, voorvechter chr.onderwijs, school naar hem vernoemd, ereburger	G	Stèle (breed) op basement, rand met grind, tekstplaat	Graniet	Geen	

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
8/-A/9	Kamphuys-Beys, Maria Elisabeth Isabella Kamphuys, Johannes Fredericus M.J. Kamphuys-Theissen, Anna Wilhelmina Sophia	1883 1882 1894	1930 1959 1986	Houthandelaar, Statenlid, lid KvK Zaandam, wethouder (1923-1935)	G	Zerk op roef, rand	Graniet, hardsteen	Kruis	Rij van 5 graven familie Kamphuys Mooie belettering
11/- /B/4 en 5	Gras, Floris Gz. Gras-Kleef, Catharina van Gras, Jeannette M.J.C. Gras, Margaretha C.M. Gras, Florentius Hendrikus Gras, Gerardus FLz. Gras-Smit, Margaretha Anna Gras, Cornelia M.M.	1835 1829 1944 1897 1892 1861 1863 1899	1922 1918 1944 1983 1917 1936 1953 1993	Eigenaar houthandel, opgericht in 1868, 2 molens in bezit. 6e generatie heeft dit bedrijf nog in Zaandam.	R	Opstand met kruis, zerk op roef, banden met grind	Hardsteen, marmer, graniet	Kruis, Franse lelies, R.I.P.	Bijzonder graf
12/-/-1	Zwart, J. Marck, J. van der Voort, A.A. van der Bense, K.H.M. Sombroek, H.J.	1853 1884 1915 1929 1915	1933 1967 1984 1997 1999	Priester (grondlegger St. Jan ziekenhuis) Priester Priester Priester Priester	G	Zerk op tombe (voor calvariekruis)	Graniet	Priesterkelk	
13/- /B/9	Meulenkamp, Piet Meulenkamp, Jacobus J. Hoff, Johanna M.C.	1924 1894 1898	1944 1968 1991	Meubelmaker (omgekomen in Duitsland)	G	Stèle, rand met beplanting	Hardsteen	Kruis	Oorlogsslachtoffer (1)
19/- /B/8	Verheij-Kreuger, M.H. Verheij, Hendrikus Johannes Verheij-Zomer, J.B.	1893 1887 1889	1927 1958 1974	Pastoor Oud-Katholieke kerk Krommenie	G	Opstand met kruis	Graniet	Kruis	Pastors van de Oud Katholieke kerk mochten wel trouwen!
21/- /A/3	Goezinne Azn., Jan Goezinne-Rijks, Rensje Goezinne, Janine Alide Goezinne, Jan	1886 1891 1957 1921	1924 1978 2014 2015	Meubelmaker, Kommandeur Vereenigde Vrijwillige Brandweer Directeur Sociale Dienst, ridder Orde van Oranje Nassau	G	Stèle en zerk op roef, rand met overwoekerende beplanting	Hardsteen	Brandweeraattributen	

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
22/- /W/3	Aponno-Picauly, Wilhelmina	1911	1998	Partner	G	Stèle op rand met grind	Graniet	Kruis	Moluks
22/- /W/4	Wessem-Van de Stadt, Neeltje van Wessem, Cornelis Corver van	1828 1826	1894 1897	Houthandelaar, koopman	G	Stèle op basement, rand met grind	Marmer	Bloemen, krans, vaas	Schonk de gemeente Zaandam het Volkspark (https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=volkspark)
23/- /A/31	Zwart, Jan Zwart-Zwart, Catharina Zwart, Alida	1877 1888 1913	1937 1979 1982	Organist (eerste die voor de radio speelde), koördirigent, componist	R	Stèle, rand met dekplaat	Zandsteen, graniet	Organist, orgelpijpen	Dekplaat later toegevoegd
24/- /A/6	Veen, Jan Veen-Pels, Trijntje Kakes-Veen, Ina Kakes, Jan	1892 1893 1926 1925	1967 1972 1985 2009	Eerste voorzitter CDA Zaandam, eerste vrouwelijke hoogheem- raad Uitwaterende Sluizen, zeer actief in vrouwenbeweging	G	Stèle, rand met grind	Graniet en hardsteen		
24/-/J/9	Sint, Jan Kloek, Bernardus Theodorus Resosmito, Sarinem Split-Kloek, Maria	1914 1877 1881 1916	1940 1955 1965 1994	Soldaat (omgekomen met ongeluk Actinia)	G	Stèle, rand met grind, diverse tekstplaten	Hardsteen, graniet	Palmtak, hart	Oorlogsslachtoffer (1) https://dodenakkers.nl/grafmonumenten/het-lot-van-de-actinia-op-11-mei-1940.html?highlight=WYJhY3RpbmhlI0=
24/- /K/10	Klaveren, Leendert van Klaveren, Johannes van Quint, Margaretha	1910 1881 1884	1940 1953 1960	Handelaar (omgekomen op Schiphol)	G	Stèle tussen blok en paal op base- ment, rand met grind	Hardsteen, diabas	Olielamp	Oorlogsslachtoffer (1)

Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandam

Op de gemeentelijke begraafplaats van Zaandam zijn 36 graven met in totaal 31 grafmonumenten geïnventariseerd. In eerste instantie waren dat er 19, maar na een wandeling met de vrijwilliger van de historische vereniging werden daar nog 12 graven van mogelijk bekende Zaankanters aan toegevoegd. In sommige gevallen kon over de begraven personen echter niets gevonden worden. Enkele bekende personen die men hier op de begraafplaats zou verwachten, blijken elders begraven te zijn.

Bij veel grafmonumenten is hardsteen het hoofdmateriaal of komt het voor naast een ander materiaal. Graniet heeft eveneens een groot aandeel, terwijl verder ook nog grafmonumenten met marmer, diabas, baksteen, gietijzer en dergelijke voorkomen.

Het merendeel van de grafmonumenten betreft een stèle, maar er zijn ook meer dan een gemiddeld aantal zerken aangetroffen naast nog enige opstanden en enkele obelisksen. Verder vinden we nog een aantal tekstplaten en ook kruisen.

Zo'n 80% van alle grafmonumenten op de geïnventariseerde graven verkeert in goede staat. De overige 20% is in redelijke staat, wat inhoudt dat er sprake is van enige verwerking of slijtage. Na scoring kan nog een aantal graven afvallen, zodat de verhouding nog kan veranderen.

De meeste gevonden personen komen voor in de categorie *Industrie en arbeid* (49%). Onder hen tal van graven van kooplieden, handelaars en andere ondernemers. Van niet allen kon evenveel informatie gevonden worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de familie Schipper (graf 1/-/B/3 en 4. In dit graf onder andere Pieter Schipper (1840-1919) en Willem Schipper (1874-1945). Pieter begon in 1887 Houthandel Schipper en zoon Willem kwam in 1891 in de zaak. Men kocht meerdere molens die men sloopte en waarvan een enkele (De Bonte Arend) werd omgebouwd tot stoomzagerij. In 1969 vestigde het bedrijf zich op de Achtersluispolder en een jaar later fuseerde het bedrijf tot Donker en Schipper.

Meer bekendheid genoot Simon de Wit (graf 1/-/D/1 | 1852-1934). Simon startte op 12-jarige leeftijd met een winkeltje aan huis en het venten van kaas in Wormerveer. In 1880 werd een degelijke winkel ingericht en in 1888 opende hij een filiaal in Amsterdam. Rond 1900 waren er al 30 filialen en een

Afb. 9. Begrafenis van Simon de Wit in 1934 (Fotocollectie Zaanstad).

magazijn in Zaandam. Hij richtte in 1916 de firma Simon de Wit op, later omgezet in een NV. In 1937 waren er al 100 filialen. De opkomst van de cash en carry formule voor Simon de Wit aanleiding om een

andere formule te kiezen, waarbij onder meer de Netto-winkels werden opgericht. De firma werd in 1972 overgenomen door Albert Heijn, waarover later meer. De winkels van Simon de Wit zouden nog bestaan tot 1982.

Op de begraafplaats zijn ook verschillende graven van de familie Avis geïnventariseerd. De familie werd sterk in de Blauwsel- en stijfelmakerij, beide producten die nodig waren bij de was van witgoed. Zo is koopman Paulus Leenhardt Avis (graf 1/-/E/1 | 1859-1936) hier begraven. De tak Leenhardt Avis was in de negentiende eeuw ontstaan. Paulus was een koopman waarover verder weinig bekend is. Meer bekendheid genoot August Frederik Gerbrand Avis (graf 1/-/P/3 | 1846-1911). Hij was eigenaar van de oliefabriek Zaandam met filialen in Amsterdam en Rotterdam. Aan het eind van de jaren zestig verdween het bedrijf uit Zaandam. Ter plekke staat nu het Zaantheater.

Middelhoven was een andere ondernemersfamilie (graf 1/-/E/5 en 6). In het familiegraf liggen verschillende telgen begraven, waaronder waarschijnlijk een aantal die van de oude begraafplaats zijn overgebracht. Zo is Jacob Middelhoven (1833-1893) destijds begraven op de oude begraafplaats. Hij en diens zoon Willem Middelhoven (1877-1943) breidden het bedrijf steeds verder uit en zorgden ook voor de overstap naar stoom. De stoomhoutzagerij draaide onder meer op zelf ingekocht hout waarvoor veel gereisd werd. In 1922 werd het bedrijf omgezet in een NV met Willem als commissaris. Veel later fuseerde het bedrijf met de al eerdergenoemde houthandel Donker & Schipper en ontstond in 1985 Donker & Middelhoven, dat later weer opging in houthandel Jongeneel.

De familie Van Wessem (graf 2/-/E/1) kent op de begraafplaats ook een graf met enkele leden die ooit begraven lagen op de oude begraafplaats. Adrianus van Wessem (1822-1858), zoon van Jan Carel van Wessem (1799-1864) zijn hier beiden begraven. De familie was afkomstig uit Tiel.

Afb. 10. Een foto van een groot aantal van de begravenen in het graf van de familie Van Wessem, die moet dateren van vóór 1858, want toen overleed Adrianus van Wessem, tweede van links bovenaan (fotocollectie Zaanstad).

Jan Carel was naast houthandelaar en oliefabrikant ook actief in de politiek. Hij was lid van de Provinciale Staten en van 1847 tot 1864 raadslid en wethouder in Zaandam. In 1847 werd hij verkozen tot Tweede Kamerlid, maar nam de benoeming niet aan. Nadien werd hij door de Staten van Noord-Holland

afgevaardigd als buitengewoon lid van de Tweede Kamer en in die hoedanigheid had hij bemoeienis met de grondwetsherziening van 1848. Nadien was hij ook lid van de Eerste Kamer. Zoon Adrianus ging ook in het bedrijf, maar overleed al op 35-jarige leeftijd. Zijn vrouw was Lijsbeth Dekker, van de bekende stoomhoutzagerij Dekker. Ook op de foto in afbeelding 10 staat Cornelis Corver van Wessem (graf 22/-/W/4 | 1826-1897). Diens stoffelijk overschot en dat van zijn vrouw is later ook overgebracht naar de nieuwe begraafplaats. Cornelis zette het familiebedrijf voort en bij de viering van zijn 40-jarige huwelijk in 1889 schonk hij aan de gemeente een park. Dit Volkspark bestaat nog steeds.

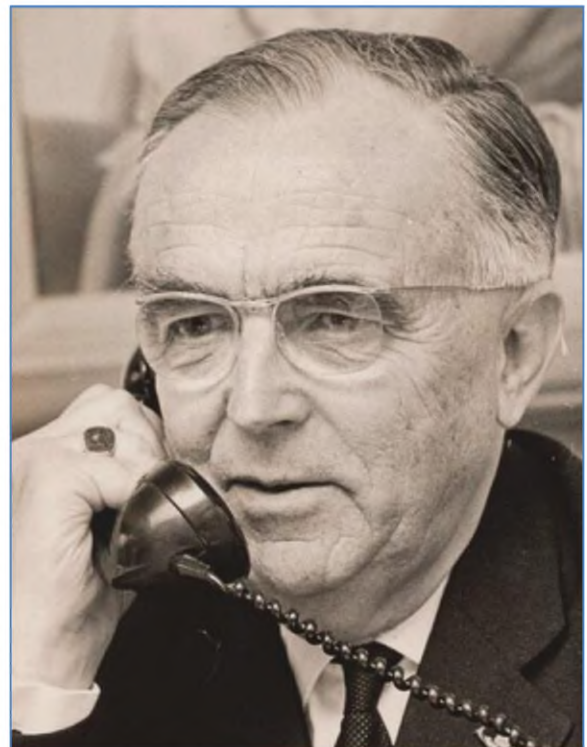
Een andere houtzagersfamilie is die van de familie Latenstein (graf 2/-/E/2). Pieter Latenstein Azn (1846-1925) leerde het houtzagersvak op De Dikkert, verkreeg in 1872 De Jonge Arnoldus en kocht De Stuurman, die hij in 1889 sloopte, om deze zaagmolen te vervangen door de stoomhoutzagerij Primula. Hij was gehuwd met Maartje Huijbertsdr van de Stadt en behoorde met zijn zwagers Johan Herman en Huijbert van de Stadt Hzn tot de eerste importeurs van gezaagd hout. Pieter was ook actief in de gemeentepolitiek en was van 1891 tot 1913 wethouder en locoburgemeester. Zoon Johan Marie (1890-1946) was houtinkoper bij het bedrijf.

Een van de bekendste Zaankanters is Albert Heijn sr. (graf 3/-/A/1 | 1865-1945), grondlegger van het huidige Ahold. Zijn ouders hadden in de Kerkbuurt van Oostzaan een winkel. In 1887 kocht hij de winkel waarvoor hij ook nog jaarlijks huur moest betalen. Hij kocht zijn waren direct in bij fabrikanten en kon daardoor gunstige prijzen bieden. Nog in de negentiende eeuw had hij al filialen in verschillende steden in Noord-Holland. In 1900 werd in Zaandam een centraal magazijn geopend. Later ging hij ook zelf producten fabriceren en ondertussen groeide het winkelbestand. In 1927 kreeg het bedrijf het predicaat Hofleverancier. Toen was Albert al teruggetreden ten gunste van zijn zoons Jan en Gerrit. Het bedrijf groeide uit tot een internationale supermarktketen en de naam Albert Heijn is een begrip geworden in Nederland.

In hetzelfde grafvak is ook een graf geïnventariseerd van de familie Kat (graf 3/-/A/4), maar behalve dat Nicolaas Kat, geboren in 1899 in 1907 omkwam bij een ongeval met een brug is verder weinig bekend over de familie.

Wel bekendheid geniet de familie Bruynzeel. Op de begraafplaats is in ieder geval het graf van Willem Bruynzeel (graf 5/A/B/3 | 1901-1978) geïnventariseerd. Willem was fabrikant en medeoprichter en directeur van verschillende Bruynzeel-bedrijven (timmerfabriek, potloden, keukens). Hij zette zich sterk in voor de internationalisering van de bedrijven. Daarnaast vervulde hij tal van bestuursfuncties, onder meer als voorzitter van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO). Vandaag de dag bestaat Bruynzeel Keukens uit pakweg 35 filialen.

Ook geïnventariseerd is het graf voor familie De Boer (graf 5/-/C/8). Klaas Dz. de Boer (1851-1919) werd in 1868 eigenaar van de tuin met de naam Tuin der Nederlanden.¹ In de tuin was een buitensociëteit waar ook muziekkuitvoeringen gehouden werden. Na een brand werd het terrein een tijd lang niet gebruikt, maar in de twintigste eeuw stelde Klaas de Boer de tuin bij zijn boerderij weer ter beschikking voor bijeenkomsten. Met name de arbeidersbeweging maakte gebruik van het terrein

Afb. 11. Foto van Willem Bruynzeel in 1980 (fotograaf Derk Peeters, Noord-Hollands Dagblad Krantencollectie).

¹ Waarschijnlijk zal dat later zijn geweest, gezien Klaas de Boer toen 16 of 17 jaar oud was.

dat ideaal gelegen was voor marsen en optochten. Tal van bijeenkomsten werden hier gehouden, maar ook de vieringen van verjaardagen van het koningshuis. Na 1929 bleek het land te klein en werd het door de nazaten van De Boer verkocht. De familie liet op het terrein een garage bouwen en naast agrarische activiteiten nam ook de garage een steeds belangrijker deel van de activiteiten in. Zoon Dirk de Boer (1888-1969) stond bekend als veehouder.

In graf 6/-/E/11 en 12 zijn leden van de familie Kakes begraven. Als eerste Jan Kakes (1862-1909), zoon van Cornelis Kakes (1834-1925). De laatste begon in 1874 met een bouwbedrijf aan de Oostzijde in Zaandam. Zoon Jan trad in 1876 in en in de jaren daarna nam het bedrijf een grote vlucht. Naast overname van andere bedrijven ging Kakes ook in de aannemerij. Zo werden het graven van kanalen aangenomen, maar ook het dempen van waterpartijen. Jan ging in 1895 onder eigen naam verder, maar hij overleed reeds op jonge leeftijd. De oudste zoon Cornelis (1891-1965) nam samen met Reinder (hier niet begraven) het bedrijf over. Dat ging voorspoedig en men bouwde verschillende woningen en in 1911 het Havenkantoor. Men voegde een architect toe aan het bedrijf en de opdrachten bleven binnenkomen. In 1950 kwam Willem (1927-2016) in het bedrijf. In deze eeuw werd Kakes overgenomen door een Volendams bedrijf dat zorgde voor een samenvoeging met Deurwaarder Kleinbouw uit Warmenhuizen. Onder de naam Kakes-Deurwaarder bestaat het bedrijf nog steeds. Naar Cornelis die een groot voorvechter was van christelijk onderwijs is in Zaandam een school vernoemd. Hij werd in 1951 ook ereburger van Zaandam.

Met eenzelfde achtergrond als de voorgaande families is ook het graf van Johannes Fredericus M.J. Kamphuys (graf 8/-/A/9 | 1882-1959) geïnventariseerd. Kamphuys komt uit een katholieke familie en diens graf ligt dan ook op het katholieke deel van de begraafplaats. Hij was houthandelaar en van 1921 tot 1947 directeur van de NV Stoomzagerij en Houthandel v/h g. Kamphuys en Zoon en Th. van Loosbroek. Daarnaast was Kamphuys actief als Statenlid en wethouder van 1923 tot 1935. Ook maakte hij deel uit van het katholieke kerkbestuur in Zaandam.

Een andere katholieke houthandel is die van de familie Gras (graf 11/-/B/4 en 5). De houthandel werd opgezet door Floris Gras Gz. (1835-1922). Het bedrijf is verschillende malen verplaatst en bestaat nog steeds, nu bestuurd door de zesde generatie Gras.

Afb. 12. Het grafmonument voor de familie Gras vandaag de dag.

De tweede categorie betreft die van *Notabelen* (21%). Daarmee is deze categorie maar matig vertegenwoordigd wat anderzijds wel het belang van de handelaren en kooplieden in Zaandam aangeeft. We zagen al een aantal houthandelaren die actief waren in de politiek, maar in deze categorie treffen we ook een aantal priesters. Namelijk in het centraal op het katholieke deel gelegen graf zijn vijf priesters bijgezet (graf 12/-/1). Achter hun graf een opvallend calvariekruis met corpus. De eerste priester die hier begraven werd is Johannes Zwart (1853-1933). Hij werd in 1898 tot pastoor benoemd, met de opdracht om de inmiddels vervallen kerk te vervangen door een nieuwe en grotere. Voor dit doel werd onder meer een deel van de Bloemgracht gedempt. De nieuwe kerk, de huidige St. Bonifatiuskerk aan de Oostzijde, kon op 28 mei 1900 door de bisschop van Haarlem ingewijd worden. Pastoor Zwart bleef zeer lang in Zaandam en maakte zich zeer verdienstelijk, onder meer door de oprichting van het St. Janziekenhuis. Dat ziekenhuis is na een fusie het huidige Zaan Medisch Centrum geworden. De andere priesters zijn J. van der Marck (1884-1967) A.A. van der Voort (1915-1984), K.H.M. Bense (1929-1997) en H.J. Sombroek (1915-1999), alle van de Bonifatius parochie.

In Krommenie ontstond in de achttiende eeuw een parochie van de Oudkatholieke kerk. Een van de pastoors van die parochie is begraven in Zaandam, Hendrikus Johannes Verheij (graf 19/-/N/8 | 1887-1958). In het graf ook zijn eerste en tweede vrouw, want oudkatholieke pastoors kennen geen celibaat. Verheij deed zijn intrede in Krommenie in 1931, waar hij tot 1938 bleef. Daarna vertrok hij naar Den Helder. In 1950 keerde Verheij weer terug in Krommenie.

Jan Goezinne (graf 21/-/A/3 | 1886-1924), afstammeling van een Franse steenhouwer (Cousin), heeft een opmerkelijke symboliek op zijn grafsteen. Die verwijst naar zijn rol als commandeur van de vrijwilliger brandweer in Zaandam. Hij was werkzaam als meubelmaker toen hij op 38-jarige leeftijd overleed. In 2015 werd hier ook kleinzoon Jan Goezinne (1921-2015) begraven. Deze telg was onder meer directeur van de Sociale Dienst in Zaandam.

Van een ander kaliber was Ina Kakes-Veen (graf 24/-/A/6 | 19126-1985). In een aantal rollen was zij de eerste vrouw, zoals voorzitter van het CDA Zaanstad (1973-1984) of hoogheemraad van de Uitwaterende Sluizen (1976-1985). Via de Christenvrouwenbond kreeg zij bemoeienis met de politiek. Ze was zeer actief in de vrouwenbeweging. Ze zette zich onder meer in voor de Adviescommissie Emancipatiezaken in Zaanstad. Na haar overlijden werd door die commissie de Ina Kakes-Veenprijs in het leven geroepen voor een persoon of groep die zich op bijzondere inzet voor de emancipatie in Zaanstad.

De derde categorie wat aantallen betreft is de categorie *Bijzondere gevallen* (ruim 9%). Het gaat om 4 graven, waarvan 2 al behandeld zijn bij de categorie *Notabelen*. De twee graven die resteren hebben beide een relatie met de Tweede Wereldoorlog. Als eerste gaat het om het graf van Remmert Aten (graf 4/-/A/4 | 1895-1984). Hij was houthandelaar, maar is het meest bekend geworden als de verzetsman die in de Tweede Wereldoorlog de springstofladingen bij de Hembrug wist te verwijderen. Hij was in de oorlog ook actief als distributeur van geld voor Joodse onderduikers en lid van de Gewestelijke Sabotage Afdeling, die in 1944 het Zaanse bevolkingsregister ontvreemde. Aten werd verschillende malen gedecoreerd voor zijn rol in de oorlog.

Een compleet ander verhaal is dat van Sarah Lopes Cardozo (graf 4/-/J/20 | 1874-1963) en haar zoon Marinus Lopes Cardozo (1903-1946). Moeder en zoon woonden achtereenvolgens in Antwerpen,

Afb. 13. Onopvallende grafmonument waarop de naam van Ina staat vermeld.

Londen en Amsterdam. Marinus werkte in die laatste stad bij de Bijenkorf waar hij zijn latere vrouw, Catharina Gerarda van Ee (1903-1982) leerde kennen. In 1937 trouwde het stel en men ging in Zaandam wonen. Sarah woonde in de Pijp in Amsterdam en werd in 1942 opgepakt. In Westerbork lukte het haar niet een deportatie-vrijstelling te krijgen ondanks haar Britse nationaliteit en als gescheiden vrouw van een niet-Joodse man. Ze belande in Theresienstadt, waar ze de bevrijding meemaakte. Na terugkomst in Nederland trok Sarah in bij haar zoon en schoondochter. Marinus overleed aan de gevolgen van maagklachten en na zijn overlijden is zijn vrouw hertrouwd. Een bijzonder verhaal dat je niet verwacht op deze begraafplaats.

In de categorie *Wetenschap, onderwijs, letteren e.d.* (ruim 9%) zijn ook 4 graven geïnventariseerd. Dat gaat om Frederik van Zijp (graf 1/-/P/10 | 1906-1940). Deze ingenieur-architect ontwierp onder meer een aantal winkelpuien in het centrum van Zaandam. Hij was ook leraar wis-, natuur en bouwkunde en was voorzitter van de zwemclub Neptunus. Hij overleed in november 1940 en in zijn overlijdensadvertentie werd als eerste genoemd 'in leven Res. 1^e Luit. der Genie'.

Een tweede graf dat geïnventariseerd is in deze categorie betreft dan van Nicolaas de Jong (graf 5/A/O/1 | 1879-1915). De Jong was een aantal jaren directeur van de harmonie Soli deo Gloria die nog steeds bestaat. In het dagelijkse leven was De Jong ouwelbakker. Verder is er weinig bekend over De Jong.

Een andere muzikale Zaankanter was Jan Zwart (graf 23/-/A/31 | 1877-1937). Zwart was organist en de eerste in Nederland wiens muziek via de radio te horen was in Nederland. Verder was Zwart koordirigent en componist. Vanaf 1918 verzorgde hij door het hele land orgelconcerten waarbij ook eigen composities speelde, vaak bewerkingen van bestaande psalmen en geestelijke liederen. Zwart leidde enkele jongere organisten op zoals Feike Asma, Willem Mudde en Cor Kee. Op de grafsteen is een verbeelding opgenomen van Zwart terwijl hij orgel speelt.

Op de begraafplaats werd in 2005 Jan Pasveer (graf 6/-/C1/12 | 1933-2005) begraven, dirigent, muziekpedagoog en kerkmusicus. Pasveer ontving zijn eerste orgellessen van Willem Hendrik Zwart, de zoon van Jan Zwart. Gezien de criteria voor de inventarisatie zal het graf nog een tiental jaren moeten wachten voor opname op de lijst.

Dan zijn er nog 3 graven die direct gerelateerd zijn aan de categorie Slachtoffers Tweede Wereldoorlog (7%), alle erkende oorlogsslachtoffers. Voorheen waren er meer oorlogsgraven, maar een aantal is geruimd, dan wel overgebracht naar het ereveld in Loenen. In Zaandam vinden we nog het graf van Leendert van Klaveren ((graf 24/-/K/10 | 1910-1940). Hij was handelaar in bouwmaterialen en was bij het uitbreken van de oorlog ingedeeld bij het 2^e regiment van de Luchtverdediging dat bestond uit vier Verkenningsgroepen en een Jachtgroep Veldleger voor bescherming verkenners en grondsteun van het Veldleger. Op Schiphol werd Van Klaveren getroffen door een granaatscherf bij een bombardement en overleed ter plekke. Hij werd eerst begraven in Hoofddorp maar al snel overgebracht naar Zaandam.

Ook gesneuveld in de meidagen van 1940 is Jan Sint (graf 24/-/J/9 | 1914-1940). Hij was soldaat in de 2^e Rode Kruis Compagnie, oftewel een Rode Kruis soldaat. Samen met een

Afb. 14. Monument voor van Klaveren waar later vader en moeder Van Klaveren zijn bijgezet.

aantal andere soldaten bemanden zij een schip dat naar Sliedrecht voer om aldaar te zorgen voor gewonden en de afvoer daarvan. Omdat in Sliedrecht geen gewonden werden gevonden, werd besloten weer terug te keren naar Amsterdam. Nabij Boven-Hardinxveld voer het schip op een contactmijn waarna een ontploffing volgde en het schip meteen begon te zinken. Van de opvarenden overleefden 11 het ongeluk niet. Onder de die dag uit het water gehaalde lichamen was ook dat van Sint. Hij werd met de anderen begraven in Sliedrecht, maar in juli werd het lichaam teruggebracht naar Zaandam waar Sint nu nog begraven ligt.

Een derde slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog betreft Piet Meulenkamp (graf 13/-/B/9 | 1924-1944). Hij was meubelmaker, maar werd in november 1942 gedwongen te werk gesteld in Duitsland. Daar kwam hij in oktober 1944 met enkele honderden anderen om nadat de schuilkelder waarin hij schilde getroffen werd door een directe treffer. In september 1950 werd het stoffelijk overschot vanuit Duitsland overgebracht naar Zaandam.

Als laatste zijn 2 graven geïnventariseerd in de categorie *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland*. Het gaat om de partner en kinderen van Herman Eduard de Jong (1922-) die in 1951 aankwamen in Nederland. In het graf 6/-/D/11 zijn de vrouw van De Jong, Adriana Hendrika Pieter (1923-2003), en twee zoons, Anthoni Willem (1947-2004) en Lodewijk (1950-1972) begraven. Vader is begraven in Ambon.

Het tweede graf betreft dat van Wilhelmina Aponno-Picauly (graf 22/-/W/3 | 1911-1998). Zij kwam met haar man Lucas Aponno (1918-) en haar zoon naar Nederland. Ze is hier echter alleen begraven. Waar haar man is begraven is vooralsnog niet onderzocht.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

Groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandijk

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
N/155 en 156	Honig, Cornelia Welmoed Mulder, Neeltje Honig, Gerrit Jan Honig, Aagje Honig, Gerrit J.	1897 1833 1864 1866 1930	1897 1912 1955 1956 2021	Kind Schrijfster (jeugd-herinneringen) Boekhandelaar, drukker, geschiedkundige	S	Opstand, roef met deksteen, rand met palen en stangen (nu uit elkaar)	Hardsteen	Aesculaap, palmtakken, uil, wapen, zandloper	Na laatste begraafing in 2021 niet hersteld
N/171	Dil, Dirk Hopman, Dieuwertje Honig, Cornelis (nagedachtenis) Honig, Dirk (nagedachtenis) Honig-Aten, Suzanna (nagedachtenis) Honig, Cornelis Dil-Honig, Cornelia Honig, Eva	1846 1849 1907 1916 1909 1907 1869 1896	1903 1914 1943 1942 1942 1931 1943 1981	Vishandelaar Sergeant KNIL (omgekomen in N.O.I.) Stuurman (zeemansgraf) Zeemansgraf	G	Stèle, zerk op roef, rand met hekwerk, kettingen	Hardsteen, smeedijzer	Bloemmotieven	Oorlogsslachtoffers (3) https://www.dodenakkers.nl/grafmonumenten/zaandijk-in-memoriam-honig.html .
N/257	Pielkenrood, Jacob Pielkenrood-Blijenburg, Marijtje	1862 1861	1938 1945	Smid, rijwielhandelaar, directeur firma Pielkenrood	G	Stèle tussen paal en blok, rand met grind	Hardsteen	Geen	Straat vernoemd
N/303	Kleiman, Dirk (herdacht) Kleiman-Van Omme, Grietje Kleiman, Greta Hendrika	1886 1886 1918	1945 1945 1984	Fabrikant (lid verzet, vermoord in Duitsland en hier herdacht)	G	Stèle tussen palen op rand, grind	Hardsteen	Geen	Oorlogsslachtoffer (1)
O/75	Duyvis, Willem Duyvis, Pieter Mattheus Cleeff, Jacoba Carolijn Duyvis, Erica Gerharda	1894 1857 1865 1905	1896 1935 1943 1965	Kind Ingenieur, fabrikant Machinefabriek	G	Zerk	Hardsteen	Geen	https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=duyvis_pm
O/113 en 114	Jager-Huijsman, Agatha de Huijsman-Krijt, Kaatje Huijsman, Jan Wz.	1883 1861 1860	1918 1926 1942	Fabrikant, commissaris chocoladefabriek "De Zaan", raadslid	G	Opstand op basement, bloemvazen	Marmer	Geen	https://www.deorkaan.nl/de-zaanstreek-cocoa-valley-deel-12/
O/-	Vis, Klaas Breet, Grietje	1809 1809	1859 1888	Fabrikant, koopman (oliemolens)	G	Zerk	Hardsteen	Geen	Telg uit oude ondernemersfamilie

Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Staat	Grafbedekking	Materiaal	Symbool, afbeelding	Aantekening
P/32	Vis, Martinus Jakob Vis, Albert Jan Kuyt, Jacob Gerhard Kuyt-Vis, Margaretha	1862 1866 1878 1890	1917 1919 1942 1983	Fabrikant stoomzagerij Voorwaarts Planter, avonturier (verzet)	R	Zerk	Hardsteen	Geen	Oorlogsslachtoffer (1)
P/36	Vis, Gerbrand Dekker, Adriana	1859 1859	1917 1934	Handelaar, zuivelmaatschappij De Kroon	G	Zerk op roef, rand met palen en kettingen	Hardsteen, marmer	Wapen	
P/42	Kelatow, Luther Ketalow-Nanlohy, Emma Magdalena	1911 1926	1989 2010	Sergeant KNIL	G	Stèle op basement, rand met dekplaat	Graniet	Geen	Moluks
P/47	Honig, Jan Jacobsz Honig, Jacob Janszoon jr. Honig, Jacob Agathus Jan Cornelis	1792 1816 1893	1867 1870 1991	Papierfabrikant Papierfabrikant, makelaar, directeur assurantiecompagnie, burgemeester Zaandijk, schrijver	G	Zerk	Hardsteen	Geen	Steen overgebracht van kerkhof? https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=honig_jacob_janszoon_jr

Toelichting groslijst gemeentelijke begraafplaats, Zaandijk

Op de begraafplaats van Zaandijk zijn 13 graven met in totaal 11 grafmonumenten geïnventariseerd. Qua materiaal is hardsteen (69%) het meest aangetroffen. Vervolgens vinden we aantal andere materialen waaronder marmer (15%), en dan verder nog graniet en smeedijzeren. Het gaat dus met name om oudere grafmonumenten, waardoor hardsteen hier meer aangetroffen is dan graniet. De ouderdom van de grafmonumenten zien we ook terug in de grafbedekking. Dat is voor het grootste deel een zerk en vervolgens komen nog een aantal stèles voor, al dan niet met dekplaten of hekwerken. Ook zijn nog enkele opstanden geïnventariseerd.

De meeste van de grafmonumenten op de geïnventariseerde graven verkeren in goede staat (82%). Een van de grafmonumenten (9%) verkeert in een redelijke staat en 1 grafmonument verkeert in slechte staat. Dat heeft te maken dat er na de laatste bijzetting geen herstel van het grafmonument heeft plaatsgevonden.

De meeste beroepen en rollen zijn gevonden in de categorie *Industrie en arbeid* (53%), maar daarvan scoren ook een aantal graven in andere categorieën die daar dan ook behandeld worden. Fabrikanten en handelaren hebben de overhand in Zaandijk, voor wat betreft bekende personen. In eerste instantie gaat het om Jacob Pielkenrood (graf N/257 | 1862-1938). Hij was een smid in dienst bij de Sociëteit der IJzersmederij te Zaandijk die het onderhoud van de molens verzorgde. Nadat zijn vrouw een klein legaat ontving, startte Pielkenrood in 1895 met de vervaardiging van fornuizen, kachels en ijzeren bussen. Naar dat laatste product was vraag ontstaan door de groeiend verfindustrie in de Zaanstreek. Naast deze werkzaamheden richtte Pielkenrood zich ook op de verkoop van fietsen, maar het bleek de productie van bussen te zijn die werkelijk aansloeg en het bedrijf werd een belangrijke werkgever met oog voor de arbeider. Al vroeg kenden de medewerkers van Pielkenrood goede arbeidsovereenkomsten met vakantiedagen. Langzaam trad ook de tweede generatie aan en het bedrijf groeide. In 1967 werd de bussenproductie van Pielkenrood een dochteronderneming van Thomassen & Drijver-Verblifa. In 1990 verhuisde het bedrijf naar Zaandam. Een ander onderdeel van het bedrijf vestigde zich in Assendelft en werd later in een andere vorm overgenomen. In Zaandijk is inmiddels op het terrein waar Pielkenrood ooit gevestigd was, een woonwijk gebouwd waar een nieuwe straat naar Jacob Pielkenrood is genoemd.

Een andere in deze categorie betreft Pieter Mattheus Duyvis ((graf O/75 | 1857-1935). Hij richtte in 1885 P.M. Duyvis & Co op dat zich richtte op reparatiewerk voor andere bedrijven. Zijn vader Teewis Duyvis (1825-1875) bezat een aantal oliemolens en een pelmolen. De door hem opgerichte T. Duyvis Stoomoliefabriek zou uitgroeien tot de bekende nootjesfabriek. Omdat er voor de zonen van Teewis geen ruimte was in het bedrijf, gingen een aantal van hen hun eigen weg waaronder Pieter Mattheus. Hij maakte van het reparatiebedrijf een machinefabriek. In 1910 kwamen de eerste buitenlandse orders en het bedrijf groeide. In de Eerste Wereldoorlog werd het schaarse personeelsbestand aangevuld met

Afb. 15. De grafmonumenten van de ondernemers in de Zaanstreek reflecteren vooral soberheid en ingetogenheid, zoals dat van Pielkenrood en zijn vrouw.

geïnterneerde Belgische soldaten. Het bedrijf kwam met een sobere aanpak door de crisis en ook de Tweede Wereldoorlog overleefde het bedrijf. Inmiddels is Royal Duyvis Wiener een groot bedrijf dat vooral machines levert voor cacao en chocoladefabrieken.

Jan Huijsman Wz. (graf O/113 en 114 | 1860-1942) was oprichter en president-commissaris van de cacaofabrieken De Zaan en Wilhelmina. Hij begon in 1890 voor zichzelf in de cacao en zijn bedrijf groeide uit tot een grote exporteur van cacaoboter. Huijsman was ook actief als raadslid, eerst in Koog aan de Zaan en later in Zaandijk. Daar was hij ook wethouder naast enkele andere bestuursfuncties. De fabriek bestaat nog steeds, zij het nu onder eigendom van Olam Cocoa.

Afb. 16. Cacaofabriek De Zaan in de eerste helft van de twintigste eeuw (Glasnegatievencollectie gemeente Zaanstad).

Een aantal grafzerken op de begraafplaats is afkomstig van het oude kerkhof van Zaandijk, zoals dat van Klaas Vis ((graf O/- | 1809-1859). Het graf is niet meer genummerd en Vis is hier terecht gekomen nadat de vrouw van Vis in 1888 overleed. Vis was fabrikant en koopman en bezat onder eigen naam de oliemolens De Jonge Prins en De Oude Wolf. Het echtpaar stierf kinderloos en de molens werden overgedaan aan de firma Jacob Vis Pz.. Een andere telg uit de ondernemersfamilie Vis betreft Martinus Jakob Vis (graf P/32 | 1862-1917, fabrikant van de stoomzagerij Voorwaarts. Zijn jonge overlijden leidde tot de verkoop van de molens. Het graf komt ook bij een andere categorie nog naar voren in verband met de Tweede Wereldoorlog. Een andere Vis betreft Gerbrand Vis ((graf P/36 | 1859-1917) begon in Zaandijk in 1884 met een neef een handel in zuivelproducten. De firma Gerbrand Vis werd in 1903 omgezet in Zuivelmaatschappij De Kroon. Een zoon van Gerbrand richtte later een margarinefabriek op die later werd overgenomen door Koninklijke Wessanen NV. De Kroon werd daarbij opgeheven.

Hoewel de familie Honig genoegzaam bekend is van de droge soepen en pasta's is hun voorgeslacht vooral groot geworden in de papierindustrie. Al vanaf de zeventiende eeuw is de familie actief in de Zaanstreek en met name in Zaandijk. Op de begraafplaats is onder meer het graf van Jan Jacobszn en Jacob Jansz jr. Honig (graf P/47 | 1792-1867 en 1816-1870) te vinden. Beiden waren papierfabrikant onder de firma Jacob Honig en Zoon. Jan liquideerde zijn aandeel in de firma in 1854, terwijl zoon Jacob zijn passie voor geschiedenis omzette in een grote boekenverzameling en het schrijven van de geschiedenis van de Zaanstreek dat in 1849 werd gepubliceerd. Van 1867 tot 1870 was Jacob ook burgemeester van Zaandijk, vandaar dat die ook naar voren komt in de categorie *Notabelen*. Vanwege zijn literaire activiteiten komt Jacob ook naar voren in de categorie *Wetenschap, onderwijs, letteren en*

sport. Zijn derde vrouw Neeltje Mulder (1833-1912), ligt begraven in het graf van zijn zoon Gerrit Jan (graf N/155 en 156 | 1864-1955). Neeltje werd begraven in een graf van een vroeg gestorven kind van haar zoon. Neeltjes verdienste was een beschrijving van haar jeugdherinneringen die in boekvorm werden uitgegeven. Op hoge leeftijd gaf ze over haar jeugd een voordracht, voorlezend uit notitieschriften die de basis vormden voor het later verschenen boek. Zoon Gerrit Jan zal de voorliefde voor boeken niet van een vreemde hebben. Hij werd directeur van een boekhandel en drukkerij. Daarnaast was hij conservator van de door zijn vader bijeengebrachte verzameling boeken die in 1890 eigendom werd van de gemeente Zaanwijk. Zelf bouwde hij ook een omvangrijke verzameling op. Hij schreef ook tal van artikelen en genealogische studies. Zijn vrouw Aagje is in 1956 hier begraven en in 2021 is kleinzoon Gerrit J. Honig hier bijgezet. Sindsdien is het grafmonument niet hersteld, wat gezien het belang van Honig heel jammer is.

Afb. 17. Foto van Gerrit Jan Honig bij molen De Koker in Wormer, net gereed na restauratie (Fotocollectie Zaanstad).

Drie graven hebben een relatie met de Tweede Wereldoorlog, zoals reeds aangegeven. Het gaat in principe om één

graf in de categorie *Slachtoffer Tweede Wereldoorlog* en twee graven in de categorie *Bijzondere gevallen* omdat de slachtoffers hier alleen herdacht worden. In het eerste geval gaat het om het al genoemde graf P/32. Daarin is ook Jacob Gerhard Kuyt (1878-1942). Hij was begraven in het graf van Martinus Jakob, oom van zijn vrouw Margaretha. Kuyt was een avontuurlijke man, opgeleid als beeldhouwer, maar na aanvankelijk in dat vak aan het werk te zijn geweest had hij tal van baantjes over de hele wereld. Zo werd hij rubberplanter op Sumatra. In de jaren twintig bekwaamde hij zich tot stuurman in de kustvaart. Een verkeerd afgelopen reis met een schip leidde tot hoge schulden die hij afloste door in de suikerindustrie in Surabaya te gaan werken. Nadien maakte hij onder meer een reis om de wereld met een Noorse loodsboot. Weer terug in Nederland hield hij veel lezingen en schreef hij een boek over zijn avonturen. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak was hij op zee, maar keerde terug naar Nederland. Toen hij weigerde voor de Duitsers lezingen te geven werd hij gearresteerd en via het Oranjehotel overgebracht naar een strafgevangenis in Kleef. In april 1942 werd hij ontslagen uit gevangenschap, maar hij kwam de ontberingen niet meer te boven en stierf enkele maanden later.

Een ander graf, maar meer een *Bijzonder geval* betreft het graf N/171. Daar werd in 1903 vishandelaar Dirk Dil (1846-1903) begraven. De gebroeders Dil hadden een zogenaamde riviervishandel in Koog aan de Zaan, maar Dirk was op een bepaald moment voor zichzelf begonnen. Hij handelde zowel in vis voor het uitzetten als voor de markt. Het huidige Dilvis in Akersloot is de rechtstreekse opvolger van de activiteiten van de familie Dil. Dochter Cornelia Dil trouwde met een Cornelis Honig, wiens kinderen ook in dit graf begraven zouden worden. Echter, is alleen Eva, de oudste dochter hier begraven. Zoons Cornelis (1907-1943) en Dirk (1909-1942) kwamen beide om in Nederlands-Indië. Cornelis was sergeant bij de KNIL en overleed op het eiland Haroekoe waar hij naar toe getransporteerd was. Hij ligt begraven op de Ambon War Cemetery. Broer Dirk was bij het uitbreken van de oorlog ook in Nederlands-

Indië, samen met zijn vrouw Suzanna Aten (1916-1942). Als stuurman op de SS Rooseboom voer hij met konvooi mee dat vanuit Tandjoeng Priok bij Jakarta naar Sri Lanka voer om te ontkomen aan de Japanners. Op 1 maart 1942 trof een Japanse torpedo het schip waarbij nagenoeg alle opvarenden om het leven kwamen. De weinigen die de ramp overleefden moesten het doen met één reddingsboot. Daar hadden Dirk en Suzanna zich ook in gered, maar omdat redding uitbleef overleden zij.

Dan is er nog op de begraafplaats het graf waarop fabrikant en steendrukker Dirk Kleiman (graf N/303 | 1886-1945) wordt herdacht. Kleiman was lid van het verzet in de Zaanstreek en zorgde voor vervalst drukwerk of de clichés daarvoor. Door verraad werd hij samen met een aantal medewerkers in oktober 1943 opgepakt en op 20 mei 1944 naar Duitsland overgebracht. Daar overleed hij op 15 maart 1945. Een graf is niet bekend. In 1950 werd in Zaandijk een school vernoemd naar Kleiman.

Als laatste is 1 graf geïnterpreteerd in de categorie *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland*. Het gaat om Luther Kelatow en zijn vrouw Emma Magdalene Nanlohy (graf P/42 | 1911-1989 en 1926-2010). Kelatow was sergeant bij de KNIL en kwam in 1951 met de Somersetshire naar Nederland samen met zijn vrouw en vier kinderen.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de scoring van alle graven waardoor de selectie wordt gemaakt van de graven die behouden zouden moeten worden.

3.2 Aantal geïnventariseerde grafmonumenten en kenmerken

Van de 8 begraafplaatsen die nu geïnventariseerd zijn, is het volgende aantal grafmonumenten/graven opgenomen in de groslijsten. Tevens is aangeduid hoeveel graven er voorkomen betreffende slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en om hoeveel slachtoffers dat gaat in totaal. Ook het aantal graven van de KNIL-militairen is inzichtelijk gemaakt:

<i>Begraafplaats</i>	<i>Aantal grafmonumenten</i>	<i>Aantal graven</i>	<i>Aantal grafmon. WO II</i>	<i>Totaal oorlogsdoden</i>	<i>Aantal graven KNIL-militairen</i>
<i>Assendelft</i>	6	6	2	2	0
<i>Krommenie Blok</i>	7	8	1	1	0
<i>Krommeniedijk</i>	0	0	0	0	0
<i>Westzaan</i>	7	9	1	1	0
<i>Wormerveer Noord</i>	52	53	0	0	45
<i>Wormerveer West</i>	18	39	5	6	2
<i>Zaandam</i>	31	36	3	3	2
<i>Zaandijk</i>	11	13	3	5	1
	132	164	15	18	50

De inventarisatie heeft in totaal 164 graven met 130 grafmonumenten opgeleverd. Bij twee graven is geen grafmonument meer aangetroffen. Het aantal graven van betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland bedraagt 50, waarvan het merendeel te vinden is in Wormerveer Noord.

Duidelijk is ook dat er in Krommeniedijk geen grafmonumenten geïnventariseerd zijn. Daar is van vrijwilligers niets over vernomen, maar zijn ook door BFA geen graven gevonden die aan de criteria voldoen.

Kijken we nog even naar de staat van alle geïnventariseerde grafmonumenten, dan komt het volgende beeld naar voren:

Staat	Aantal	%
Goed	115	87
Redelijk	14	11
Matig	0	0
Slecht	1	1
	130	

Uit dit overzicht blijkt dat van de geïnventariseerde grafmonumenten 99% in redelijk tot goede staat verkeert. Slechts een grafmonument verdient op korte termijn aandacht. Door de definitieve scoring kan de verhouding nog enigszins veranderen.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de scoring van alle grafmonumenten per begraafplaats waarmee de selectie wordt gemaakt van de grafmonumenten die behouden zouden moeten worden.

4 SELECTIE OP GROND VAN CRITERIA

Met alle groslijsten compleet is door het toekennen van punten per begraafplaats aangegeven welke grafmonumenten uiteindelijk voor behoud in aanmerking komen. In hoofdstuk 2 is een voorzet gegeven om welke criteria het gaat. De gemeente Zaanstad heeft deze criteria gekozen als uitgangspunt voor de inventarisatie. Voor de samenstelling van de criteria is onder meer gebruik gemaakt van het boekje *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, dat in 2003 is uitgegeven door de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) en de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). De wijze van scoring is ook aan de vrijwilligers uitgelegd en die hebben bij de grafmonumenten van Westzaan, Wormerveer Noord en West en Zaandam zelf punten toegekend. Op grond daarvan zijn samen met de gemeente door BFA ook voor de andere grafmonumenten punten toegekend. De historische betekenis van de Molukse gemeenschap in Zaanstad, een van de grootste in Nederland, maakt dat deze alle minimaal 2 punten hebben gekregen. In lijn met andere inventarisaties in Nederland zijn ook voor de meeste oorlogsdoden 2 punten toegekend, mede op grond van de historische betekenis van de gebeurtenissen waarbij deze personen de dood vonden.

4.1 Toepassing van de criteria

De criteria waarop punten gescoord kunnen worden, zijn in het kort als volgt te benoemen:

- A) Biografische betekenis van de begravene;
- B) Vormgeving van het grafmonument;
- C) Karakteristiek;
- D) Bijzondere symboliek;
- E) Materiaalgebruik en hantering.

Niet elk criterium legt evenveel gewicht in de schaal. Zoals in hoofdstuk 2 al naar voren komt, wordt bij deze inventarisatie alleen waarde toegekend aan de genealogische of biografische betekenis van de persoon of personen die in het graf begraven zijn.

In eerste instantie kunnen de personen van wie meer bekend is inzake hun rol tijdens hun leven een waardering krijgen van 0 tot en met 5, waarbij 5 voor het meest uitzonderlijk staat. Dat laatste betekent dat een hoge waarde aan de persoon en diens belang voor de geschiedenis gehecht kan worden. Dat houdt in dat de bekendheid van landelijk belang moet zijn en tot op de dag van vandaag als een belangrijke pijler in de historie geldt. In dit geval zou Albert Heijn zeker het maximum aantal punten scoren.

Hoewel in sommige gevallen wel is gekeken naar het grafmonument zelf, speelt daarvan de vormgeving, karakteristiek, symboliek of materiaal nog geen rol. De technische staat van het grafmonument wordt wel vermeld, maar is geen factor die de weging direct beïnvloed. De staat kan echter wel gebruikt worden om te filteren in de uiteindelijke keuze.

In één kolom wordt het aantal punten dat een grafmonument op deze wijze behaald heeft weergegeven. Indien men later de weging wil aanpassen dan kan de score altijd veranderd worden. Dat kan bijvoorbeeld omdat blijkt dat een persoon toch van groter of geringer belang was, dan gedacht.

4.2 Uiteindelijke lijst en gegevens

Bij het samenstellen van de definitieve lijst op grond van de door de gemeente Zaanstad goedgekeurde criteria is uitgegaan van een selectie van 164 graven met daarop 132 grafmonumenten. Van dit aantal geïnventariseerde graven kregen in eerste instantie 11 grafmonumenten helemaal geen punten. Dat kan zijn omdat over de in het graf begraven personen bij nader inzien geen informatie te vinden is, dan wel omdat de persoon waar het om gaat begraven is na 1995 (in de tabel zijn die jaartallen groen gekleurd). De grens ligt immers op 30 jaar. Bij een evaluatieronde zou zo'n grafmonument op den duur wel kunnen scoren, maar nu nog niet.

Eén Molukse militair bleek niet te voldoen aan de gestelde criteria en was bovendien niet bekend binnen de Molukse gemeenschap in Wormerveer.

De afgefallen grafmonumenten zijn hieronder weergegeven:

Plaats	Grafnr.	Begraven personen	Jaar geb.	Jaar overlijd.	Beroep/rol/gebeurtenis	Code	Bio.
Krommenie Blok	78	Knetemann, Gerard Friedrich	1951	2004	Wielrenner	V3	
Westzaan	D/99	Kalf, Klaas Eijdenberg, Helena Leonarda Kalf, Jan Kzn.	1892 1892 1923	1954 1969 1994	Visser	V5	0
Wormerveer Noord	A/1/34	Tanahatoe, Jules Jaques Jerome Tanahatoe, Cornelis Albertus	1906 1938	1967 2008	Adj. Onderofficier KNIL	V6	
Wormerveer Noord	B/3/37	Tellez Rico, Manuel	1940	1988	Gastarbeider	V1	0
Wormerveer Noord	H/1/02	Kaper, Hans Kaper-Hoekzema, Greta	1938 1937	1999 2017		V1	
Wormerveer Noord	H/2/06	Hoogerwerf, Paulus Hoogerwerf-van , Tilly Paulin	1933 1937	2004 2009	Politicus, raadslid, Statenlid, personeelschef	V2,V5	
Wormerveer West	H/2E/69	Kaper, Evert Hans (herdacht)	1925	1944	Elektricien (gefusilleerd in Velp als vergeltingsmaat- regel)	V1,V5	0
Wormerveer West	RK/3E/2 2	Moester-Van Putten, Maria Moester-Machielsen, Jacoba Adriana	1891 1987	1932 1964			0
Zaandam	2/-/M/8	L'Amblee, Femmetje Lensselink, W. Bakker, Hendrica Johanna	1835 - 1872	1912 1920 1946			0
Zaandam	3/-/A/4	Kat, Nicolaas Hz. Kat-Kaaijk, Fijtje Kat, Hendrik	1899 1869 1865	1907 1948 1949	Kind (omgekomen bij ongeluk met brug) Pakhuisknecht	V5	0
Zaandam	6/- /C1/12	Pasveer, Jan Pasveer-Menkveld, Klasina	1933 1931	2005 2016	Dirigent, kerkmusicus, muziekpedagoog	V3	

Na het afvallen van deze monumenten resteren er 50 graven van betrokkenen bij de Molukse gemeenschap en 69 andere graven en nog eens 2 graven waarop geen grafmonument meer staat. Samen 119 grafmonumenten op 153 graven. De gemeente zou nog kunnen kijken naar grafmonument met 1 punt, waarvan er 10 zijn. De gemeente zou deze eventueel ook kunnen laten vervallen, maar dat is een keuze.

4.3 Betekenis van de selectie

De personen die bij deze inventarisatie opgenomen zijn vanwege hun verdiensten, beroep of betekenis, geven een beeld dat vooral verwijst naar de industriële geschiedenis van Zaanstad. Als achtertuin van

Amsterdam werd in de Zaanstreek van alles en nog wat geproduceerd. Vaak door families op een enkele molen, maar al snel met meerdere molens en ook gericht op diversificatie van de productie. Vanuit de pelmolens kwam de cacao- en rijstindustrie op met als bekend resultaat onder andere Molenaars Kindermeel. Zaagmolens in soorten en maten zorgden voor een bloeiende houtindustrie met tal van houthandelaren en een druk bevaren Zaan waar het hout vanuit heel Europa gemakkelijk vervoerd kon worden. Van lompjes werd papier gemaakt en daarvan profiteerde met name de familie Honig. De overgang naar stoom maakte dat de productie flink opgeschroefd werd en dat ander personeel nodig was, waaronder machinebankwerken en smeden. Sommigen van hen specialiseerden zich en richtten eigen fabrieken op, zoals Pielkenrood en Duyvis. Ook in de oliemolens waren vele families actief, zoals de familie Vis. Zeildoek was weer een specialiteit van de familie Kaars Sijpestein. De bevolking woonde vooral langs de Zaan, dicht op elkaar en voor allerlei winkeliers was er voldoende nering. Sommigen van hen keken verder, zoals Simon de Wit of Albert Heijn en stonden beide aan het begin van een groot bedrijf met talloze supermarkten.

Dat tal van fabrikanten zich ook bezighielden met politieke zaken is ook goed terug te zien in de lijst. Van raadsleden tot Kamerleden, ze komen alle voor. Vanuit het perspectief van de religie zijn wel tal van pastoors en priesters opgenomen, maar opvallend genoeg geen enkele predikant.

In totaal is 200 keer één of meerdere verwijzingen gevonden naar een rol of beroep, bij alle opgenomen grafmonumenten. Bij veel graven is dus meer dan 1 categorie toegekend. Het is hier niet meer de plaats om nog eens alle graven langs te gaan, maar wel goed om eens te kijken naar de score per categorie als geheel.

De indeling naar categorieën zoals hiervoor beschreven is als volgt gescoord:

Categorie	Uitleg	Aantal
V1	Bijzondere gevallen (verbonden met bijzondere gebeurtenissen)	11
V2	Notabelen (openbare beroepen, bestuurders, overheidsambtenaren, notarissen e.d.)	22
V3	Wetenschap, kunst, onderwijs, letteren en sporten: schrijvers, onderwijzers, dichters, schilders, sportlieden	6
V4	Slachtoffers Tweede Wereldoorlog, erkend of niet erkend en andere oorlogen, strijdtonelen	12
V5	Industrie en arbeid, landbouw (fabrikanten, ondernemers, landbouwers, arbeiders, molenaars, ambachtslieden, scheepslieden, transporteur).	55
V6	Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland.	50
		156

Per categorie

De meeste verwijzingen vinden we in de categorie *Industrie en arbeid* (ruim 35%). Dat betreft 18 fabrikanten, 14 handelaars, 7 directeurs, 6 kooplieden, 4 winkeliers, 3 arbeiders, drie meubelmakers, 3 oprichters, 2 caféhouders, 2 ingenieurs, 2 machinewerkers, 2 molenaars, 1 ouwelbakker en nog tal van andere beroepen. Dat er maar 2 molenaars in de lijst voorkomen, heeft vooral te maken met het feit dat de meeste hier genoemde personen niet zelf de molen draaiend hielden, maar zorgden voor de productie. De molen was niet meer dan een machine waarop een molenaar zorgde voor een zo efficiënt mogelijk gebruik.

De meeste personen scoren op deze categorie relatief hoog, mede omdat personen als Simon de Wit en Albert Heijn in deze categorie voorkomen.

De categorie met eveneens veel verwijzingen betreft die van de *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland* (32%). Het betreft hier 50 grafmonumenten op 51 graven die alle verwijzen naar een KNIL-militair met vrouw en of kinderen die in 1951 naar Nederland kwamen en voldoen aan de door de gemeente in samenspraak met de Molukse gemeenschap opgestelde criteria.

Als derde categorie komt die van *Notabelen* (14%) naar voren. In deze categorie 7 pastoors, 5 priesters, 4 raadslieden, 4 Statenleden, 4 voorzitters, 4 artsen, 3 wethouders en enkele bestuurders. Van de twee burgemeesters was er 1 locoburgemeester. Omdat vooral gekeken is naar de meest bekende families en personen zijn meer eenvoudige beroepen zoals ambtenaar, politieagent of postbode niet geïnventariseerd.

Een van de weinige vrouwen in deze categorie betreft Ina Kakes Veen, eerste voorzitter van het CDA in Zaanstad. De meeste personen scoren niet alleen in deze categorie, maar ook op tal van andere. Van slechts 10 graven werd vastgesteld dat die alleen in deze categorie scoren, de overige hebben allemaal relaties met andere categorieën, vooral die uit *Industrie en arbeid*, maar in dit geval ook met de categorie *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland*. Die eerste categorie is tegelijk de op een na meest gescoorde categorie, gevolgd door *Betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland*.

De categorie die in verband wordt gebracht met *Slachtoffers Tweede Wereldoorlog* telt 14 graven (7%) met 17 oorlogsdoden. Daaronder bevinden zich 10 personen die erkend zijn als oorlogsslachtoffer door de Oorlogsgravenstichting. Niet alle slachtoffers liggen evenwel begraven in Zaanstad, maar een aantal wordt hier alleen herdacht. In sommige gevallen kan dat betekenen dat het graf toch punten heeft gekregen, ook omdat er soms andere personen in het graf begraven zijn die ook bekendheid genoten of van enig belang zijn geweest.

Zaanstad werd in mei 1940 bezet en pas in mei 1945 namen de Binnenlandse Strijdkrachten de macht over van de Duitsers. De eerste geallieerde soldaten konden op 8 mei in de Zaanstreek verwelkomd worden. In al die jaren was de oorlog niet ongemerkt voorbijgegaan. Tijdens de oorlog waren er slechts weinig bombardementen geweest, wel enkele beschietingen en neergestorte vliegtuigen en andere ongelukken waarbij enige doden vielen. Twee van die oorlogsdoden zijn opgenomen in de lijst, met name in Wormerveer.

Van twee gemobiliseerde soldaten uit Zaandam die in 1940 bij de inval van de Duitsers omkwamen, zijn aldaar de graven nog intact en opgenomen in de lijst. Dit zijn erkende oorlogsslachtoffers. In 1942 kwam metaalbewerker Gijsbertus van 't Veer uit Assendelft om het leven in Duitsland waar hij verplicht te werk was gesteld. De Zaanstreek leed onder het verlies van arbeidskrachten, maar nog erger was het bericht dat mannen niet meer terugkwamen. Ondertussen ging het leven door en het verzet groeide. Een

Afb. 18. Monument voor Huub van Calsem, omgekomen bij een bombardement. Het grafmonument is recent geheel hersteld met medewerking van de gemeente.

aantal keren werden de gashouders in Wormerveer beschoten of gebombardeerd. Daarbij kwam in 1942 Huib van Calsem om het leven. Jacob G. Kuyt uit Zaandijk die altijd een avontuurlijk leven had geleid, werd door de Duitsers gevangengenomen en de gevangenis was zo zwaar voor hem dat hij na vrijlating overleed. Verhalen uit Nederlands-Indië bereikten pas veel later Zaandijk, maar het bleek dat de oorlog daar het leven had gekost aan drie jonge mensen uit Zaandijk. Zij worden op het graf van hun ouders en grootouders herdacht. In 1943 raakte ook Margreetje Veenis dodelijk gewond bij een beschieting op een trein waarmee ze samen met haar moeder reisde. Het verhaal was lang onbekend. In Wormerveer trof een scherp spoorwegwerker Landsman, wederom bij een bombardement op de gashouders. Zaankanter die elders werk hadden waren vaak ook niet veilig. Zo kwam het echtpaar Koene-Vroegh in 1943 om bij een bombardement op de Philips-fabrieken in Eindhoven. Zij vonden tezamen hun laatste rustplaats op de oude begraafplaats in Wormerveer.

In 1944 kwam Piet Meulenkamp om in Duitsland waar ook hij te werk was gesteld. Datzelfde overkwam in 1945 Jan Kok uit Assendelft. Ook herdacht op een grafsteen is Dirk Kleiman. Hij was actief in het verzet en werd door verraad opgepakt. Hij overleefde zijn gevangenschap niet, maar een graf van hem is nooit gevonden, vandaar dat dit de enige herinnering aan hem is. Een donkere kant van de oorlog komt naar voren bij het graf van Pieter Jacob Zwart, ten onrechte geliquideerd door het verzet. Misverstanden, roddels en slechte communicatie leidde tot deze schokkende gebeurtenis.

Ook toen de bevrijding was geweest, vielen er nog doden. Niet door spelen met munitie, maar op andere wijze, bij een ongeluk met een motor. Dat overkwam de soldaat Smit van de Binnenlandse Strijdkrachten. Hij kwam om in Amsterdam, terwijl hij in actieve dienst was.

Niet opgenomen is het voormalige graf van Evert Hans Kaper die in 1944 gefusilleerd werd in Velp. Hij werd hier wel begraven, maar al in de jaren vijftig overgebracht naar Loenen. Verder blijken toch in de loop der tijd ook andere graven overgebracht te zijn naar elders, met name Loenen. Daarmee gaat een deel van het verhaal over de Tweede Wereldoorlog voor de dorpen in de Zaanstreek verloren.

Afb. 19. Het standaardgraf van de Oorlogsgravenstichting voor Jan Kok in Assendelft.

De categorie *Bijzondere gevallen*, waarvan al een aantal graven aan de orde zijn geweest, telt 11 graven (ruim 7%). Bijzonder is de gebeurtenis waarbij het echtpaar Klingers in 1977 om het leven kwam. Zij waren op vakantie geweest naar Tenerife en bij de terugvlucht kwamen zij om toen twee jumbojets met elkaar in botsing kwamen. Het bleek een van de grootste vliegtuigrampen in de geschiedenis. Veel slachtoffers kregen een laatste rustplaats op Westgaarde in Amsterdam, maar een gedeelte van de nabestaanden koos voor een graf in de eigen woonplaats. Zo ook in Westzaan.

In deze categorie ook een aantal verzetslieden. Zij overleefden de oorlog en werden daar geen direct slachtoffer van. In Wormerveer Noord is het graf te vinden van Gé Koenen, maar het monument op zijn graf is verwijderd. In Zaandam vinden we het graf van Remmert Aten, een bekende verzetsman.

Ook bijzonder is het verhaal van een Joodse moeder en haar zoon die de verschrikkingen van de oorlog overleefde, beiden begraven in Zaandam. Verder is er nog een graf van familie De Boer met hun Tuin der Nederlanden. Deze plek moet begin twintigste eeuw het begin- en eindpunt zijn geweest van menige manifestatie en dus een belangrijk onderdeel van de opkomst van het socialisme in de Zaanstreek.

Uit de inventarisatie zijn 6 graven naar voren gekomen die verwijzen naar een beroep uit de categorie *Wetenschap, onderwijs, letteren, e.d.* (4%). Meer specifiek gaat het om verschillende mannen die actief waren in de muziek. Zo was Matthijs Lürsen uit Wormerveer dirigent, muziekleraar en organist. In Zaandam treffen we de destijds bekendheid genietende Jan Zwart, die als eerste het orgel liet horen op de radio. Verder was hij zeer bekend als dirigent en componist. Veel van zijn leerlingen genoten later ook bekendheid. Minder bekend, mede waarschijnlijk door zijn vroege overlijden is Nicolaas de Jong, kort directeur van de harmonie Soli deo Gloria.

Er is ook een graf voor architect Van Zijp die in het centrum van Zaandam menige winkelpui ontwierp. Hij overleed op jonge leeftijd. In Zaandijk vinden we enkele leden van de familie Honig die mede door hun welvaart in staat waren zich te werpen op geschiedschrijving, verzamelen en dergelijke. Zeker bijzonder is het verhaal van Neeltje Mulder die op hoge leeftijd haar jeugdhervindingen op schrift stelde. Dankzij haar werk weten we hoe halverwege de negentiende eeuw geleefd werd in Zaandijk. In sommige graven zijn dus meer personen van betekenis gevonden.

4.4 Eindscore

Het belang dat aan de personen gehecht kan worden, is met een cijfer tot uitdrukking gebracht, zoals uitgelegd en beschreven in hoofdstuk 2 van dit rapport. Vermeld dient te worden dat in sommige gevallen mogelijk nog meer informatie te vinden is, maar niet alle vrijwilligers hebben materiaal en informatie aangeleverd.

Zoals uitgelegd, zijn de graven de Molukse gemeenschap zondermeer opgenomen als ze voldeden aan de specifieke criteria. Voor de overige graven is wel een score vastgesteld. Die is in de tabel hieronder opgenomen:

Belang	Punten	Uitleg	Aantal graven	Aantal grafmonumenten
Minst	0	Wel een rol of beroep bekend, maar verder geen informatie	0	0
Matig	1	Wel lokaal bekend, maar weinig invloed op de historie van dorp, stad of streek	11	10
Gemiddeld	2	Bekend en heeft enige invloed gehad op de historie	90	84
Belangrijk	3	Heeft de nodige invloed gehad op de historie	27	18
Zeer belangrijk	4	Belangrijke pijler in de historie die van dorp of stad overstijgend	24	8
Uitzonderlijk	5	Belangrijke pijler in de historie, landelijke bekendheid	1	1
			153	121

Het belang van de geïnventariseerde personen waarvoor een rol of beroep gevonden kon worden, is op basis van deze score gemiddeld te noemen. Slechts een enkel graf scoorde het hoogst aantal punten. Dat geldt specifiek voor Albert Heijn, hoewel ook andere namen heel bekend zijn, zijn die meer bekend vanwege het bedrijf dan de persoon. Maar toch scoren veel van die families met 4 punten omdat ze de nodige invloed gehad hebben op de historie en daarmee van bovenlokaal belang zijn, een belangrijke pijler voor de historie. Dit geldt voor iets minder dan 7%. Zo'n 15% was belangrijk voor de historie, maar dan vooral op grond van regionale of lokale bekendheid. De grootste categorie (zo'n 69%) is bekend

vanwege beroep of naam en hebben vooral in de Zaanstreek of eigen dorp invloed gehad op de historie. Dan is er nog 8% van welke overledenen wel een rol of beroep bekend is, maar waarvan niet duidelijk is wat hun invloed was op de historie. Hun belang is dan ook matig.

In totaal scoren alle geselecteerde graven 269 punten met een gemiddelde van 2,2 punten per graf. Het percentage geselecteerde graven dat meer dan 1 punt scoort is 92%. De 11 graven (10 grafmonumenten) die slechts één punt scoren kunnen eventueel herbeoordeeld worden door de gemeente, bijvoorbeeld wanneer de gemeente van plan is de criteria strikter te hanteren.

Kijken we naar een verdeling per begraafplaats, los van de graven voor de Molukse gemeenschap, dan zien we dat de meeste graven geselecteerd zijn op de grootste begraafplaats, in dit geval Zaandam. De kleinere en jongere begraafplaatsen kennen een geringer aandeel.

Al met al komen we tot het volgende overzicht:

<i>Begraafplaats</i>	<i>Aantal grafmonumenten</i>	<i>Aantal graven</i>
<i>Assendelft</i>	6	6
<i>Krommenie Blok</i>	6	7
<i>Krommeniedijk</i>	0	0
<i>Westzaan</i>	6	8
<i>Wormerveer Noord</i>	4	4
<i>Wormerveer West</i>	14	35
<i>Zaandam</i>	26	31
<i>Zaandijk</i>	10	12
	72	103

De wijze waarop in de toekomst met de geselecteerde grafmonumenten (en de begraafplaatsen) omgegaan kan worden, wordt in de volgende hoofdstukken behandeld.

5 ADVIES OMGANG MET GESELECTEERDE GRAFMONUMENTEN

Op de 8 geïnventariseerde begraafplaatsen in de gemeente Zaanstad zijn in totaal 153 graven geselecteerd met gezamenlijk 119 grafmonumenten. Met dien verstande dat op 2 graven geen grafmonument meer staat. Van deze selectie verkeert slechts 1 monument in slechte staat. Hiervoor is ingrijpen op korte termijn noodzakelijk om de oude toestand weer terug te krijgen.

De overige grafmonumenten verkeren in goede tot redelijke staat. Redelijk wil zeggen dat er mogelijk sprake is van vervuiling of verwerking of een missend onderdeel, dat als detonerend ervaren kan worden. In artikel 22, lid 1 uit de *Verordening op het beheer en het gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen gemeente Zaanstad 2023* staat dat de rechthebbende of vergunninghouder verplicht is de grafbedekking dient te herstellen, vernieuwen, verwijderen of te vervangen. In lid 2 wordt aangegeven dat indien de rechthebbende nalaat de grafbeplanting behoorlijk te onderhouden of te herstellen, kan het college zo nodig de gehele grafbedekking doen verwijderen.

Overigens is het beeld ten aanzien van de grafmonumenten die niet geselecteerd zijn over het algemeen goed.

Juridisch gezien dienen de geselecteerde grafmonumenten dus onderhouden te worden door de rechthebbenden, conform artikel 22, lid 1 van de *Verordening op het beheer en het gebruik van de gemeentelijke begraafplaatsen gemeente Zaanstad 2023* (hierna te noemen de *Beheerverordening*). Er was tot circa de jaren '70 van de vorige eeuw (in de voorgaande gemeenten) de mogelijkheid om het onderhoud af te kopen voor onbepaalde termijn. Dat is soms ook te zien aan de ouderdom van sommige grafmonumenten en de gemiddelde staat van onderhoud van veel van deze grafmonumenten. Rechthebbenden worden door de gemeente aangeschreven om het onderhoud op orde te brengen als dat onvoldoende is. Ook zet de gemeente actief in op het plaatsen van bordjes bij de graven om rechthebbenden op te roepen. Indien deze zich meldt en toestemming geeft voor ruiming van het graf, dan wordt het graf bovengronds geruimd. Als de rechthebbende zich niet meldt, gebeurt dat ook.

Los van de grafmonumenten en hun staat op dit moment, is de vraag hoe nu in de toekomst om te gaan met de 119 grafmonumenten binnen de selectie? Daartoe wordt niet alleen naar de selectie gekeken, maar ook naar de begraafplaatsen in breder verband. In hoofdstuk 6 zal daartoe ook ingegaan worden op de omgang met de niet-geselecteerde grafmonumenten.

5.1 Juridisch

De grondslag voor de inventarisatie en selectie voor de gemeentelijke begraafplaatsen van Zaanstad wordt gevormd door artikel 26, lid 1 van de *Beheerverordening*. In dit artikel wordt aan het college van B&W opgedragen een lijst bij te houden van graven die van historische betekenis zijn of waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft. Een dergelijke lijst was nog niet samengesteld.

Voor zover bekend zijn tot nu toe door de historische verenigingen of genootschappen geen lijsten bijgehouden van bijzondere graven en grafmonumenten. Wel is over veel begraafplaatsen en grafmonumenten al eens geschreven, maar vooral over de personen. Daarvan is bij de uitwerking van de inventarisatie dankbaar gebruik gemaakt, naast de informatie die door de vrijwilligers is aangeleverd. Het is bij de inventarisatie merkbaar dat veel graven van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog niet goed in beeld zijn, dan wel al verdwenen zijn. In sommige gevallen is dat gedaan met toestemming van de familie. Voor zover te overzien zijn met name sommige graven van bekende personen uit de negentiende eeuw geruimd en sommige uit de twintigste eeuw. Dat is vooral geconstateerd in Assendelft en Westzaan. Ook is geconstateerd dat met name in Zaandam en Zandijk oudere graven van eerdere begraafplaatsen zijn overgebracht.

Er is verder binnen de gemeente Zaanstad (nog) geen beleid opgesteld ten aanzien van het behoud van bijzondere grafmonumenten.

De huidige lijst uit dit rapport bevat alle geselecteerde graven van bekende Zaankanters of zij die betrokken waren bij belangrijke gebeurtenissen, dan wel behoorden tot de eerste generatie van de Molukse gemeenschap in de gemeente. De lijst is uiteindelijk samengesteld door BFA op grond van de inventarisatie door vrijwilligers en verder onderzoek en in samenwerking met de gemeente is een scoring gedaan. Los van de definitieve keuze van de gemeente dient de lijst een juridische status te krijgen door vaststelling, na een definitieve selectie, door het college van B&W.

5.1.1 Aanpak in (gemeentelijke) administratie

De uitwerking van de huidige inventarisatie dient na definitieve selectie (met behulp van de voorgestelde scenario's) vastgesteld te worden door het college van B&W. Vervolgens kan de lijst vastgelegd worden in de grafadministratie. Daartoe is in de lijst de nummering zoveel mogelijk overgenomen uit de administratie, behalve van de graven die niet meer in de administratie staan.

Daar waar reeds afstand gedaan is van een graf, is duidelijk dat de gemeente vrij over dit graf en het bijbehorende grafmonument kan beschikken. Ten aanzien van de geselecteerde graven dient dit in de administratie aangetekend te worden, zodat duidelijk is wie het grafmonument op termijn moet onderhouden. Daar waar van de geselecteerde grafmonumenten een rechthebbende bekend is of waarvan de status onbekend is, dient een aanschrijving plaats te vinden, zeker als het grafmonument niet in al te beste staat meer verkeert (artikel 22, leden 2, 3 en 4 kunnen hiervoor benut worden). In dit schrijven moeten de rechthebbenden of diens nabestaanden eventueel ook gewezen worden op de opname van hun grafmonument(-en) op de lijst. Daarbij dient ook gewezen te worden op de consequenties.

Die consequenties kunnen als volgt worden samengevat:

- Gebruik van het graf blijft onveranderd;
- Rechthebbende of vergunninghouder blijft conform verordening verantwoordelijk voor het onderhoud en dient waar nodig gebreken te herstellen;
- Wanneer rechthebbende afstand doet, zal het grafmonument niet (meteen) verwijderd worden. Wel bestaat de mogelijkheid dat het graf opnieuw wordt uitgegeven en het grafmonument elders wordt geplaatst of hergebruikt. Omdat het hier om bekende personen gaat, zal zo veel als mogelijk getracht moeten worden het monument ter plekke te behouden;
- Waar geen rechthebbende bekend is, zal de gemeente het onderhoud op zich dienen te nemen;
- Overschrijving van grafrechten vindt plaats conform artikel 17 van de *Verordening* (maar mogelijk dient hiertoe beleid inzake de omgang met rechthebbenden te worden opgesteld). In de verordening is in artikel 17, lid 4 sprake van een zogenaamde coulance-regeling. Dat betekent dat na het verstrijken van de termijn van een jaar na het overlijden van de rechthebbende het graf door het college alsnog op naam gesteld kan worden van een nieuwe rechthebbende, mits het grafmonument niet geruimd is.

Wanneer duidelijk is dat de gemeente Zaanstad zelf juridisch eigenaar is van een graf met of zonder grafmonument, dan zal zij deze ook moeten gaan onderhouden. De huidige selectie aan grafmonumenten vraagt momenteel geen onderhoud, maar op den duur is onderhoud noodzakelijk. Het periodiek reinigen en inspecteren op gebreken van de geselecteerde grafmonumenten in de toekomst noodzakelijk. Dit kan door de gemeente ook uitbesteed worden.

Hieronder wordt verder het mogelijke scenario geschetst rondom behoud en instandhouding van de geselecteerde grafmonumenten.

5.2 Scenario omgang met grafmonumenten

Behoud van de geselecteerde graven met hun grafmonumenten kan niet los gezien worden van het beheer- en behoud van de begraafplaatsen in het algemeen. Hiertoe zijn binnen de gemeente voor zover bekend nog geen beleidskeuzes gemaakt. Wel geeft de gemeente op de begraafplaats West in

Wormerveer geen nieuwe graven meer uit. Daar wordt alleen nog bijgezet in graven waar nog rechten op bestaan. Deze en de gesloten begraafplaats bij de Kogerkerk zitten nog in de exploitatie van de gemeentelijke begraafplaatsen en worden onderhouden door de gemeente. De begraafplaatsen vallen onder het reguliere wijkonderhoud en wordt onderhouden op niveau C, voor zwerfvuil B. Het onderhoud bestaat voornamelijk uit onkruid weghalen en afgevalen takken en blad opruimen. Er zijn vrijwilligers die de gemeente ondersteunen. Het onderhoud op West wordt bemoeilijkt door de reigerkolonie in de bomen op de begraafplaats.

Afb. 20. In 2018 werd het Laangraf gerestaureerd. Er waren geen richtlijnen voor het herstel opgesteld.

Op zich zal het duidelijk zijn dat het beheer ten aanzien van de meeste begraafplaatsen voor wat betreft de grafmonumenten op dezelfde leest geschoeid kan worden. Met name voor de oude grafvelden, waar meerdere graven geselecteerd zijn, zou ook gekeken kunnen worden naar een ander, meer terughoudend beheer. Het scenario voor de oudere grafvelden (Assendelft, Wormerveer West, Zaandijk, Zaandam) gaat ervan uit dat er nauwelijks nog een begraaffunctie is, maar veelal wel instandhouding van het beeld. De uitgangspunten voor het cultuurhistorisch beeld kunnen zodanig vastgelegd worden dat het niet nodig is dat alle grafmonumenten (of in hun geheel) in stand worden gehouden. Dat kan ook inhouden dat lege delen incidenteel gevuld worden met grafmonumenten van elders op de begraafplaats, voor zover dat mogelijk is. Daarbij moet uiteraard rekening worden gehouden met rechthebbenden die hun rechten en plichten rondom het onderhoud in acht nemen. Wanneer dat laatste niet meer het geval is, zullen de grafmonumenten die op de lijst staan zeker ter plekke behouden moeten blijven. Het ontdoen van de graven in de nabijheid van hun grafbedekkingen kan het historische beeld aantasten. Beter is deze grafmonumenten gecontroleerd over te laten aan 'de tand des tijds'. Een dergelijke aanpak dient beschreven te worden in een beleidsplan en uitgewerkt in een beheerplan. De functie van sommige delen van de begraafplaatsen zal in de toekomst misschien meer komen te liggen op 'herdenken'. Het daarbij betrekken van historische verenigingen en genootschappen lijkt dan een logische keuze.

Ten aanzien van de begraafplaatsen waar nog volop begraven wordt of waar geen specifieke grafvelden aanwezig zijn, zal het beheer meer onderdeel moeten zijn van het gebruik van de begraafplaats en de begraaffunctie. Monumentale waarden van de grafmonumenten zouden door continuerend gebruik eventueel versterkt kunnen worden. Dat kan door (gecontroleerde) nieuwe uitgifte van graven met de

kans voor nieuwe grafmonumenten of door deze velden geschikt te maken voor nieuwe vormen van lijk- of asbezorging. In Wormerveer Noord kunnen graven die tussen die van de Molukse gemeenschap liggen na opzegging, gebruikt worden voor deze gemeenschap.

5.2.1 Regels en beleidsuitvoering

Om tegemoet te kunnen komen aan de wensen tot instandhouding dient de regelgeving mogelijk daarop afgestemd te worden. Bij het uitgangspunt dat de geselecteerde grafmonumenten op het huidige graf blijven staan, hoeven daarvoor noch in de huidige verordening, noch in de nadere regelgeving aanpassingen opgenomen te worden. De maximaal toegestane hoogte van nieuwe monumenten is nu bijvoorbeeld 90 centimeter, wat in sommige gevallen niet goed past in het huidige beeld. Enige coulance zou op sommige oudere grafvelden kunnen. Een dergelijke afwijking dient wel beschreven te worden in de nadere regels en in het op te stellen beleid. Voor oude grafvelden zou een hoogte vastgesteld kunnen worden op grond van de bestaande grafmonumenten die soms veel hoger zijn dan 100 centimeter. Tevens dient ook naar de breedte van de monumenten gekeken te worden. Dit zou met name in Zaanstad op enkele afdelingen van toepassing zijn.

Verder geven de nadere regels nu geen aanleiding daarin grote wijzigingen aan te brengen met het oog op instandhouding van de geselecteerde grafmonumenten. In artikel 3, lid 5 van het *Uitvoeringsbesluit voor de grafbedekkingen gemeentelijke begraafplaatsen Zaanstad 2023* wordt aangegeven dat het college op bepaalde grafvakken of grafvelden het materiaalgebruik voor graftekens kan beperken als dit noodzakelijk is voor het behoud van het historische karakter. In hoeverre het beleid hierachter uitgewerkt is, is niet bekend.

Uit het op te stellen beleid ten aanzien van de instandhouding zal moeten blijken in hoeverre er aanpassingen in de huidige regels nodig zijn. De gemeente zal daarbij met name moeten letten op het behoud van het karakter van sommige grafvelden en die ook moeten omschrijven. Eventueel zou aan de nadere regels een beschrijving toegevoegd kunnen worden dat voor de op de lijst geplaatste grafmonumenten expliciet terughoudend en consoliderend onderhoud mag worden uitgevoerd. Ook kan hier een toelichting gegeven worden op de betekenis van 'historisch karakter'.

De gestelde regels moeten uiteraard ook door de gemeente zelf gewaarborgd worden, want wanneer er bijvoorbeeld te veel grafmonumenten verwijderd worden, dan valt een groot deel van de cultuurhistorische waarde van de begraafplaats weg.

De gemeente zal in haar toekomstige beheerplan (gebaseerd op een specifiek beleidsplan) voor de begraafplaatsen wel een cultuurhistorische paragraaf moeten opnemen om te waarborgen dat de cultuurhistorische waarden voor lange tijd veiliggesteld worden. Alleen de geselecteerde graven met hun grafmonumenten uit de huidige inventarisatie behouden op grond van een besluit van het college van B&W, werkt dat behoud niet in de hand. In het volgende hoofdstuk zal daar nader op in gegaan worden.

5.2.2 Restauratie en onderhoud

Wanneer de geselecteerde graven met grafmonumenten op termijn een aanpak nodig hebben die het gebruikelijke onderhoud te boven gaat, dan dient duidelijk te zijn hoe die uitgevoerd moeten worden en door wie. Het gaat dan vooral om werkzaamheden die beter niet in eigen beheer uitgevoerd kunnen worden omdat ze veelal vakmanschap vereisen. Op termijn zullen meer grafmonumenten onder handen genomen moeten worden. Zo zullen op termijn een aantal van de geselecteerde hekwerken aandacht vereisen vanwege het feit dat veel ervan aan roest onderhevig zijn.

Terwijl de rechthebbenden verplicht zijn het onderhoud van hun grafmonumenten zelf te doen of dat in het verleden uitbesteed hebben aan de gemeente, zal de gemeente aan teruggevallen en te behouden grafmonumenten ook onderhoud moeten plegen. Daarbij kan uitgegaan worden van enkele principes die vastgelegd kunnen worden in een op te stellen beleidsplan:

Dat is voor groene component:

- Onderhoud aan graftuin (spitten, bemesten en eventueel aanvullen grond), dan wel voorzien van sedum of andere lage beplanting;
- Onderhoud aan het groen direct grenzend aan het graf (met name tegengaan overwoekering die schade kan veroorzaken). Dit is met name in Wormerveer West een probleem;
- Wieden van onkruid in het grind van de graven, indien aanwezig. Algehele verwijdering van het grind zou in principe niet moeten plaatsvinden omdat het grind bijdraagt aan het beeld van grafvak of begraafplaats.

Voor grijze componenten kan het volgende gedaan worden:

- Behandeling met algenbestrijdingsmiddel (met dien verstande dat de achterzijde, mits niet voorzien van tekst, bemost mag raken);
- Uitvoeren van kleine reparaties, zoals het vastzetten van banden en het recht- en vastzetten van verticale elementen (palen);
- Afhangen en terugbrengen van kettingen tussen palen (in enkele gevallen geconstateerd);
- Periodiek (circa 1 x per vier jaar) opschonen (zeven) of vervangen van grind of andere grafvulling, wanneer dit te veel vervuild is;
- Reinigen van de grafmonumenten met behulp van stoom onder lage druk bij ernstige vervuiling;
- Op betonplaat plaatsen van gebroken zerken, zover mogelijk.

In een aantal gevallen zouden banden rondom graven verwijderd kunnen worden, maar op veel van de begraafplaatsen in de gemeente dragen deze sterk bij aan het beeld. Heel af en toe kunnen ernstig vervallen banden rond het graf verwijderd worden. Dat kan bijvoorbeeld wanneer het latere toevoegingen betreffen, die eigenlijk niet passen bij het grafmonument. Dit is een afweging die ter plekke gemaakt dient te worden.

Aanbevolen wordt om voor de geselecteerde grafmonumenten een beheerplan op te stellen. Daarin dient ook het groot onderhoud opgenomen te worden. Uitgangspunt bij het behoud van de in de lijst opgenomen monumenten die teruggevallen zijn aan de gemeente, is dat getracht moet worden de grafmonumenten constructief in orde te houden met behoud van het bestaande patina. Dat betekent dat opschuren of bewerken met een flex of haakse slijper niet toegestaan is. Van belang voor deze selectie is dat de tekst op de grafsteen met daarop de naam van de bekende persoon goed zichtbaar en dus leesbaar blijft.

5.2.3 Groen en padenstructuur

Schade door inzet van gemechaniseerde kracht om het groen te onderhouden, dient voorkomen te worden. Daar waar snoei- of maaimachines in aanraking kunnen komen met onderdelen van grafmonumenten, kunnen mogelijk beschadigingen optreden (mogelijk zijn sommige banden slecht geworden of kapotgegaan door botsingen met motormaaiers). Hier moet extra op gelet worden. Bij het opstellen van een beheerplan moet goed op de in te zetten middelen worden gelet.

Het verwijderen van opschietend groen tussen de graven zelf of op grafmonumenten kan alleen afdoende gedaan worden met een onkruidbestrijdingsmiddel of door handwerk. Het handmatig verwijderen kost veel tijd en blijft vaak achterwege met alle gevolgen van dien. Doordat veel grafvelden niet of nauwelijks bomen of struiken bevatten, is er van wortelgroei tussen de graven nauwelijks sprake. Waar dat wel het geval is, zoals in Wormerveer West, is het goed om te kijken in hoeverre de struiken niet geheel verwijderd zouden kunnen worden.

6 ADVIES INZAKE OMGANG MET OVERIGE GRAVEN EN GRAFMONUMENTEN

Naast de enkele tientallen graven die nu op een lijst zijn geplaatst ter behoud, blijven er nog enkele duizenden andere graven over die niet die status krijgen. Hiertussen bevinden zich tal van grafmonumenten die nog geïnventariseerd zouden moeten worden op vormgeving, materiaal, symboliek en karakteristiek. In sommige gevallen hadden vrijwilligers daar al een voorschot op genomen, maar een aantal van die grafmonumenten zijn na onderzoek afgefallen.

Ook voor deze grafmonumenten worden rechthebbenden of vergunninghouder geacht het onderhoud zelf te verzorgen, maar dat gebeurt niet altijd naar wens, of het gebeurt helemaal niet meer. Ondanks de handhavingsplicht die vanuit de verordening is opgelegd, zullen toch regelmatig grafmonumenten ten prooi vallen aan verval. Als verval geconstateerd wordt, dan dient een oproep aan de rechthebbende gedaan te worden om zich te melden. Wanneer afstand wordt gedaan, of er meldt zich geen rechthebbenden dan kan het grafmonument verwijderd worden. Of dat daadwerkelijk gebeurt, is aan de beheerder (in relatie tot het beheerplan en instandhouding historische karakter). Wanneer te vaak grafmonumenten worden verwijderd van een bepaald gedeelte, kan de context van de op de lijst geplaatste grafmonumenten in het geding komen. Uiteindelijk kan de uitstraling van de begraafplaatsen worden geschaad.

Uiteraard kan dit bovenstaande scenario niet meer van toepassing zijn op de geselecteerde grafmonumenten, maar wat gebeurt er met de grafmonumenten die uit onderhoud vallen en alle andere die steeds minder onderhouden zullen worden?

6.1 Betekenis overige grafmonumenten

De vele duizenden grafmonumenten op de begraafplaatsen die niet geselecteerd zijn, spelen wel een belangrijke rol in het geheel. Ze kunnen stuk voor stuk gezien worden als de bouwblokken in een gevel. Daarvoor zijn alle stenen nodig, maar ze stellen individueel misschien weinig voor. De geselecteerde grafmonumenten op de 8 begraafplaatsen vertegenwoordigen binnen het geheel een zekere waarde, die ook is vastgelegd door middel van een scoringsysteem. Maar in zekere zin zijn de 120 grafmonumenten voor de verschillende begraafplaatsen ook een soort van benchmark. Aan deze grafmonumenten kan de waarde van de andere grafmonumenten afgemeten worden. Valt een graf terug dat niet op de lijst staat, dan zou niet direct het grafmonument verwijderd moeten worden, zeker niet op de oudere grafvelden waar nauwelijks meer begraven wordt. Daartoe zal met name beleid opgesteld moeten worden, met passende richtlijnen of uitgangspunten. In het uit te werken beleid zou vastgelegd moeten worden dat zo veel mogelijk de oude structuur en het karakter bewaard blijven. Dat betekent dat rechthebbenden moeten worden gewezen op het feit dat de grafmonumenten na opzeggen van het graf voorlopig kunnen blijven staan. Ook kan men wachten met ruimen totdat een volledige inventarisatie op cultuurhistorische waarde van de grafmonumenten is uitgevoerd.

6.2 Wijze van onderhoud en omgang

De wijze waarop de overige grafmonumenten onderhouden zouden kunnen worden, kan terughoudend gebeuren. Losse onderdelen kunnen inderdaad verwijderd worden, maar vermeden moet worden dat ter plekke een opstapeling van losse onderdelen ontstaat. Een dergelijke aanpak zou niet gunstig zijn voor de aanblik van de begraafplaatsen.

Structureel slechte grafmonumenten kunnen verwijderd worden en de rest zou onderhouden kunnen worden, bijvoorbeeld door een op te richten stichting "Vrienden van..." of door intensiever samen te werken met mogelijke vrijwilligers uit de dorpen of via werkgroepen van historische verenigingen en genootschappen. Het moet duidelijk zijn dat instandhouding van de historische graven niet alleen een opdracht is voor de gemeente zelf maar voor alle bewoners. Door de richtlijnen voor deze vrijwilligers vast te leggen in een beleidsplan en ervaringen te delen, kan ook hier een langdurig behoud gegarandeerd worden.

Daarnaast kan de gemeente Zaanstad de rol en functie van vooral de oudere grafvelden op de begraafplaatsen meer richting gedenkpark brengen door daar in de uitvoering gevolg aan te geven. Een verdere rol van de begraafplaatsen kan gecreëerd worden kan door specifieke momenten aan te grijpen om deze op de begraafplaats te herdenken. Deze momenten kunnen bijvoorbeeld zijn:

- Viering van zoveel - jarig bestaan van begraafplaatsen;
- Bevrijding van de dorpen in de gemeente Zaanstad (jaarlijks), met name daar waar oorlogsdoden begraven zijn;
- Individuele verjaardagen van belangrijke personen (jaarlijks), bijvoorbeeld van degenen naar wie een straat vernoemd is;
- Monumentendagen en andere culturele dagen.
- QR-codes aanbrengen bij de graven.

Afb. 21. Voorbeeld van een paaltje met QR-code bij een graf op de begraafplaats Soerenseweg in Apeldoorn.

Naast deze vormen van onder de aandacht brengen van de begraafplaatsen, kunnen ook excursies georganiseerd worden, bijvoorbeeld aan de hand van thematische wandel- of fietsroutes. In Wormerveer wordt daar al veel aan gedaan, maar dat zou ook bij andere begraafplaatsen kunnen. Daarbij kunnen eventueel ook bijzondere begraafplaatsen betrokken worden, zoals de katholieke begraafplaatsen in Assendelft en Zaandam maar ook de Joodse in Zaandam. Ook kunnen de begraafplaatsen daarnaast benut worden voor educatieve doeleinden voor schoolklassen. Deze kunnen bijvoorbeeld via een lesplan kennis maken met de typische symboliek, materialen of vormgeving of juist bekend worden gemaakt met enkele bekende inwoners van hun dorp. Deze lesplannen passen in de algemene vorming van basisscholen en voortgezet onderwijs.

Adoptie van grafmonumenten door particulieren of stichtingen is ook een mogelijkheid die serieus bestudeerd zou kunnen worden. Dat geldt ook voor mogelijkheden waarbij het onderhoud op termijn in handen komt van een stichting “Vrienden van...”.

7 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Over het algemeen hebben vrijwilligers bij 6 van de 8 begraafplaatsen een significante bijdrage geleverd. Alleen voor Krommeniedijk en Zandijk is geen informatie verkregen. Voor Krommeniedijk is dat ook niet nodig gebleken, maar in Zandijk had hun bijdrage zeer zeker welkom geweest. De inzet van vrijwilligers heeft wel tot een sterk wisselende bijdrage geleverd, maar de wijze van scoring door de vrijwilligers heeft wel inzicht gegeven hoe over het algemeen in de gemeente aangekeken wordt tegen bekende personen die op de gemeentelijke begraafplaatsen begraven zijn. Dat heeft ertoe bijgedragen dat ook de scoring voor de overige grafmonumenten kon plaatsvinden. De bijdrage van de Molukse gemeenschap was ook helder en duidelijk.

Na het voltooien van de inventarisatie van de 8 gemeentelijke begraafplaatsen kan geconcludeerd worden dat er een grote hoeveelheid aan graven van belangwekkende personen te vinden is. De huidige selectie geeft een goed beeld van pakweg twee eeuwen begraven in de huidige gemeente Zaanstad. Daarbij ligt enerzijds vooral de nadruk op de industrialisering in de Zaanstreek en anderzijds op het verhaal van de Molukkers die zich in de jaren zestig in Wormerveer vestigden.

In totaal is slechts een klein percentage van alle graven op de begraafplaatsen geselecteerd, in totaal 153 met gezamenlijk 119 grafmonumenten. Hiervan is een klein percentage gerelateerd aan de Tweede Wereldoorlog, maar een groot percentage aan de betrokkenen van de eerste generatie Molukkers in Nederland. Naast dit aantal te behouden graven, zijn er mogelijk nog graven over het hoofd gezien of waarvan nu onvoldoende informatie bekend is. Die kunnen bij een evaluatie mogelijk alsnog meegenomen worden. Dat geldt ook voor de graven die nu afgefallen zijn op grond van de ouderdom.

In ieder geval wordt aanbevolen de lijst van geselecteerde graven definitief vast te stellen al dan niet na een herbeoordeling op grond van het aantal punten. De hele lijst selecteren wordt aanbevolen omdat daarmee een goed beeld gegeven kan worden van de personen van betekenis in de Zaanstreek. Belangrijk is dat de lijst een juridische status krijgt. Dat kan door deze lijst vast te laten stellen door het college van B&W met daarbij de aanbeveling een beleidsplan voor de instandhouding op te stellen.

De inventarisatie is uitgevoerd op grond van een eerdere verkenning, maar met dank aan de vrijwilligers kwamen er ook graven naar voren die mogelijk niet uit een bureauonderzoek naar voren waren gekomen. Dat komt deels omdat er over veel doden of graven lokaal wel wat geschreven is, maar in sommige gevallen het verhaal nog leeft onder de bevolking.

Een gering aantal graven is na de inventarisatie afgefallen omdat ze niet scoorden. Dat had onder meer te maken met de aanname dat het mogelijk ging om een persoon die van belang was, wat achteraf niet het geval was. Ook waren er graven die nog niet voldeden aan de criteria, zoals het graf van Gerry Knetemann. De lijst met afgefallen graven kan periodiek herijkt worden om te kijken of ze wel voldoen. Het kan evenwel nog steeds zo zijn dat er graven voorkomen van personen die toch van betekenis zijn geweest voor de gemeente of daarbuiten. Hier dient bij toekomstige acties rekening mee gehouden te worden. Helaas is aan artikel 26 (nog) niet toegevoegd dat het college de bevoegdheid heeft om bij een ruiming te laten onderzoeken of het graf of grafmonument niet bijgeschreven dient te worden op de lijst. Daarom geeft Bureau Funeraire Adviezen de gemeente het advies dit aan te passen. Verder wordt aanbevolen om al de overige graven die niet op de lijst zijn geplaatst, niet zondermeer af te schrijven als onbelangrijk. Dat wordt ook gesteld omdat nu niet ingegaan is op de cultuurhistorische waarden van de grafmonumenten zelf.

Voorts is het van belang dat de lijst een rol gaat spelen in het beheer van de begraafplaatsen. Dat betekent dat het vastleggen van de lijst in de administratie en in het beheer en onderhoud zeer belangrijk is. Het afstemmen van beleid en regelgeving op deze rol is dan ook ten sterkste aan te bevelen. Bureau Funeraire Adviezen kan daarin desgewenst de gemeente nader adviseren en ondersteunen.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

In dit rapport worden begrippen en termen gebruikt waarvan niet voor iedereen onmiddellijk duidelijk is wat daarvan de betekenis is. Zeker in de context van funerair erfgoed kan de betekenis van zo'n woord anders zijn dan in het dagelijks taalgebruik.

Acroteria:	meervoud voor acroterion, verwijzend naar de bekroning van gevelhoeken op Griekse tempels. In de negentiende eeuw overgenomen als decoratief element op gebouwen en grafmonumenten, soms als los onderdeel in zink of terracotta. Op grafmonumenten komen ze vaak voor in de vorm van gestileerde palmetten of gefantaseerde bladvormen (acanthus). Voor de leek komen de acroteria over als kleine vleugels op de hoeken van de stèle. In functionele zin konden hier rouwkransen aan opgehangen worden.
Aedícula:	versieringsmotief ontleend aan de klassieke kunst, is een samenstel van twee zuilen of pilasters, hoofdgestel en fronton. Geliefd motief voor onder andere grafmonumenten, vooral stèles.
Behoud:	duidt in het algemeen activiteiten aan die worden ondernomen om verdere verandering of verslechtering van voorwerpen, locaties of bouwwerken te voorkomen. Wanneer het over gebouwen of andere bouwwerken gaat, wordt meestal de term 'monumentenzorg' gebruikt, zeker als dat behoud is uit culturele, esthetische of historische overwegingen. Verder staan begrippen als 'restauratie' en 'rehabiliteren' in relatie tot behoud. In dat geval betreft het activiteiten die ondernomen worden om een reeds in slechte staat verkerend bouwwerk weer in goede staat te brengen.
Begraafplaats:	terrein waar stoffelijke resten van overledenen begraven, bijgezet of verstrooid worden, niet gelegen rond een kerk. In die zin te onderscheiden van kerkhof.
Bescherming:	in funeraire zin het veiligstellen van begraafplaatsen, grafmonumenten en alles wat daarmee samenhangt tegen letsel of schade. Effectieve bescherming is bijvoorbeeld het afdekken van kwetsbare elementen, terwijl passieve bescherming het voornemen op papier betreft om funeraire zaken te behouden. Vaak is er de intentie om iets te beschermen, terwijl er effectief niets gedaan wordt.
Bloem:	de bloem staat voor de ziel. Bloemen openen hun hart naar het zonlicht, zoals ook een mens zijn ziel opent voor God. Neutraal gezien symboliseren bloemen levenskracht en levensvreugde, het einde van de winter en de zege over de dood. In de christelijke symboliek is de naar boven geopende bloemkelk een verwijzing naar het ontvangen van Gods gaven, van de vreugde over de natuur in het paradijs, maar ook van de vergankelijkheid van alle aardse schoonheid die pas in de tuin des hemels duurzaam kan zijn. Het oude gebruik om graven in tuinen aan te leggen of ze met bloemen te beplanten, houdt daarmee verband. Bloemen symboliseren zowel levensvreugde als vergankelijkheid. Zo leest men in de Bijbel: 'Want de mens - als gras zijn z'n dagen, hij bloeit als de bloem op het veld; gaat de wind erover - verdwenen, en de plek heeft geen weet meer van hem'. (Psalm 103, 15-16). Geknakte bloemen staan voor een kort en abrupt afgebroken leven. Vaak worden geknakte bloemen aangetroffen op graven van jonggestorven kinderen en vrouwen.
Particulier graf:	een graf waarvoor de houder van de begraafplaats het recht tot begraven in heeft verleend. Het graf blijft eigendom van de gemeente. Dit in tegenstelling tot grafmonument dat op het graf wordt geplaatst. Dat is juridisch gezien eigendom van degene die het monument heeft betaald. Voor de wetswijziging van 2010 werd dit een eigen graf genoemd.
Fakkel/toorts:	de omgekeerde (brandende) fakkel was al voor de oudheid symbool van het gedoofde leven en attriboot van de dood. Een brandende fakkel verwijst naar

(hernieuwd) leven (wederopstanding). Vaak zijn twee gedoofde fakkels kruislings afgebeeld.

Funeraire cultuur: het woord cultuur verwijst in het algemeen naar het patroon van menselijke activiteiten en de symbolische structuren, die deze activiteiten een zekere betekenis geven. Het begrip cultuur wordt in verschillende betekenissen gebruikt. In brede zin wordt het gebruikt voor alles wat door de samenleving wordt voortgebracht. In die zin wordt 'cultuur' dan tegenover 'natuur' gesteld. In meer strikte zin wordt het gebruikt voor kunstuitingen of voor kunst en wetenschap, (inclusief literatuur, architectuur en dergelijke). Met het woord 'funeraire' ervoor verwijst het naar de specifieke activiteiten, structuren en betekenissen rondom de dood. Het slaat dus op de uitingen daaromheen, zoals begravenissen, rouw en alles wat daarmee samenhangt: begraafplaatsen, grafmonumenten en dergelijke. Het woord funerair komt oorspronkelijk van het Latijnse woord "funus" dat gebruikt werd voor de rituelen rondom het overlijden. In het Frans wordt het afgeleide woord 'funéraire' gebruikt voor alles wat te maken heeft met begravenissen. In het Franse taalgebied kent men dan ook zogenaamde 'centre funéraire', wat wij zouden zien als een uitvaartcentrum. In de afgelopen tien jaar is het begrip 'funeraire cultuur' langzaam de aanduiding geworden voor alles wat te maken heeft met uitingen rondom de dood in de vorm van begraven, rouw (funeraire riten en rituelen) en daaruit voortvloeiend begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten (funerair erfgoed).

Geometrische

Motieven: veel van de lijnen en strepen op een grafmonument zijn louter decoratief, maar soms hebben ze ook een betekenis. Zo kunnen drie strepen op een grafmonument verwijzen naar het boek Prediker, hoofdstuk 4. Dit gedeelte wordt nogal eens in huwelijksdiensten gebruikt: twee mensen, die met elkaar een verbond aangaan en daarin een derde (God) betrekken- het zogenaamde drievoudige snoer, dat niet snel weer verbroken wordt. Ook meanderende motieven, die al in de Griekse cultuur gebruikt werden, hebben een symbolische betekenis: voorspoed.

Gietijzer: een harde, brosse legering van ijzer, koolstof, mangaan en silicium. Gietijzer wordt geproduceerd door ruwijzer samen met cokes en kalk in een hoogoven te smelten. Hierna wordt het metaal in speciale vormen gegoten waarin het afkoelt en verhardt. Door gebruik te maken van seriemallen kunnen van één gegoten vorm meerdere stukken gemaakt worden. Gietijzer heeft de positieve eigenschap dat het zeer goed op druk te belasten is. De treksterkte daarentegen is niet erg groot. Voor voorwerpen die meer op trek belast moesten worden, werd dan ook vaak gebruik gemaakt van smeedijzer. Later ging men gietijzer zodanig bewerken dat het wel hogere treksterktes aankon. Dat doet men door legeringselementen zoals nikkel, molybdeen en silicium toe te voegen aan de smelt. Ook worden de mechanische eigenschappen beïnvloed door een warmtebehandeling. Gebroken gietijzer was vroeger lastig te herstellen maar wordt tegenwoordig gelast met speciale laselektrodes. De spanningen die na zo'n lasbehandeling kunnen ontstaan worden verwijderd door een warmtebehandeling. Gietijzer werd vanaf het midden van de achttiende eeuw regelmatig toegepast in grafmonumenten, hek- en bouwwerken. Vanwege de ruwheid van de vorm is het uiterlijk van een gietijzeren voorwerp goed te herkennen. Het materiaal was goedkoper dan natuursteen en toch sterk en duurzaam. Veel gietijzeren grafmonumenten zijn samengesteld uit gegoten delen die op de begraafplaats in elkaar gezet werden. Gietijzeren grafmonumenten, hekwerken of onderdelen kon men in de negentiende eeuw uit een catalogus bestellen. De populariteit van gietijzer liep aan het eind van die eeuw terug toen andere materialen, met name hardsteen, goedkoper werden. De toepassing in

	hekwerken en kruizen kwam in de loop van de eerste helft van de twintigste eeuw tot een einde.
Graf:	ruimte waarin één of meerdere lijken worden begraven, de plaats waar iemand begraven ligt. Vandaag de dag wordt onderscheid gemaakt tussen algemene graven en particuliere graven. Die laatste kennen een rechthebbende die bepaalt wie er begraven wordt, bij de eerste wordt dat bepaald door de beheerder van de begraafplaats.
Grafzerk:	liggende (natuur-)steen ter afdekking van een graf. De steen kan variëren in grootte en versiering. Doorgaans worden naam en geboorte- en sterfdatum vermeld. Oudere zerken bevatten meestal een grafschrift langs de rand.
Graniet:	korrelig oergesteente, hoofdzakelijk samengesteld uit kaliveldspaat, kwarts en glimmer. Zeer duurzaam en goed te polijsten. Deze steen vindt al zeer lang zijn toepassing in grafmonumenten, maar in de 20ste eeuw vaker toegepast en dan opvallend door hoge graad van polijstwerk.
Hardsteen:	een harde kalksteensoort uit België die door koolstof een blauwgrijze kleur heeft; staat onder veel namen bekend, zoals arduin, blauwsteen, Belgisch graniet, stinksteen en stoepsteen. De benaming heeft vaak ook met de kwaliteit te maken.
Instandhouding:	gaat om alle activiteiten die nodig zijn om een grafmonument of ander bouwwerk op een begraafplaats in goede staat te houden. Dit omvat zowel regulier onderhoud als het vervangen van elementen met oorspronkelijke materialen en het actief beheer ervan om verval of schade te voorkomen.
Kruis:	voordat het kruis een christelijk symbool werd, was het al een universeel teken van verzoening, de synthese tussen hemel en aarde en de vier windrichtingen. Als christelijk symbool wordt het in verschillende vormen aangetroffen. Het Latijnse kruis komt het meest voor. Vaak is het kruis ook de basisvorm van een rooms-katholieke begraafplaats. Bij het Griekse kruis zijn de vier armen gelijk van lengte. Afkomstig van de heidenen, waar de armen de vier elementen representeren: aarde, lucht, vuur en water. Het Calvariekruis is een Latijns kruis op drie blokken of treden. Het staat voor trouw, hoop en liefde. Soms wordt liefde vervangen door naastenliefde. Bij een gotisch kruis symboliseren de open uiteinden van de armen de volwassen christen. Bij een Keltisch kruis symboliseert de cirkel rond het centrum van het kruis eeuwigheid. Een Ionisch kruis symboliseert eeuwige verlossing en heerlijkheid. Evenals bij het Keltisch kruis lopen de uiteinden van de armen naar buiten.
Kunststeen:	betreft alle steen die geen natuursteen is, dat wil zeggen die van oorsprong niet in de natuur voorkomt. Met 'steen' wordt hier bedoeld dat de steen het uiterlijk van natuurlijke steen heeft of dat het oppervlak ervan die imiteert. Voorbeelden van kunststeen zijn baksteen, gipsblokken, kunstzandsteen, maar ook grafmonumenten die van cement of beton zijn opgetrokken en door moeten gaan voor natuursteen.
Marbriet:	ook wel marmorite genoemd is een ondoorschijnend, stevig en soms gemarmerd glas in verschillende kleuren. Op begraafplaatsen is het vaak gebruikt voor zwarte tekstplaten en in enkele gevallen als compleet grafmonument. Het materiaal werd eind negentiende eeuw populair en zou meer dan een halve eeuw een veel gebruikt materiaal zijn op begraafplaatsen.
Marmer:	natuursteensoort, ontstaan door omzetting van kalkgesteenten onder hoge temperatuur en druk (metamorfose genaamd). Daardoor zijn fossielen in de kalk vernietigd. Door zijn dichtheid, maar relatieve zachtheid is marmer gemakkelijk te polijsten. Daardoor ontstaat een glad en glanzend oppervlak waarin levendige tekeningen in de steen (feitelijk verontreinigingen) goed zichtbaar worden. Een bekende soort is Carrara-marmer uit Italië. Ook uit België komen zogenaamde marmers, in feite kalksteen maar goed te polijsten waardoor ze in het spraakgebruik tot de marmers gerekend worden. Marmer werd ook veel gebruikt in

beeldhouwwerken en tekstplaten op begraafplaatsen en kerkhoven. Marmer is echter in ons klimaat weinig duurzaam. Door invloed van weer en wind versuikert het oppervlak wat een korrelige en meer open huid oplevert. Feitelijk spoelen zachtere delen uit en blijven hardere delen over. Het proces is nauwelijks te stoppen waardoor teksten en tekening uiteindelijk verdwijnen. Marmer is een kostbare steensoort.

- Monument:** verschillende betekenissen: 1. Gedenkteken, opgericht ter herinnering aan een historische persoon of gebeurtenis. Komt voor in verschillende vormen, maar veelal als zuil, naald, boog, stand- of borstbeeld, tombe, epitaaf en dergelijke. 2. Bouwwerk dat door zijn grootse, schone of kunstzinnige vormen opmerkelijk is of door de eraan verbonden historische aspecten van belang wordt geacht. Ook om zijn kunst- en bouwgeschiedenis, geschiedkunde of technologie kan het bouwwerk worden gewaardeerd. Een veelvoud van dergelijke bouwwerken kan ook als monument worden beschouwd. Ingevolge de Monumentenwet kunnen dergelijke gebouwen of objecten wettelijke bescherming genieten.
- Obelisk:** hoge, vrijstaande zuil die van boven smaller is dan beneden, en die aan de bovenzijde uitloopt in een piramidevorm. Ook wel gedenknaald of pronknaald genoemd. De Egyptenaren maakten de obeliskken oorspronkelijk als eerbetoon aan de zonnegod Ra. Op begraafplaatsen toegepaste obeliskken staan symbool voor macht en als baken voor belangrijke gebeurtenissen of personen. De piramide die de obelisk bekroond staat voor de perfecte bouw en voor volmaakte afbouw van het leven.
- Oorlogsdode:** zijn die personen die direct of indirect om het leven zijn gekomen door oorlogshandelingen of als gevolg van oorlogsomstandigheden. Dit hoeven dus niet de erkende slachtoffers te zijn, maar kunnen ook door andere omstandigheden buiten hun schuld om, om het leven zijn gekomen.
- Oorlogsslachtoffer:** personen die omgekomen zijn door oorlogshandelingen of door gevangenschap, die erkend zijn door de Nederlandse Oorlogsgravenstichting (OGS).
- Opstand:** Samengesteld grafmonument, bestaande uit meerdere delen. Een opstand is vaker groter dan een gewone stèle en staat vaker over meerdere graven. Het kan een stèle bevatten maar bijvoorbeeld ook een zerk en tal van andere elementen.
- Palmtak:** als attribuut van de godin van de overwinning, Victoria, symboliseert de palmtak de overwinning op de dood. In de oudheid werd de palmtak geschonken aan atleten als teken van overwinning. De eerste Christenen namen het over als teken voor hen die gestorven waren, in het bijzonder de martelaren. In de christelijke kunst was de palmtak symbool van de overwinning op de dood door en in Christus. In de katholieke liturgie verwijst de palmtak naar de intocht van Jezus in Jeruzalem. Een duif met een palmtak verwijst naar vrede. De palmboom en de palmtak verwijzen in het algemeen naar vrede en overwinning.
- Papaver:** is het symbool van Hypnos, de god van de slaap, en van zijn zoon Morpheus, de god van de dromen. Hypnos is de tweelingbroer van Thanatos, de god van de dood.
- Roef:** in funeraire zin een voorziening die toegepast wordt onder een zerk. Deze voorziening zorgt ervoor dat de zerk aan de achterzijde hoger komt te liggen dan aan de voorzijde. Deze praktische oplossing zorgt enerzijds voor dat het regenwater snel afgevoerd kan worden, anderzijds dat de leesbaarheid van de tekst vergroot wordt.
- Door de zerk een aantal centimeters over de roef te laten vallen kan opspattend regenwater de zerk niet vies maken. Een roef kan uitgevoerd worden in baksteen, beton of natuursteen. De afwerking kan verschillen. Baksteen wordt vaak gecementeerd terwijl beton in veel gevallen zwart geleverd wordt. De hoogte van een roef kan van enkele centimeters oplopen tot verschillende decimeters. De term roef wordt ook gebruikt als benaming voor het schuin oplopende deksel op een

	doodskist. Een dergelijk deksel vertoont een gelijkenis met zerken op een roef, waardoor dit woord daar mogelijk zijn betekenis aan ontleent. In een andere zin werd de term roef gebruikt voor een klein, oplopend rekje dat als vervanging diende voor een verhoogde grafkist. Omdat dergelijke kisten veel ruimte innamen werden ze vaak verboden. Bij de begrafenis werd dan een los rekje als verhoging gebruikt. Dit noemde men dus ook een roef(je).
Smeedijzer:	een betrekkelijk zuivere vorm van ijzer die gemakkelijk gesmeed kan worden en niet snel hard wordt, zodat het met de hand gevormd of gehamerd kan worden, dit in tegenstelling tot gietijzer. Veel toegepast voor hekwerken op graven, ook wel in combinatie met gietijzer.
Stèle:	van het Griekse woord voor rechtopstaand steenblok. Een rechtopstaande graf- of gedenksteen of gedenkzuil waarin een motief of inscriptie is uitgehouwen, gewoonlijk op een graf.
Tombe:	benaming voor een grafmonument dat lijkt op een praalgraf, maar dan op een kerkhof of begraafplaats. Het bevat feitelijk niets, maar de vorm wekt de suggestie dat de kist erin is opgenomen. Meestal bevindt de kist zich in een kelder of zandgraf onder het monument. Wel is de tombe vaak voorzien van een deksteen op een roef, beide vaak uitvoerig bewerkt en meestal in een klassieke stijl uitgewerkt.
Toorts:	zie Fakkel.
Zandloper:	duidt op het kortstondige van het leven en op het gestadig naderen van het stervensuur. Als symbool van de dood komt de zandloper voor het eerst voor in de late middeleeuwen. De meeste zandlopers zijn voorzien van vleugels. Die symboliseren de tijd die vervliegt en de vergankelijkheid van de mens (Psalm 90). Meestal zijn het de vleugels van een duif, maar het komt ook voor dat de zandloper is voorzien van één duivenvleugel en één vleermuisvleugel. Dit staat symbool voor het vervliegen van het leven, bij dag en bij nacht, bij goed en bij kwaad. De omkeerbaarheid van de zandloper wordt in de christelijke traditie gezien als het nieuwe leven en de wederopstanding.
Zandsteen:	een sedimentair- of afzettingsgesteente dat voornamelijk bestaat uit aan één gekitte zandkorrels. Bij de sedimentatie van de zandkorrels uit het zandsteen werden ook silt, kalk, grind, glimmers, veldspaat en andere gesteentefragmenten afgezet. Deze hebben samen onder druk de typische zandsteen opgeleverd. Door verwerking wordt een van oorsprong geelbruine zandsteen grijs. Doordat tussen de afzettingen ook bepaalde oxides en andere mineralen voorkomen, kan de kleur van zandsteen verschillende varianten bruinrood tonen. Zandsteen bestaat voornamelijk uit kwarts. In Nederland vinden we veelal de uit het graafschap Bentheim afkomstige gelige zandsteen en de rode Weser zandsteen.
Zerk:	grote, platte natuurstenen plaat ter afdekking van een graf, al dan niet versierd. Zie ook grafzerk.
Zuil:	ronde pijler, vrijstaand dragend bouwdeel, waarvan de doorsnede een cirkel vormt. In grafmonumenten losstaand toegepast, maar ook voorkomend als afgeknotte zuil voor de symbolische betekenis. Vergelijk afgebroken zuil die staat voor een plotseling of te vroeg afgebroken leven. Het gaat dan vaak om het onverwachts wegvallen van een steunpilaar of levenszuil.

LITERATUUR EN BRONNEN

Literatuur

- 5.1.2.e en 5.1.2.e (red.); *Canon van het Nederlands funerair erfgoed*, IJsselstein 2020
- Bureau Funeraire Adviezen; *Quickscan begraafplaatsen Zaanstad*, 2024
- Schaap, Erik; De liquidatie van garagehouder Pieter Jacob Zwart, in: *Wormerveer Weleer*, jaargang 12 nummer 28, juni 2014, blz.16 -19
- Sijl, Corrie van; Zestig jaar Molukse gemeenschap in Wormerveer. De geschiedenis van een bijzondere woonwijk, in: *Zaans Erfgoed*, nr. 82 herfst 2022.
- Nugter, Pieter; De Tuin der Nederland. Het Malieveld van de Zaanstreek, in: *Zaans Erfgoed*, nr. 80, voorjaar 2022.

Internet (alle geraadpleegd in september / oktober 2025):

- Informatie over symboliek, terminologie en begraafplaatsen: www.dodenakkers.nl
- Informatie over oorlogsgraven en slachtoffers van de oorlog: www.oorlogsgravenstichting.nl;
- Diverse kranten op Delpher.nl: <https://www.delpher.nl/>
- Online begraafplaatsen (Zaanstad): <https://www.online-begraafplaatsen.nl/provincie/3/Noord-Holland/gemeente/426/Zaanstad>
- ZaanWiki. De Online Encyclopedie van de Zaanstreek: <https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=start>
- Zaanse papiergeschiedenis: <https://zaansepapiergeschiedenis.nl/historie/honig-zoon-j-2/>
- Mei tot mei. Verhalen over de Tweede Wereldoorlog: De Westzaanse oorlogsdoden: <https://meitotmei.nl/de-westzaanse-oorlogsdode/>
- Zaanstad gemeentearchief en beeldbank: <https://archief.zaanstad.nl/mediabank/zoek-in-de-beeldbank/?mode=gallery&view=horizontal&q=kelatauw&rows=1&page=1&reverse=0>
- Nationaal archief: De aankomst: Molukkers naar Nederland: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00336?activeTab=nt&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc
- Diverse genealogische websites
 - o <https://www.genealogieonline.nl>
 - o <http://www.wiewaswie.nl/>

Voorts is gebruik gemaakt van een uittreksel van het digitale grafregister van de gemeentelijke begraafplaatsen (<https://www.grafzoeken.nl/#/>) en de daarop getoonde plattegronden van de begraafplaatsen.

BIJLAGE 1. Schrijven aan de historische verenigingen en genootschappen

Aan de volgende historische verenigingen:

- Vereniging Historisch Zaandam – 5.1.2.e voorzitter 5.1.2.e @chello.nl, 5.1.2.e Secretaris secretariaat@historisch-zaandam.nl
- Historische vereniging Koog Zaandijk – 5.1.2.e 5.1.2.e @gmail.com
- Historische vereniging Wormerveer – 5.1.2.e 5.1.2.e @gmail.com
secretaris@hvwormerveer.nl
- Historische vereniging Wormerveer en historische begraafplaats Wormerveer – 5.1.2.e
5.1.2.e @upcmail.nl, 5.1.2.e 5.1.2.e @kpnmail.nl, 5.1.2.e
5.1.2.e @gmail.com
- Historische Genootschap Assendelft - Toon Vessies 5.1.2.e @gmail.com, 5.1.2.e
5.1.2.e @hotmail.com
- Historische vereniging Krommenie - Historisch Genootschap Krommenie , 5.1.2.e
secretaris@hgc-Krommenie.nl ; 5.1.2.e @gmail.com
- Historische Vereniging Westzaan secretarishvw@westzaan.nl

De gemeenteraad heeft in oktober 2023 besloten om historische graven een beschermde status te kunnen geven. Daarvoor is in de beheersverordening van de gemeentelijke begraafplaatsen de mogelijkheid opgenomen om een lijst aan te leggen van graven die niet mogen worden geruimd. Zo'n lijst wordt aangelegd door het college.

Voor het aanleggen van zo'n lijst wil de gemeente samenwerken met uw vereniging. Met uw kennis van de plaatselijke geschiedenis en markante personen kan de gemeente komen tot een objectieve afweging.

Uitnodiging

Graag nodig ik u uit voor een gezamenlijke startbijeenkomst. Daar kunnen wij, samen met een externe adviseur, de procedure toelichten, de criteria doornemen, de spreadsheet uitleggen en samen een planning afspreken.

Deze startbijeenkomst houden wij op 23 april, om 15.30 uur, in het gemeentehuis, zaal 06 (A1.47).

Wij hopen op een plezierige samenwerking om met u tot deze inventarisatie en bescherming van historische graven te komen.

Wat ging vooraf

Adviseur 5.1.2.e van Bureau Funeraire Adviezen heeft voor de gemeente onderzoek gedaan naar de begraafplaatsen. Daaruit werd duidelijk dat er veel oudere graven zijn, soms van Zaankanters met een bijzondere betekenis. Ook bestaan er bijzondere grafmonumenten met een cultuurhistorische waarde. Zulke graven zouden niet verloren moeten gaan.

De keuze welke graven of grafbedekking en grafmonumenten, in aanmerking komen voor bescherming, moet plaatsvinden op basis van objectieve criteria. Op basis daarvan wil de gemeente een beperkt aantal graven beschermen tegen ruiming.

Door 5.1.2.e is een voorstel gedaan voor het maken van de selectie. Het gaat om criteria en een puntentelling waarmee ook in andere gemeenten al ervaring is opgedaan.

Wij willen u uitnodigen om te helpen bij de inventarisatie. Dat kan door gegevens in te vullen in een tabel (spreadsheet), waarin van overledenen onder meer wordt vastgelegd wanneer zij zijn overleden, wat hun beroep en betekenis was.

De gemeente heeft nog geen voornemens om de grafmonumenten zelf ook al te gaan beschermen. Als er dan toch een inventarisatie wordt uitgevoerd, dan kunnen misschien meteen ook de kwaliteiten van de grafmonumenten worden ingevuld.

Uiteindelijk willen wij 5.1.2.e na uw inventarisatie met u een voorstel laten voorleggen aan het college van B en W.

Adviseur 5.1.2.e schrijft in zijn rapportage het volgende:

Inventariseren van grafmonumenten op grond van criteria

Er zijn specifieke criteria nodig, naast kennis van de grafcultuur, materialen, vormgeving en uiteraard van de mensen die begraven zijn op de begraafplaats. Met betrekking tot het laatste punt kunnen de historische verenigingen in de ondersteuning van toegevoegde waarde zijn. Wanneer de criteria worden gekoppeld aan een puntensysteem en grafmonumenten zo 'gescoord' worden, is dat voor iedereen verifieerbaar.

Werkwijze

Wanneer de criteria zijn vastgesteld, worden op grond van de eerder vastgelegde verwachtingen

de begraafplaatsen bezocht en wordt een zogenaamde groslijst opgesteld. Die groslijst bestaat uit grafmonumenten die mogelijk van belang kunnen zijn en voldoen aan de criteria. Deze groslijst wordt vervolgens aan de hand van de criteria langs het puntensysteem gehouden. Alle grafmonumenten krijgen daarbij punten maar het kan ook zijn dat ze toch niet van belang zijn. Op basis van de dan voorgelegde lijst kan de gemeente vervolgens bepalen of de lijst zonder meer in aanmerking komt of dat bijvoorbeeld alle grafmonumenten met maar één punt afvallen. Het proces is zoals gezegd verifieerbaar en kan gebruikt worden bij het samenstellen van lijsten met funerair erfgoed.

De criteria

De eerste criteria worden gevormd door onderscheid te maken tussen graven van historische betekenis vanwege de persoon of graven waarvan de grafbedekking een opvallende kwaliteit heeft. Voor beide kunnen nadere, meer specifieke criteria opgesteld worden.

Bij de criteria voor historische betekenis gelden vooral biografische overwegingen. Op basis van de persoonsgegevens en de (historische) betekenis van die persoon bij leven, wordt een overweging gemaakt.

Alle andere criteria hebben betrekking op de kwaliteit van de grafmonumenten. In sommige

gevallen, vallen deze samen.

De criteria kunnen in het kort als volgt benoemd worden:

- A. Biografische betekenis van de begravenen;*
- B. Ouderdom grafmonument;*
- C. Materiaalgebruik en hantering;*
- D. Vormgeving van het monument;*
- E. Bijzondere symboliek;*
- F. Passend in karakter van het grafveld*
- G. Technische staat.*

Meer weten?

Verdere informatie hierover kunt u vinden in de bijlage, het rapport: *Wijze van Inventariseren en Aanpak Bijzondere Cultuurhistorische Graven Zaanstad*. Daarin staat ook een voorbeeld van een spreadsheet uit de gemeente Hollands Kroon op pagina 5.